

32231

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇENİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ
ANABİLİM DALI MASTER

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SIFAT-FİİL VE ZARF-FİİL
EKLERİNİN FONKSİYONLARI

32231

TEZ DANIŞMANI
Y. Doç. Dr. İsmet CEMİLOĞLU

TEZİ HAZIRLAYAN
Mehmet Hâdi BENHÜR

ANKARA - 1993

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

I. Önsöz	I-II
II. Giriş	1-11
III. İnceleme	
1. Sıfat-fiiller	12
a. Sıfat-fiil Ekleri	13-41
2. Zarf-fiiller	42-46
a. Zarf-fiil Eklerinin Yapıca Tasnifi	46-47
b. Zarf-fiil Eklerinin Görev ve Fonksiyonlarına Göre Tasnifi.....	47-49
c. Zarf-fiil Ekleri	49-162
IV. Sonuç	163-169
V. Bibliyografya	
1. Faydalanılan Eserler	170-171
2. Örnek Cümlelerin Seçildiği Eserler	172

ÖNSÖZ

Türk Dilinin sonsuz bir işleklik ve kavraklık kazanmasını sağlayan sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri yabancı dillerde olmayan birçok özelliklere sahip bir dili konuşuyor ve yazıyor olmamıza imkan vermektedir. Bu sebeple tezimizde sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini inceleyip bu eklerin dilimize getirdiği anlam zenginliğini açıklamaya çalıştık.

Dilcilerimizin görüşlerine yer vermekle birlikte yirmi iki eserden derlediğimiz örnek cümlelerle söz konusu eklerin, yapı ve anlam özelliklerini inceledik.

Tezimizi oluşturan temel fikir "Gramer kurallarına göre örnekler bulmak değil, örneklere göre kuralları oluşturmak"tır. Dipnotlarla verdiğimiz alıntılardan haricinde hiçbir örnek veya açıklama başka dilcimizin yazdıklarından kopya edilmemiştir.

Bu konuyu seçmemizdeki amaç; Türkçe öğrenenlere dilimizin en önemli özelliği olan sıfat-fiil ve zarf-fiilleri daha iyi kavratmaktır.

Tezimizin "Giriş" bölümünde dilcilerimizin sıfat-fiil ve zarf-fiil konusunda yaptıkları açıklamalara ve sınıflandırmalara yer verdik.

"İnceleme" bölümünde yirmi iki eserden derlediğimiz örneklerle sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini yapı, anlam ve kullanılış özellikleri bakımından açıklamaya çalıştık.

"Sonuç" bölümünde ise dilcilerimizden yaptığımız alıntılarda bizim karşı olduğumuz bazı görüşlere, neden karşı olduğumuzu açıklamaya çalıştık.

Sonuç bölümünden sonra ise yararlandığımız gramer kitaplarını ve örnekleri seçtiğimiz eserleri ayrı ayrı gruplandırarak bibliyografya şeklinde verdik.

Bütün bu çalışmalarında her türlü yardımlarıyla bana en büyük desteği oluşturan başta Doç. Dr. İsmet CEMİLOĞLU olmak üzere tüm master hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Hâdi BENHÜR

GİRİŞ

Türkçe, tek heceli ve bükümlü dillerin aksine, eklemeli bir dildir. Değişmeyen isim veya fiil kök ya da gövdelerine getirilen eklerle yeni fonksiyonlar kazanır. Ünlü ve ünsüz uyumları kesin kurallara bağlı olduğu gibi eklerin getirilmesi ve kazandırdıkları anlamlar açısından istisnalar yok denecek kadar azdır. Bu özelliklerinden dolayı birçok dilci dilimizdeki kuralları hayranlıkla incelemiştir.

Hem öğretimi, hem de öğrenimi oldukça kolay olan dilimizin en önemli özelliği sıfat-fiil (participle, ortaç) ve zarf-fiil (gerund, ulaç) kullanımınıdır. Gerek sıfat-fiiller ve gerekse zarf fiiller aynı adlanan eklerin fiil kök veya gövdelerine eklenmesiyle yapılır.

Anlatıma kıvraklık ve işleklik kazandıran sıfat-fiiller ve zarf-fiiller dilimizi zenginleştiren en önemli kelimelerdir. Belçikalı dilbilimci J. Vandewalle bu özelliğinden dolayı Türkçede cümle kurmayı satranç oyununa benzeterek satrançta sayısız oyunlar düşünebilmenin Türkçe cümle yapımındaki işleklik ve kıvraklık ile eşdeğer olduğunu belirtmektedir (A.Ü. TÖMER, Dünyada Türkçe Öğretimi, I. sayı, Ank., 1988, s: 55-62).

J. Deny "Türk Dilinin Yapısı" adlı değerlendirmesinde isim-fiil olarak ele aldığı sıfat-fiiller için "Denebilir ki, Türkçenin belli başlı özelliklerinden biri zengin ve çok değişik kullanımları olan isim-fiillerdir. Ancak fonksiyonlarının daha açık olarak seçilebilmesi için, zaman ve mekan içinde Türkçeyi yoklamak gerekir. Böyle yapılınc

bunların her birinin : 1) Sıfat 2) Ad 3) Zaman. mânâsı bulundurdıkları için bildirici kullanılışları ile kolaylıkla çekimli fiil oldukları görülür. Bir özellikleri de bazen passiflik eki bulundurmaksızın passif olabilmeleridir."(1) demektedir.

Prof. Dr. Muharrem Ergin ise sıfat-fiilleri partisipler başlığı ile incelemiş ve dilimizdeki önemi açısından şunları söylemiştir. "Geniş bir partisip sistemine sahip bulunan Türkçede, fiili isim şeklinde ifade eden, hareketi isim kalıbına sokan kelime çeşidi Türk cümlesine büyük bir sadelik vermekte, birçok dillerin birleşik cümlelerle karşıladıkları ifadelerin, Türkçenin yine zengin olan gerundium sistemi ile birlikte yardımcı cümlelerden uzak, basit cümlelerle karşılanmasını sağlamaktır." (2)

Prof. Dr. Doğan Aksan'ın yönetiminde yayına hazırlanan "Sözcük Türleri" adlı eserde ise sıfat-fiiller hakkında "Türkiye Türkçesinin ve genel olarak Türkçenin yapı, sözdizimi ve anlatım yolları açısından önemli bir özelliği, ortaçların varlığı ve sık kullanımlarıdır." (3) denmektedir.

Dilimizde en az sıfat-fiiller kadar önemli bir diğer kullanım da zarf-fiillerdir. Cümleleri birbirine bağlayarak kısa ve kıvrak anlatımı sağlayan zarf-fiiller bazı Altay dillerinin bilhassa Türkçenin önemli özelliğidir.

---

1. J. Denny, Structure de la langue turque [Türk Dilinin Yapısı] Conferanca de l'Institut de linguistique a L'Universite de Paris, IX, Paris 1950, s: 17-51.

2. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 316.

3. Atalay, Neşe, Dr. İ. Kutluk, S. Özel, Sözcük Türleri, Ank. 1983, s: 226.

Zarf-fiiller konusunu gerundiumlar başlığı altında inceleyen Prof. Dr. Muharrem Ergin "Zengin bir gerundium sistemine sahip bulunan Türkçede bu kelimeler partisiplerle birlikte Türk cümlesine geniş bir ifade kabiliyeti, büyük bir sadelik verirler. Asıl hareketin yardımcı hareketlerini ifade eden kelimeler olarak gerundiumlar, Türkçeyi birkaç hareketi basit bir cümle ile karşılayan, böylece cümle kalabalığından uzak bulunan bir dil haline sokarlar." (4) demektedir.

Prof. Dr. Doğan Aksan "Türkçenin Gücü" adlı eserinde Türkçede sıfat-fiil ve zarf-fiillerin bulunduğu cümleleri Hint-Avrupa dillerindeki cümlelerle karşılaştırmıştır. Prof. Dr. Doğan Aksan, bu eserinde "Başka dillerde, Hint-Avrupa dillerinde 'Geçen yıl yaz tatilinde aldığım kitabı dün trende okudum.' gibi bir tümce kurulurken 'Kitabı dün trende okudum' temel tümcesine eklenen 'Geçen yıl yaz tatilinde aldığım' yargısı bir ilgi olur. Türkçede ise -dık birimiyle kurulan aldığım ortacı (participium) böyle bir öğeye gerek göstermez. Bu tümce kuruluşu dilde kıvrak ve kısa bir anlatıma yol açar; gerek bu ortaçların gerekse ulaç'ların (gerundium) kullanılması dilde çoğu zaman bağlaçlardan yararlanmaya lüzum bırakmaz : Türkçede 'Sabahleyin erkenden kalkıp bakkala uğrayarak kahvaltılık birşeyler aldıktan sonra eve gelip karnımı doyurunca kendime geldim.' biçiminde anlatım bulan tümce başka dillerde genellikle ve ve benzeri bağlaçların

---

4. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 320.

kullanılmasını gerektirir. Yazı dilimizde çoğunlukla yabancı dillerin etkisiyle yerleşmiş bulunan ve benzeri bağlaçlar konuşma dilinde pek az kullanılır." (5) demektedir.

Dilimizde bu kadar büyük bir öneme ve oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olan sıfat-fiiller ve zarf-fiiller birçok gramer kitabında incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Biz bu değerlendirmeleri karşılaştırarak sıfat-fiil ve zarf-fiilleri inceleyecek ve bazen de yeni düşünceler sunup örneklerle ispata çalışacağız.

Gerek sıfat-fiiller ve gerekse zarf-fiillerin dilimizdeki önem ve gücünü görünce aklımıza hemen şu soru geliyor. "Sıfat-fiil ve zarf-fiil ne demektir?"

Birçok gramer kitabı bu iki unsuru tanımlamıştır. Bu tanımlar aşağı yukarı aynıdır. Şimdi bu tanımlara kısaca bir göz atalım :

Prof. Dr. Muharrem Ergin partisip adı altında incelediği sıfat-fiilin tanımına girerken "Nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir." (6) demektedir. Açıklamasına "Partisip, hareket halinde bulunan nesnelere için kullanılan, hareket halindeki nesneyi ifade eden kelimelerdir. Bu kelimeler dediğimiz gibi, fiil şekilleridir." (7) diye devam etmektedir. Prof. Dr. Ergin, "... Nesnelere hareketleri ile ifade eden partisiplerde, hareket ifadesinden başka zaman ifadesi de

---

5. Prof. Dr. Doğan Aksan, Türkçenin Gücü, Ank.1990, s:34.

6. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 315.

7. Prof. Dr. Muharrem Ergin, a.g.e., İst. 1990, s: 315.

vardır. Yani hareketin hangi zamana ait olduğunu da gösterir." (8) dedikten sonra genel tanımı şu şekilde yapmıştır : "Partisip zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden, fakat isim gibi kullanılan, isim gibi çekilen fiil şekilleridir. Bu fiil şeklini yapmak için, fiil kök ve gövdelerine partisip ekleri denen fiil işletme ekleri getirilir." (9)

Prof. Dr. M. Ergin aynı bölümde "Partisip isim çeşidi bakımından isim ve esas itibariyle vasıf isimleri oldukları için bilhassa sıfat olarak kullanılır." (10) demektedir.

Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş "Eski Türkiye Türkçesi" adlı eserinde sıfat-fiilleri şöyle tarif etmektedir : "Partisipler, fiillerin sıfat şekilleridir, isim gibi tasrif edilirler." (11) Prof. Dr. Timurtaş, sıfat-fiillerin (partisiplerin) zaman ifade ettiklerini de belirterek ifade ettikleri zamana göre üç gruba ayırmaktadır :

1. Geniş zaman (muzari)
2. Geçmiş zaman (mazi)
3. Gelecek zaman (istikbal)

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ise sıfat-fiilleri geniş bir şekilde incelediği "Sıfatfiil fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekildir. Zaman anlatımı taşımaları yönünden adfiiller gibi olumsuz ve edilen görünüşlerine girerler." (12) açıklamasını yapmıştır.

---

8. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s: 315.

9. Prof. Dr. Muharrem Ergin, a.g.e., s: 316.

10. Prof. Dr. Muharrem Ergin, a.g.e., s: 315.

11. Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, İst. 1981, s:135.

12. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990, s: 422.

Prof. Dr. Banguoğlu sıfat-fiilleri üç grupta sınıflandırmıştır. Bunun sebebini açıklarken de "Donuk isim olarak zaman anlatımı kaybetmiş görünen bu fiil üremeleri sıfatfiil işleyişine geçince ait oldukları zamanı belli eder." (13) demektedir.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu bu üç grubu;

1. Geçmiş sıfatfiilleri (participe passe)
2. Hal sıfatfiilleri (participe present)
3. Gelecek sıfatfiilleri (participe futur) olarak adlandırmaktadır.

A. Cevat Emre sıfat-fiilleri; "Ortaçlar (Fiilsiler) : Fiilden türeme isimlerden, cümle içinde eylemin zamanını belirterek fiillere daha ziyade yaklaşanlar vardır : bunlar fiiller (verbaux) ve ortaçlar (participes) adını alırlar. Ortaçlar fiillerin çatı (voix) denilen anlam deyrisini de gösterirler." (14) şeklinde açıklamıştır.

Haydar Ediskun ise; "Sıfat-fiiller, bir yandan bir ismi niteledikleri için sıfat, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimelerdir." (15) şeklinde açıklamıştır.

j. Deny, "Fiilin Sıfatlık Siygaları" başlığı altında incelediği sıfat-fiil eklerini ortaçlar ve ortacımsılar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ortaçlar grubuna -An / -Ir / -mAz / -AsI ve iyelik eki almadan kullanılan -Dik ve -AcAK eklerini almış, iyelik ekleriyle birlikte kul-

---

13. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990 s: 423.

14. A. Cevat Emre, Türk Dilbilgisi, İst. 1945, s: 46.

15. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 247.

lanılan -DİK ve -AcAK eklerini ise ortacımsılar olarak isimlendirmiştir. J. Deny bunun sebebini ise şöyle belirtmektedir : "Ortaçlar değişimsizdir, bu siygalar (-DİK -AcAK iyelik ekleri ile kullanıldığında) ise mülkiyet lahikaları aldıkları için aksine değişimlidirler. Bunlara ortacımsı "Pro-participe" veya Meful-ortaç "participe-regime" isminin verilebilmesi bu yüzdendir." (16)

"Turkish Grammar" adlı kitabın yazarı G. L. Lewis ise Participles başlığı altında incelediği sıfat-fiilleri şöyle tanımlamıştır : "Varlıkları niteledikleri için sıfat; özne, nesne ve tümleç olarak yancümlecik kurdukları için de fiil gibi sayılan sözcüklere participle denir." (17)

Nurettin Koç "Yeni Dilbilgisi" adlı eserinde sıfat-fiilleri "Ön ad gibi kullanılabilen eylemsilere ortaç (Alm. Partizip, Participium; Fr. participe; İng. participle) denir. Ortaca, önadeylem (sıfat-fiil) adı da verilir." (18) şeklinde tanımlamıştır.

Nurettin Koç sıfat-fiillerin zaman kavramı taşıdıklarını, durum bildirdiklerini değişik çatılara girdiklerini ve olumsuzluk eki aldıklarını buna karşılık kişi kavramı taşımadıklarını belirttikten sonra sıfat-fiilleri önce iki ana gruba daha sonra da alt gruplara ayırmıştır. Bu gruplar şunlardır :

---

16. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden : A. Ulvi Elöve)
İst. 1941, s: 440.

17. G.L. Lewis, Turkish Grammar, Oxford 1967, s: 158.

18. Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, İst. 1990, s: 309.

I. Zaman kavramı taşıyan ortaçlar

A. Geniş Zaman Ortacı (-r / -Ir / -Ar)

B. Gelecek Zaman Ortacı (-AcAk / -AsI)

C. Geçmiş Zaman Ortacı (-DIk / -mIş)

II. Durum bildiren Ortaçlar (-An / -mAz) (19)

T. Nejat Gencan da sıfat-fiilleri şöyle tanımlamıştır : "Sıfat-ey-lem : ortaç. - Varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; öz- ne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de eylem gibi sa- yılan sözcüklere sıfat-eylem denir." (20)

Sıfat-fiillerin gramer kitaplarındaki bu tanımlarına "Sonuç" bö- lümünde tekrar dönmek üzere zarf-fiillerin aynı kitaplarda nasıl ta- nımlandığına bir göz atalım :

Zarf-fiilleri "Gerundiumlar" başlığı altında inceleyen Prof. Dr. Muharrem Ergin, zarf-fiillerin tasrif edilemeyen (çekimlenemeyen) fi- il şekilleri olduklarından söz ederek bunların hareket hâli ifade eden fiil şekilleri olduğunu vurgulamıştır. Prof. Dr. Ergin bu konuda ta- nım yaparken de "Gerundiumlar şahsa ve zamana bağlanamayan mü- cerret bir hareket hâli karşılarlar. Hâl ve durum karşılayan kelimele- re zarf diyoruz. Şu halde gerundiumlar fiillerin zarf şekilleridir." (21) demektedir.

---

19. Nurettin Koç. Yeni Dilbilgisi, İst. 1990, s: 309-315.

20. Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, İst. 1975, s: 346.

21. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, İst. 1990, s: 319.

Yine gerundiumlar başlığı altında zarf-fiilleri inceleyen bir başka dilcimiz de Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş'tır. Prof. Dr. Timurtaş bunları fiillerin zarf şekilleri olarak vermiş ve Prof. Dr. Muharrem Ergin gibi bunların tasrif edilemeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca; "Gerundium sayılabilecek eklerden bir kısmı birleşiktir. Partisip eklerinin genişlemesiyle meydana gelenler de vardır." (22) diyen Prof. Dr. Timurtaş bunları hâl, zaman ve bağlama olmak üzere üç grupta incelemiştir.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ise "Zarffiiller fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özel şekillerdir." (23) dedikten sonra altı ana gruba ayırmış, bu ayırım sırasında da yapı ve anlamlarına göre gruplandırmaya gitmiştir.

Haydar Ediskun zarf-fiilleri bağ-fiiller olarak isimlendirerek "Bağ-fiiller, bir yandan bileşik cümlede iki cümlecığı bağladıkları için bağlaç, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimelerdir." (24) şeklinde tanımlamıştır.

J. Deny "Fiilin Katmaçlık Siygaları" başlığı altında "Ulaklar" adı ile incelediği zarf-fiilleri şöyle tanımlamaktadır : "Ulaklar, hâl ve kâre ait uymuk 'subordonnees circonstanciellles' hadesleri yani aslı

---

22. Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, İst. 1981, s: 137.

23. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990, s: 427.

24. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 250.

'principali'hades için zaman, sebep, hâl v.s. gibi hâl ve kârlar vazifesini yapan ikinci derece hadesleri bildirir. Ulaklar değişimsiz 'invariant'le'dir. (Ortaçlardan farklı olarak kendiliklerinden zaman bildirmezler.) Pek tabii olarak ta ne tarz 'mode', ne şahıs göstermezler." (25)

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın hazırladığı "Gramer Terimleri Sözlüğü" adlı eserde ise "Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelime." (26) olarak tanımlanmış zarf-fiil eklerini ise "Cümlede fiilin zarf görevinde kullanılmasını sağlayan ekler." (27) şeklinde tanımlanmıştır.

Prof. Dr. Doğan Aksan yönetiminde hazırlanan "Sözcük Türleri" adlı eserde zarf-fiillerin tanımı "Türkiye Türkçesinde, eylemden türeyen, ancak tümce içinde çoğunlukla belirteç görevini yapan sözcüklere ulaç denir." (28) denilerek tanımlanmıştır.

Nurettin Koç "Yeni Dilbilgisi" adlı eserinde zarf-fiillerin cümlemsi oluşturarak girişik cümle kurmak ve bir belirteç olarak eylemin anlamını zaman, yer, durum bakımından tamamlamak olmak üzere iki görevi bulunduğunu belirtmiş ve "Belirteç gibi kullanılan

---

25. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden : A. Ulvi Elöve), İst. 1941, s:451.

26. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, Ank. 1992, s: 178.

27. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, a.g.e., s: 179.

28. Atabay, Neşe, Dr. İ. Kutluk, S. Özel, Sözcük Türleri, Ank. 1983, s: 273.

eylemsilere ulaç ya da bağ-eylem (Alm. Gerundium; Fr. gerondif, İng. gerund) denir." (29) diyerek tanım yapmıştır."

Tahir Nejat Gencan ise zarf-fiilleri tanımlarken "Bağ-eylem : Ulaç. Kurduğu önermeyi başka bir önermeye bağlayan eylemsidir." (30) demektedir.

Buraya kadar yaptığımız tanımlara tekrar (Sonuç Bölümünde) dönmek üzere yapacağımız tanımlara temel oluşturacak sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini örneklerle incelemeye geçelim.

---

29. Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, İst. 1990, s: 316.

30. Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, İst. 1975, s: 253.

SIFAT - FİLLER

Giriş bölümünde birçok dildimizin sıfat-fiil tanımına ve sıfat-fiil eklerini sınıflandırmalarına göz atmıştık.

Bu bölümde biz de sıfat-fiilleri sınıflandıracğıız. Bizim yapacağımız sınıflandırma sıfat-fiil eklerinin ifade ettikleri zamana göre olacaktır. Buna göre biz söz konusu ekleri dört grupta sınıflandırdık.

1. Geniş, geçmiş ve şimdiki zaman ifade eden sıfat-fiiller :

-An / -Dik

2. Geniş zaman ifade eden sıfat-fiiller :

-Ir / -mAz

3. Gelecek zaman ifade eden sıfat-fiiller :

-AcAk / -AsI

4. Geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiiller :

-mİş

-An SIFAT - FİİL EKİ

Dilimizde kullanım alanı en geniş olan sıfat-fiil ekidir. Zaman ifadesinin yanısıra hareket ve durum ifadesi de gösterir.

-An sıfat-fiil ekinin eski şekli -gen / -gan ekleridir ve eskiden beri yalnızca sıfat-fiil eki görevinde kullanılmıştır.

Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş, Prof. Dr. Muharrem Ergin ve Prof. Dr. Doğan Aksan bu ekin geniş zaman kavramını taşıdığını; buna karşılık Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ise şimdiki zaman anlatımı taşıdığını belirtmektedir. Bu iki görüşün birleşmiş şeklini ise Haydar Ediskun'da görmek mümkündür. Ediskun, bu konuda "Şimdiki veya geniş zaman anlamıyla birlikte geçici birer nitelik bildirirler. Kesin bir şimdiki zaman anlamı kazandırılmak istenirse -mekte olan şekliyle söylenir." (31) demektedir.

Prof. Dr. Doğan Aksan yönetiminde hazırlanan "Sözcük Türleri" adlı eserde -An yapılı sıfat-fiillerin geniş zaman kavramı verdiği belirtildikten sonra "Bu ekle kurulan ortaçlara durum ortacı da denir." (32) denmektedir.

---

31. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 248.

32. Atabay, Neşe, Dr. İ. Kutluk, S. Özel, Sözcük Türleri, Ank. 1983, s: 272.

Bu sıfat-fiil ekinin geniş, geçmiş veya şimdiki zaman ifade ettiğini ilerideki örneklerde de açıkça göstermeye çalışacağız. Bazen bu zamanlardan hangisini ifade ettiği konusunda tereddüte düşülebilir. Bu gibi durumlarda da zamanı kesinleştirmek için *olmak* fiili yardımcı olarak alınır ve bu fiile -An sıfat-fiil eki eklenip asıl ekin getirilmesi gereken fiil kök veya gövdesine ise; geçmiş zamanı ifade ediyorsa -miş, geniş veya şimdiki zamanı ifade ediyorsa -mAktA eki getirilir.

Örnek : Eski bir protestan rahibesinden, onun gözlerinden ve beyninden dünyayı *tanımış olan* Sultan'ı ayrı bir dünyanın kurallarıyla yargılamak büyük haksızlık olur.

(*Hasan Kayıhan, Köln'de Bir Kız s: 90*).

-An sıfat-fiil eki diğer sıfat-fiil eklerinden farklılık gösterir. Şimdi bu farklılıkları da düşünerek bu sıfat-fiil ekinin anlam ve kullanılış özelliklerini örneklerle açıklamaya çalışalım :

-An sıfat-fiil eki yukarıda yer verdiğimiz dilcilerimizin görüş ve açıklamalarında da olduğu gibi zaman ifade eder. Bu, yine dilcilerimizin dedikleri gibi geniş ve *şimdiki zaman* olduğu gibi *geçmiş zaman* da olabilir.

Örnekler : Erin - Evet (Ara). Haklısınız Müdür bey; o büyüğü duyuyorum... Hem de içimi *sarsan*, çenemi *kenetleyen* bir kuvvetle duyuyorum.

(*Tank Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s:45*).

Namuslu adam, namussuzlar topluluğunda koparılması *gereken* bir çıban başıdır.

(*Mehmet Çınarlı "Söylemek Yaraşır" s: 64*).

-An sıfat-fiil eki bazen de gelecek zaman sıfat-fiili (-AcAk) yerine kullanılır. Bu kullanımlar yazı dilinde çok ender görülmekle birlikte halk ağzında örneklerine rastlanır.

Örnek : "İnsan askerde kafa gezdirmezse çok şey öğrenir."

"Beni de *gelen yıl* alacaklar galiba. Muayenelerimiz tamam."

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 68*).

Örneklerde de görüldüğü gibi -An sıfat-fiil eki kendisinden önceki ünlüye göre uyuma girer.

Bu ek ünlü ile başladığı için kendisinden önce gelen fiil kök veya gövdesi ünlü ile bitiyorsa araya -y- yardımcı ünsüzü alır.

Örnek : Oy pusulalarını *toplayan* politikacı, hiç oylarını verenleri kendi atına bindirir mi? O oyunu verenin sırtına biner.

(*Cevat Şakir Kabaağaçlı "Anadolunun Sesi" s: 178*).

-An sıfat-fiil eki kendisinden sonra çokluk eki (-lAr) alabilir.

Örnek : Türk kadınları asla sevinçten, saadetten mahrum değildirler. Sevinçten, saadetten *mahrum olanlar* sizsiniz.

(*Ömer Seyfettin "Bahar ve Kelebek" s: 203*). (X)

(X) Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayhan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

-An sıfat-fiil eki, -miş sıfat-fiil eki gibi iyelik eki almaz, yüklemi bulunduğu cümlenin tamamını, esas cümlenin unsurlarından birine sıfat yaparlar.

Örnek : Helen - ... Parlemantoya kışkaçlarını *geçiren* birkaç yüz politikacı ile onların üzerimize saldırdıkları Agonya askerlerinden gerisi neden beyinsiz oluyormuş?

(*Tank Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 86*).

Bu sıfat-fiil eki kendisinden önce olumsuzluk eki alabilir. Böyle bir durumda olumsuzluk eki (-mA) ile -An sıfat-fiil eki arasında -y- koruyucu ünsüzü girer.

Örnek : Gırtlakta düyümlenen, bu yüzden sıkışıp dağılan ve kaba bir soluğu *geçemeyen* bir çırpınıştı ancak.

(*Hasan Kayhan "Köln'de Bir Kız" s: 7*).

-An sıfat-fiil eki genel olarak, kendisinden sonra gelen isim soyul kelimeyi sıfat olarak tanımlar. Ancak, bazen cümlede tamlanan görevinde bulunması gereken kelime kullanılmaz. Bu gibi durumlarda sıfat-fiil, isim olan, ancak kullanılmayan kelimedeki bulunması gereken isim hâl ekini alır.

Örnek : Müdür - Belki *olup bitenlerden* alınacaksınız.

(*Tank Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 14*).

"- ... Bir tercih meselesi şunun şurasında. Altın olduğun eşekçe iddia eden tenekeye, *bakırlığını bilen ve bununla övüneni tercih.*"

(*Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 76*).

-An sıfat-fiil eki çatı ekleriyle türetilmiş fiil gövdelerine de ek-

lenebilir.

Örnek : Garipler Pazarı'nda körpe çocuklar

Yorgunluktan güzelim yüzleri al al...

Öldüren bir çığlık dudaklarında :

- Boş hamal, boş hamal, boş hamal...

(Yavuz Bülent Bakiler "Dıvık" s: 5).

Kurallara bağlılıkları, münâsebetlerindeki resmîlikleri dünyaca *bilinen* Alman halkının yerinde yeller esiyordu.

(Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 6).

Yukarıda -An eki ile yapılan sıfat-fiillerin kendisinden sonraki ismi tamamlayarak bir tür sıfat tamlaması yaptığını belirtmiştik. Buraya kadar verdiğimiz bu gruba ait tüm örneklerde -An ekinin getirildiği fiildeki iş veya durumun öznesi ekten sonra gelen isimdir. Ancak bu özelliği görmediğimiz örneklere de rastlamaktayız.

Örnek : Uzun taş koridora dizilmiş iki sıralı karyolalarında

hastaları sırt sırta, yüz yüze yatan bir hastaneydi burası.

(Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 94).

Bu örnekte de olduğu gibi, yardımcı hükmün öznesi bir isim tamlaması oluşturuyor ve bu tamlamanın tamlayanı aynı zamanda esas hükmün öznesi durumunda bulunuyorsa sıfat-fiil olan kelime kendisinden önceki ismin sıfatı olur.

-An sıfat-fiil eki bazen getirildiği fiille kalıplaşarak kalıcı isim görevinde kullanılır. Bu kelimeler sıfat-fiil özelliğini kaybetmiştir.

Örnekler : Öyle ya, resim kazanmasaydı, armut kavgası çıkmazdı, Ceren'in ailesi *Demokrat Parti'nin ileri gelenleri* ile bu kadar dost olmasa, şahit kavgasının yapılamayacağı gibi.

(*Emine Işınsu "Tutsak" s: 56*).

Gençliğini, sağlamlığını verdiği için *işverenin* ödediği emeklilik payını ise Alman Devletine terketmek zorundaydı.

(*Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 75*).

Kalksa, acaba *kapan* bir şeyler yakaladı mı diye dere tepe düz gitse... doğrusu yorulmuştu.

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 12*).

-DİK SIFAT - FİİL EKİ

Bu sıfat-fiil eki görülen geçmiş zaman (-DI) ekinin -k birinci çokluk kişi eki ile kalıplaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Eski kullanımı yalnız -duk, -dük şeklindedir. Osmanlılar döneminde diğer uyumlu şekilleri kullanılmaya başlanmıştır.

Bu sıfat-fiil eki ünlü ve ünsüz uyumuna uyduğu için -dık, -dik, -duk, -dük, -tık, -tik, -tuk, -tük olmak üzere sekiz şekilde kullanılmaktadır.

Haydar Ediskun bu ekle ilgili olarak "-dik yapılı sıfat-fiiller, geçmiş zaman anlamıyla birlikte geçici nitelikler de bildirir." (32) demektedir. Ediskun, ekin eski şekliyle ilgili olarak bilgi verirken de "Eski şekli : Eski Türkçede -dik ve -gen ekinin -diği yerine kullanıldığını görmekteyiz." (33) demektedir. [Közün körmedük kulkakın eşitmedük budunumun ilgerü kün toğsıkırığa" (Orhun Abideleri - Bilge Kağan, Kuzey Cephesi, 11].

Prof. Dr. Muharrem Ergin ise bu eki açıklarken verdiği bilgilerde şunları söylemektedir : "Bu ek de şekil ve zaman eki durumuna geçmeyen bir partisip ekidir. Görülen geçmiş zamanın çokluk birinci şahsını kendisine benzeterek ikinci tipteki şahıs eklerinin çokluk birinci şahıslarınının -k, -k olmasına bu ek sebep olmuştur." (34)

---

32. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 250.

33. Haydar Ediskun, a.g.e., s. 250.

34. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 317.

-Dik eki geçmiş zaman ifâde eden sıfat-fiiller kurar.

Örnekler : Çarşı pazar dolaşmaya kalksa *tanıdık* birilerine rastlayabilirdi.

(Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 26).

O *bildik, tanıdık* evler, dükkanlar, okul hızla kayboluyor.

(Sevinç Çokum "Zor" s: 19).

-Dik sıfat-fiil ekinin olumlu fiillerle kullanılmasının yanında olumsuz fiillerle de kullanıldığı görülür.

Örnekler : Açılıveren şaşkın sükût, *alışılmadık* bir şeydi. Osman'ın sesi, kahkaha ile bozuldu :

- Aferin be Selma, erkek kızsın valla.

(Emine Işınsoy "Tutsak" s: 8).

Kınası *solmadık* gelin ardı sıra bakakalmıştı öyle.

(Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 16).

...

bütün bir gece deprem bekledim

olmadık saatleri yokladım

hiç biri yerinden kıtıldamadı.

(Atilla İlhan, "Ben Sana Mecburum" s: 40).

Bu sıfat-fiil eki genellikle iyelik ekleri ile birlikte kullanılır. Bu durumda onlar kişisine ait iyelik eki dışındaki bütün iyelik ekleri ünlü ile başladığından -Dik sıfat-fiil ekinin sonundaki -k sesi yumuşayarak -ğ sesine dönüşür.

Örnekler : palermo ve calabria sahilllerinde

güvertede serseri ve mahzun gemiciler

ve gemicilerin gözbebeklerinde

bilmediğim

görmediğim

duymadığım

bir melânkoli vardı

(Atilla İlhan, "Sisler Bulvarı" s: 13).

Ve birden İstanbul ona hiç *görmediği*, hiç *gitmediği*, yalnızca coğrafya atlaslarında ve vapur tarifelerinde adına *rastladığı* uzak bir şehirmiş gibi geliyor.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 11).

Onlar kişisine ait iyelik eki ünsüz ile başladığından k > ğ yu-
muşaması görülmez.

Örnek : Zaten son imparatorların pek Roma'da *oturdıkları*
yoktu.

(Cevat Şakir Kabaağaçlı "Anadolunun Sesi" s:
185).

-Dik sıfat-fiil ekini alan fiilin öznesi, aynı zamanda basit cümle-
nin de öznesi ise tamlayan ekini almaz.

Örnek : Sultan *içtiklerinin* bedelini masaya bırakıp yürümüş-
tü bile.

(Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 37).

Buna karşılık bu sıfat-fiil ekini alan fiilin öznesi basit cümlenin öznesi değilse sıfat-fiil ekinden sonraki iyelik ekine ait olan özne tamlayan ekini alır.

Örnek : Adamlar, öteki üçüncü mevki *kompartımanların buna benzemediğini*; kadife koltuklarında mışıl mışıl uyundugunu anlatıyorlar.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s : 10).

Bir basit cümlede yardımcı hükmün yüklemi isim soylu bir kelime ise esas hükümle birleştirilirken *ol-mak* yardımcı fiili kullanılır.

Örnek : Kadının ne büyük bir *güç olduğunu* ve onun örtüsünün aynen elektrikteki izole maddesinin *eşi olduğunu* bilemiyorlardı.

(Bahaeddin Özkışı "Sokakta" s: 58).

-Dik sıfat-fiil eki diğer sıfat-fiil ekleri gibi kendisinden sonra bir isim geldiğinde sıfat tamlaması kurar. Ancak, bazı durumlarda cümlede önemli bir anlatım eksikliği meydana getirmiyorsa isim olan kelime kullanılmaz. Bu durumda ismin alması gereken ek, sıfat-fiil ve iyelik eki üzerine gelir. O ve onlar kişilerine ait iyelik eki üzerine isim hal ekleri getirildiğinde araya (-n-) zamir n'si getirilir. İsim hal ekleri ile kullanıldığında sıfat-fiil olan kelime cümlede nesne veya tümleç görevini yüklenir.

Örnek : Avukatlığını hemen hemen tavsiye etmişti. Önündeki dosya da, Kenan beyin *devrettiklerinden* ve sonuçlanmış birkaçından birisiydi.

(Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 188).

Bu sıfat-fiil ekini daha önceki gruplandırmamızda (sayfa 13) geçmiş, geniş ve şimdiki zaman ifade eden sıfat-fiiller arasına koymuştuk. Ancak cümle içerisinde ifade ettiği zamanın karışmasını engellemek için bazen (ifade ettiği zamana göre) *olmak* fiilinden yararlanarak :

a) Geçmiş zamanı ifade ettiğini belirtmek için fiilin kök ve gövdesine -miş ekini ekler daha sonra da *olmak* fiiline -Dik sıfat-fiil ekini getirerek iyelik ekleri ile birlikte kullanılır.

Örnek : Saatler ilerlemesine rağmen tutkum azalmıyor, kendi kendime sinirleniyor, *kurmuş olduğum* hayallere kahırlanıyorum.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 154).

b) Şimdiki zaman anlamını ifade ettiğini belirtmek için de fiilin kök veya gövdesine -mAktA ekini ekler, daha sonra da *olmak* fiiline -Dik sıfat-fiil ekini getirerek iyelik ekleri ile birlikte kullanılır.

Örnek : *Yazmakta olduğu* mektuptan başını kaldırıp kendi kendine "Bunu gerçekten yapmalı mıyım?" diye düşündü.
(İncelediğimiz eserlerde bu konuya ait örnek cümle bulunamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik).

AcAk SIFAT - FİİL EKİ

Bu sıfat-fiil eki gelecek zaman ifade eder. Dilimizde en çok kullanılan sıfat-fiil eklerindendir. -An ve Dİk sıfat-fiil ekinin geniş, geçmiş ve şimdiki zaman ifadelerini, gelecek zamanda tek başına yüklenir. Yani -An ve Dİk ekinin görevlerinin gelecek zaman ifadesinde kullanımı olarak tanımlayabiliriz.

Bu sıfat-fiil eki ünlü uyumuna uyar. Ünlü ile biten fiil kök veya gövdelerine getirildiğinde araya -y- yardımcı ünsüzü getirilir. -AcAk sıfat-fiil ekinden sonra ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde sondaki -k sesi yumuşayarak -ğ- sesine dönüşür.

Haydar Ediskun bu ekle ilgili olarak "-ecek yapılı fiiller gelecek zaman anlamı ile birlikte geçici birer nitelik bildirirler veya o niteliği dilerler." (35) dedikten sonra ekin eski şekli için şu açıklamayı yapmaktadır : " Eski Türkçede -ecek ekine -deçi (-daçı, -teçi, -taçı) şeklinde rastlamaktayız." (36) ['Ölteçi budunug turgürü igittim.' (Orhun Abideleri, Kül Tigin, Doğu Cephesi, 29)].

Prof. Dr. Muharrem Ergin bu ekin kullanıma girmesi ile ilgili olarak "Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmış olan bu ek de aynı zamanda şekil ve zaman eki durumuna geçen partisip eklerindendir." (37) demektedir.

---

35. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 249.

36. Haydar Ediskun, a.g.e., s: 249.

37. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 317.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ise bu sıfat-fiil ekinin kullanımıyla ilgili açıklama yaparken "-ecek sıfat-fiilleri salt bir gelecek zaman anlatımı ve bir mahsusluk anlamı taşırlar. Ancak, özellikle mahsusluk anlatımında, -ecek sıfat-fiillerinin etkin tabanlardan yapılmış olanlarını da çoğu zaman edilen anlamda, başka bir deyimle edilen sıfatfiil yerinde kullanılır." (38) demektedir.

Biz de -AcAk sıfat-fiil ekinin kullanım ve anlamlarını örnekler vererek açıklamaya çalışalım :

Bu sıfat-fiil eki kendisinden önceki fiilin kendisinden sonraki isim tarafından yapıldığını gösterir. Bu durumda tam bir sıfat tamlaması kurar ve iyelik eki almaksızın kullanılır.

Örnek : Yusuf doğruldu. Gözleri karanlığın içinde *parlayacak* bir ışık aradı.

(Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 26).

Türbe, ancak zaman zaman *yalağundan su içmeye gelecek birkaç kuşa* yarayacak.

(Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 7).

Yine aynı görevi yürütmek üzere çatı ekleri üzerinde gelebilir.

Örnek : Yansı - ... İnsanlığı tümünden *değiştirecek*, mutluluğa *eriştirecek* temel uygulamaların karşısına nasıl olur da kişisel eğilimlerinizle çıkabilirsiniz?

(Tank Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 86).

---

38. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank.1990, s:426.

Özellikle edilgen çatı ile birlikte kullanılması gerekirken bu çatı ekini almaksızın cümlede kullanıldığı fiil ile edilgen anlamı verebilir. Bu tür örneklere sıkça rastlamak mümkündür.

Örnek : Adamın çenesinden içime fenalık geldi. *Oturacak başka bir yer* olsa hemen oradan kalkacaktım. Fakat *oturacak* değil ayakta *duracak yer* bile yoktu.

(Aziz Nesin "Hayatta Ben Daima" s: 25 (X)).

Bu sıfat-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılır. Olumsuzluk eki (-mA) ile sıfat-fiil eki arasına -y- yardımcı ünsüzü getirilir.

Örnek : Gelecek nesillere herbirisinden

Unutulmayacak bir destan kaldı.

(Yavuz Bülent Bakiler "Duvak" s: 62).

-AcAk sıfat-fiil eki ile kurulan bir sıfat tamlamasında isim görevindeki kelime bazen kullanılmaz. Bu durumda ismin aldığı ek direk olarak -AcAk sıfat-fiil ekine eklenir.

Örnek : Lâkin Tenzile Hanım kolayından *pes edeceğe* (edecek insana anlamında) benzemiyordu.

(Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 70).

Bu ek bazen iyelik eki alması gerekirken tek başına kullanılır. Bu durumda söz konusu iyelik eki kendisinden sonraki isme eklenir.

Örnek : İlk gelişinden çok daha mutluydu Tarık. Türkiye gazetelerine *iletecek* haberleri vardı.

(Emine Işınso "Tutsak" s: 79).

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

Bazen de iyelik eki alması gerekirken tek başına kullanılmakla birlikte kendisinden sonraki isimde de söz konusu iyelik eki görülmez.

Örnek : Tenzile Hanım kapıya *çıkabilecek durumda* olunca hep aynı şeyi söylüyordu böyle durumlarda.

(*Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 11*).

-AcAk sıfat-fiil eki "-mAk için" anlamında da kullanılır. Buna ait örneklere de sıkça rastlamak mümkündür.

Örnekler : Şimdi, nehir yukarıdan bir vuruyor, taşınca, çekildi mi, bu yandan sular *gidecek yer* bulamıyarak, kalıyor tarlaların içinde.

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 15*).

Oturacak yer bulamaz çıkıp yanına gidince
Yüreği destanlar gibi sımsıcak

(*Yavuz Bülent Bakiler "Duvak" s: 15*).

Bu sıfat-fiil eki bazen de kalıcı isimler yapar.

Örnek : Memiş'in kahvesi yükünü almıştı. Peykeler, sandalyeler tıklım, tıklım... İçine rastgele bir sürü *yiyecek ve giyecek* tıkıştırılmış bir köylü heybesine benzetirdi Selâmi bu kahveleri...

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 11*).

Kalıcı isim yaptığı durumlarda bir ismin alabileceği bütün ekleri alabilir.

Örnek : Duyarlarsa öldüğünü *alacaklılar*

Haklarını helal ederler elbet.

Alacağına gelince...

Alacağı yoktu zaten rahmetlinin.

(*Orhan Veli "Bütün Şiirleri" s: 46*).

-AcAk sıfat-fiil ekinin iyelik ekleri ile kullanıldığı da oldukça sık görülen bir durumdur. Bu kullanımda, kendisinden sonra bir isim geliyorsa sıfat tamlaması kurar.

Burada bir konuyu tekrar belirtelim : -AcAk sıfat-fiil ekinden sonra getirilen ek ünlü ile başlıyorsa iki ünlü arasındaki -k sesi yumuşayarak -ğ-'ye dönüşür.

Örnekler : Geçenlerde dostlarımdan biri, bir banka için *hazırlayacağı* kültür eserlerinden söz ediyordu.

(Mehmet Çınarlı "Söylemek Yaraşır" s: 74).

Aklına geleni yaz, Yalnız *yazacağın* yalanların kaldı-
rabileceğinden ağır olmamasına dikkat et. Ezilirsin
yoksa. Eski ve uslanmaz bir yalancının, dostça tavsi-
yesi.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s:
252).

-AcAk sıfat-fiil ekinin sıfat tamlaması kurduğunu yukarıda örneklerle göstermiştik. Ancak, cümlede önemli bir anlatım eksikliği meydana getirmiyorsa isim olan kelime kullanılmaz. Bu durumda ismin alması gereken ek, sıfat-fiil ve iyelik eki üzerine getirilir.

Örnekler : İşin gitgide sarpa sardığını görüyor, konuyu değiştirmek istiyordum; fakat neler *söyleyeceğimi* kestiremiyordum.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 14).

Töbekar olup senin yanına çekilsem bile, namuslu *kalabileceğime* söz veremem.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 151).

Üçüncü teklik ve çokluk iyelik eklerinden sonra isim hâl ekleri getirildiğinde araya mutlaka (-n-) zamir n'si girer.

Örnekler : Yedi yıl, yedi kocaman yıllık bu ayrılığın ne zaman, nasıl sona *ereceğini* bilmiyordu.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 43).

Ağ yüklüydü. Daha şimdiden, tavada kefallerin nasıl cızıldayarak *kızarcığından* bahsedenler vardı.

(Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 21).

Bu sıfat-fiil ekinin anlamını güçlendirmek, sıfat görevini daha da pekiştirmek için tamlama durumundaki isimden önce ol-mak yardımcı fiilini -An veya -Dik sıfat-fiiliyle birlikte kullanırız.

Örnek : Altmış yaşını geçmiş erkeklerin, kırk beşini geçmiş kadınların çocukları olmaz. Onlar kum basmış tarlalara benzerler. İşte büyük Bulgaristan'a düşman *yetiştirmeyecek* olan böylelerini Hıristiyan yapıp bırakacağız.

(Ömer Seyfettin "Beyaz Lâle" s: 243) (X).

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül, Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

-mAz SIFAT - FİİL EKİ

Bu sıfat-fiil eki -An / -DIk / -AcAk sıfat-fiil ekleri kadar fazla kullanılmaz. Olumsuz geniş zaman ekinin sıfat-fiil görevini yüklenmesi ile kullanıma girer.

-mAz sıfat-fiil eki ünlü uyumuna uyar. Sıfat-fiil olarak olumsuz geniş zaman ifadesi ile birlikte devamlılık da bildirir. Bu sıfat-fiil ekinin diğer sıfat-fiil eklerinin olumsuz şekilleriyle aralarında vurgu farkı vardır. -mAz sıfat-fiil eki vurgu almasına karşılık diğer sıfat-fiil eklerinin olumsuz kullanımında vurgu -mA olumsuzluk ekinden önceki hecededir.

Haydar Ediskun bu sıfat-fiil eki için yaptığı açıklamada ekin eski şekli için şunları söylemektedir : "mez ortaç eki Eski Türkçede ve Anadolu Türkçesinde de kullanılmıştır.

Örnek : Görür görmez, bilir bilgim bilmez tek boltı.

(Orhun Abideleri)

Adem içmez acı sular sızmayınca...

(Dede Korkut) (39)

Prof. Dr. Muharrem Ergin ise "-maz, -mez ekinin aslında -ma / -me- menfi eki ile -z partisip veya isim yapma ekinin birleşmesinden ortaya çıktığı açıktır. Türkçede başlangıçtan beri kullanılan -maz, -mez eki geniş zaman çekiminin menfisinden şekil ve zaman eki durumuna da geçmiştir. ... Bu ek menfilik ifade ettiği halde, ba-

---

39. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 248.

zen menfi fiil gövdelerine de getirildiği görülür : görme-mez-lik vs." (40).

-mAz sıfat-fiil eki genellikle iyelik ekleri almaksızın tek başına kullanılır. Kendisinden sonra nitelediği bir isim kullanılırsa sıfat görevini yüklenir.

Örnekler : Ben Anadolu'yum acılı, mahzun

Bende *bitmez tükenmez* dert kulaç kulaç.

(Yavuz Bülent Bakiler "Duvak" s: 29).

Pitagoras'ın sayıları üstüne statik ve *değişmez* bir doktrin ördü.

(Cevat Şakir Kabaağaçlı "Anadolunun Sesi" s: 115).

İsim olarak kullanıldığında -mAz sıfat-fiil eki bir ismin alabileceği tüm ekleri alabilir.

Örnek : Hilde'nin iç dünyasında, çocuk istekleri ile genç kız hayalleri sarmaş dolaş. Olurun *olmaza*, mümkün mümkün olmayana kafa tutması, düşündüğü herşeyi anlatıyor.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 120).

-mAz sıfat-fiil eki isim olarak kullanıldığında iyelik eki alabilir.

Örnek : El-Barudi ona hayretle bakar :

- Fakat, diye mırıldanıp, siz çıkmaza girmişsiniz.

---

40. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dili Dil Bilgisi, ist. 1990. s: 218.

Mehmet Ali'nin kalbi, ağrımaya başlamıştır :

- Belki, diye inler. Ama, hiç olmazsa başkaları gibi kendi *çıkamazıma* bütün dünyayı sürüklemek istemiyorum. Bu kadarcık namusum var.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 195).

Bu sıfat-fiil ekinin özellikle edilgen fiillerle kullanılması oldukça sık rastlanan bir durumdur.

Örnekler : Memleketin ancak okuyup yazmakla kurtulacağına inananlardandım. Bu, benim mektep sıralarımdan beri en *sarsılmaz* bir kanaatimdir.

(Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 70).

En *kaçınılmaz* gereksemeleri karşılayabilmek için çok kazanmak zorunluğu ile roman çevirirdim dergilere...

(Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 36).

-mAz sıfat-fiil ekinin deyim ve atasözlerinde kullanımı da sıkça görülen bir başka özelliğidir.

Örnek : *kuş uçmaz kervan geçmez* karanlık tuttu yolları
gözün gönlün kararmış sen nasıl gecesin ey gidi

(Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 110).

Bazen de -lik soyut isim yapma ekini alır.

Örnek : Onun sessizliği Melek'in yerinde *duramazlığını* daha da artırmıştı.

(Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 116).

-r / -Ar / -Ir SIFAT - FİİL EKİ

Bu ek bilindiği gibi geniş zaman ekidir. Aynı zamanda sıfat-fiil görevini de yüklenir. Yine bilineceği üzere bu ekin üç değişik biçimi vardır. Bunlar -r / -Ir / -Ar biçimleridir ki, ünlü uyumuna uyarak fiil kök veya gövdelerine getirilir.

Şimdi kısaca geniş zaman sıfat-fiil eki olan bu ekin hangi grup fiillerde nasıl kullanıldığına bir göz atalım.

a) Fiil kök veya gövdesi ünlü ile bitiyorsa geniş zaman sıfat fiil eki -r olarak eklenir.

Örnek : ye- ye-r, dinle- dinle-r v.s.

b) Fiil kök veya gövdesi birden çok heceli olup da ünsüz ile bitiyorsa geniş zaman sıfat-fiil eki -Ir olarak eklenir.

Örnek : uğraş- uğraş-ır , öğren- öğren-ir v.s.

c) Fiil kökü tek heceli olup da ünsüz ile bitiyorsa -Ar eki geniş zaman sıfat-fiil eki olarak eklenir.

Örnek : bak- bak-ar, aç- aç-ar v.s.

Ancak, tek heceli olup da ünsüz ile biten fiiller içinde on üç istisna fiil vardır. Bu fiiller geniş zaman sıfat-fiil eki olarak -Ir ekini alır.

al-, bil-, bul-, dur-, gel-, gör-,

kal-, ol-, öl-, san-, var-, ver-,

vur-.

Bu sıfat-fiil eki için Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu "-ir sıfatfiilleri

(bazı köklerde -er) daha az sınırlanmış bir şimdiki zaman anlatımı ve daha nispi bir kılıcı anlamı taşırlar... Sıfat olarak daha çok belli adları vasıflarlar." (41) açıklamasını yapmaktadır.

J. Deny ise "muzari ortaç" eki dediği bu ek için "Muzari ortacı 'participle aoriste', âdet edilen fiilleri veya halleri bildirir." (42) demektedir.

Bu sıfat-fiil eki bir isimden önce kullanıldığında, diğer sıfat-fiil ekleri gibi, sıfat görevini yüklenir.

Örnekler : İstihale sonucu günümüzün *düşünür, konuşur insanı* olan yaratıklar Orta Asya'da bir yerde üreyip türemişlerdir.

(Cevat Şakir Kabaağaçlı, "Anadolunun Sesi" s: 61).

Onu bir gün tezgahının başında, bozuk bir saati işletmeye uğraşır durumda ölü bulmuşlardı.

(Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 29).

Sıfat görevini yüklendiğinde çatı ekleri ile birlikte de kullanılabilir.

Örnek : Yetenekli, fakir, kimsesiz çocukları alıp okutarak Batı'daki bilimin yurdumuza taşınmasına yardımcı olmak sence *küçümsenir* bir hizmet mi?

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 129).

---

41. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank.1990,s:425.

42. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden : Ali Ulvi Elöve) İst. 1941, s:433.

-Ir sıfat-fiil ekinin deyimlerle kullanımı da sıkça görülen bir durumdur.

Örnek : Hükümet doktoru onları göstererek;
- *Bakar körlere* benziyorlar, dedi ve pekiştirdi de :
Tıpkı öyle.

(*Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 38*).

Bu sıfat-fiil eki genelde kalıcı isimler yapar.

Örnekler : *İyilikseverler*, komşunun kızını bir çorap fabrikasına
otuz beş kuruş gündelikle işçi yazdırdı.

(Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 33).

Her ilişkinin altında belli bir *çıkır* aranır oldu.

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 307*).

-Ir sıfat-fiil eki kalıcı isimlerin yanısıra alet ismi de yapar.

Örnek : *biçer döver* biçer bağlar haydindi üstü meydana
hasatçılar biçiciler tırpanları orakları

(*Atilla İlhan "Sisler Bulvarı"*

-mİş SIFAT - FİİL EKİ

Bu sıfat-fiil eki öğrenilen geçmiş zaman ekinin sıfat-fiil görevinde kullanılmasıdır. Ünlü uyumuna uyar. Basit fiiller ile bir isimden önce gelerek sıfat görevinde kullanıldığında belirsizlik anlamı verir. Bu tür kullanımı sık değildir.

Örnekler : Ama, trenden dumanı üstünde otele inmiş *Mehmed Ali* için, bütün Paris'ler birbirinin aynı.

(*Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 7*).

Yıllar önce *Yahudilerle evlenmiş Alman kadınları*, melez çocuklarını gelecek yılların korkunç sonundan korumak kaygısıyla mahkemelere başvurmuşlar.

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 50*).

-miş sıfat-fiil ekinin olumsuz eki -mA ile kullanımı ise oldukça sık görülür.

Örnekler : *Ve yurdumun el değmemiş gözelerinden*

Seni içtim yudum yudum.

(*Yavuz Bülent Bakiler "Seninle" s: 14*).

Asmalar altında doğdum, ceviz dalında büyüdüm;

Tekerlek izi görmemiş dağ yollarında yürüdüm.

Bu sıfat-fiil ekinin en sık görüldüğü kullanımlardan biri de pasif fiillerle veya edilgen çatı ekleriyle beraber olan kullanımlarıdır.

Örnekler : Koridorun bir köşesine yerleştirilmiş sarkaçlı büyük saat apansız iki kez vurdu.

(Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 57).

Üstüme okunmuş birkaç avuç mübarek

Karabağ toprağından serpilse yeter.

(Yavuz Bülent Bakiler "Duvak" s: 59).

Bir mumya uzvu kadar sararmış, katılaştırmış elini başına götürdü.

(Ömer Seyfettin "Bahar ve Kelebek" s: 202 (X)).

ben hızlı yıldızları deniz boylarında gördüm ateşten

oyulmuş çizgiler vardı

gözbebeklerinde

(Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 12).

-miş sıfat-fiil ekinin sıfat tamlaması kurduğunu yukarıdaki örneklerde görmüştük. Cümlede anlam eksikliği meydana getirmediği takdirde bazen isim görevindeki kelime kullanılmaz. Bu durumda ismin alması gereken ek, sıfat-fiil ekinden sonra getirilir.

Örnekler : Müfettiş Bey güldü... ama babacan gülüşü değildi bu; tam tersine, işini kitaba uydurmuşların güveni vardı onda.

(Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 166).

Hatır, günül, saygı unutulup gitmişe, hiç bilinmemişe döndü.

(Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 65).

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

-Ası SIFAT - FİİL EKİ

Çok sık kullanılmayan ve gelecek zaman ifade eden bir sıfat-fiil ekidir. Dualarda ve özellikle beddualarda sıkça görülen bu ekin yapısı üzerinde bugüne kadar birçok dilcimiz birbirinden değişik görüşler ileri sürmüştür.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz "-ası, -esi Gelecek Zaman İsim-fiil (Participium) ekinin Yapısı Üzerine" adlı makalesinde -esi / -ası ekinin yapısı üzerindeki yedi görüşü sıralamıştır. Prof. Dr. Korkmaz bu yedi görüşü Eski Türkçeden verdiği örneklerle eleştirmiş ve sonuç olarak "-a / -e ekinin gereklilik, dilek ve gelecek zaman gösterme görevi bakımından uğramış olduğu aşınma ve zayıflamayı, dil bu eke aynı görevde başka bir ek eklemek suretiyle gidermeğe çalışmıştır. Bu ek de Eski Türkçenin gereklilik - gelecek zaman isim-fiilleri kuran -sıg / -sig ekinden -g düşmesi ile -sı / -si'ye dönüşmüş olan ektir. Böylece bir "ek yağılması" olayı ile aynı nitelikteki iki ayrı ekin kaynaşmasından canlı yeni bir ek ortaya çıkmıştır. Meydana gelen bu yeni ek de, bizim üzerinde durduğumuz -ası / -esi ekidir." (43) demektedir.

-esi / -ası ekinin yapısı hakkında Prof. Dr. Muharrem Ergin ise "Eskiden -gası / -gesi şeklinde olan bu ekin -ga / -ge gelecek zaman partisip eki ile -sı, -si iyelik ekinin birleşmesinden çıktığı anlaşılmaktadır." (44) diyerek başka bir görüş belirtmektedir.

---

43. Zeynep Korkmaz, "-ası / -esi Gelecek Zaman İsim-Fiil Ekinin Yapısı" TDAY, Belleten 1968 s: 38.

44. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 318.

J. Deny bu ekin yapısı ile ilgili olarak "-(y)esi lahikası, -gü (-kü)den yapılmış fiilin eski bir isimcil siygası ile onun ardınca gelen ve teşbih ve tasvir edatı olan -si'den çıkmış bulunuyor." (45) açıklamasını yapmaktadır.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ise "Bu ek eski Oğuzcada gelecek kipini (bugünkü dilek kipi) teşkil eden -e sıfatfiil üzerine -si iyelik ekinin gelmesiyle gelişmiş olmalıdır." (46) demektedir.

Bütün bu görüşler arasında Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın görüşü akla en yakın olanıdır. Çünkü, -AsI sıfat-fiili he ner kadar gelecek zaman ifade etse de aynı zamanda gizli bir dilek anlamını bünyesinde bulundurmaktadır.

-esi / -ası sıfat-fiil eki özellikle gel-mek fiiliyle adeta kalıplaşmış bir şekilde (deyim gibi) kullanılır.

Örnek : Oğlan da adamakıllı büyüdü.

Çocuklarını göresi gelmiştir.

(Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 34).

-AsI sıfat-fiil eki özellikle iyelik ekleri ile kullanıldığında bir istek anlatır.

Örnek : ... Ecvet ve Lâle bize uzak iki el işareti. Onları gördükçe, onları konuştuğumuzda *gidesimiz geliyor*. Ne gelmesi? Kesinleşiyor.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 82).

---

45. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden : Ali Ulvi Elöve) İst. 1941, s:456.

46. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990, s:237.

Bu ek yukarıda da belirttiğimiz gibi çoğu zaman beddualarda kullanılmaktadır :

Örnekler : bulutlar seni almasın karanlık kana girmesin

çıkılmış bir yol sefere *çıkamaz olası rüzgar*

şimdi bütün Türkiye bir anne gibi uyumuş.

(*Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 99*).

yıkılası hânedede sekiz boğaz avucuma bakar

ben kendimi toprak bilirim toprak beni baba bilir

(*Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 110*).

Bazen de bu sıfat-fiil eki -ce eşitlik eki ile birlikte yine beddualarda kullanıma girer.

Örnek : *gözü çıkasınca adam* vs.

(Örnek cümleleri aldığımız kitaplarda bu konuda kullanım olmadığından yukarıdaki cümleyi biz verdik).

ZARF - FİLLER

Gramer kitaplarında veya herhangi bir vesile ile ele alınıp incelendiği kitaplarda "Zarf-Fiiller" konusundaki hangi eklerin yer aldığına kısaca bir göz atalım :

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu "Türkçenin Grameri" adlı eserinde "Giriş" bölümünde de belirttiğimiz gibi zarf-fiilleri altı ana grupta incelemiş ve anlamlarına göre yaptığı bu gruplandırmada aldığı ekleri örneklerle açıklamıştır. Bu gruplar ve ekler şunlardır :

1. Ulama zarffiilleri : -ıp / -erek
2. Hâl zarffiilleri : -e / -erek / -ken
3. Karşıtlama zarffiilleri : -meden / -meksizin / -acağına /
-mektense / -ecek yerde /
-dığı halde / -makla birlikte /
-mesine rağmen
4. Zaman zarffiilleri : Bu grubu anlamlarına göre yedi
alt gruba ayırmıştır.
  - a) İzleme zarffiilleri : -ınca / -dı mı / -ır -maz
  - b) Vakitleme zarffiilleri : -dikçe
  - c) Eşzaman zarffiilleri : -dığında / -dığı zaman /
-dığı sırada
  - d) Başlangıç zarffiilleri : -eli / -dığından beri
  - e) Bitim zarffiilleri : -ene kadar / -inceye kadar /
-esiye kadar
  - f) Öncelik zarffiilleri : -meden önce
  - g) Sonralık zarffiilleri : -dıktan sonra
5. Sebep Zarffiilleri : -mekle / -dığından / -acağından /
-dığı için / -acağı için

6. Karşılaştırma Zarffiilleri : -diği kadar / -eceği kadar /
-diği gibi / -eceği gibi /
-cesine / -esiye / -diği boyda /
diği ölçüde / -diği tarzda (47).

Prof. Dr. F. Kadri Timurtaş da yine anlamlarına göre gruplandırdığı zarf-fiilleri üçe ayırmıştır. Bu gruplar ve gruplardaki ekler şunlardır :

1. Hal gerundiumları : -e / -erek / -i / -ken
2. Zaman gerundiumları : -ınca / -madın / -mzdın ön /
-eli / -ıcak (-ınca) / -dukça /
-dugınca / -dukda / -dugında
3. Bağlam gerundiumları : -up / -uban (48).

Bu gruplandırma "Eski Türkiye Türkçesine göre yapıldığı için dikkat edileceği gibi bazı ekler günümüz Türkiye Türkçesinde görülmemektedir. Bunlar -uban, -madın (ki bu ek günümüzde -madan olarak yaşamaktadır.), -dukda (bu zarf-fiil de iyelik ekleriyle çekime girerek -dığında şekliyle yaşamaktadır.) ekleridir.

Prof. Dr. Muharrem Ergin ise bu tür bir gruplandırmaya gitmeden zarf-fiil eklerini tek tek incelemiştir. İncelediği ekler şunlardır :

- a / -ı / -ıp / -arak / -ınca / -alı / -madan / -ıcak /
-acağız / -uban / -gaç / -ışın / -ken / -dıkça / -madan (49)

---

47. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990, s: 427-440.

48. Prof. Dr. F. Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, İst. 1981, s: 354-370.

49. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 583-596.

Bu ekler içinde de günümüzde kullanılmayan veya değişik kullanılan ekler vardır. -ıcak (Bu ek günümüzde -ınca olarak yaşamaktadır.), -ıcağız, -uban, -gaç, -ışın eklerini ise günümüzde kullanmamaktayız.

Zarf-fiilleri anlamlarına göre gruplandıran bir başka gramercimiz de T. Nejat Gencan'dır. Gencan, on bir gruba ayırdığı zarf-fiilleri ve bu gruptaki ekleri şöyle sıralamıştır :

1. -ip yapılı ulaçlar
2. Durum ulaçları : -erek / -ken / -e -e
3. Artçıl ulaçlar : -ince / -ır -maz
4. Başlama ulaçları : -eli / -eliden beri
5. Bitirme ulaçları : -dikçe / -diğince / -diğinde /
-eceği zaman / -diği zaman /
-diği sırada / -meden önce /
-dikten sonra
7. Nedenlik ulaçları : -eceği için / -diği için / -diğinden /
-eceğinden
8. Ölçüleme ulaçları : -diği gibi / -eceği gibi / -diği kadar /
-eceği kadar
9. -di mi yapılı ulaçlar
10. diye ulacı
11. -en -ene ulacı (50)

Gencan, bu grupların dışında -mektense, -meksizin, -cesine, -eceği yerde zarf-fiillerini de incelemiştir. Gencan zarf-fiilleri incelerken bu eklerin eski şekillerini de vermiştir.

---

50. T. Nejat Gencan, Dilbilgisi, İst. 1975, s: 353 - 368.

Nurettin Koç ise gruplandırma yapmadan görevlerini örneklerle pekiştirerek açıklama yoluna gitmiştir. Koç'un incelediği zarf-fiil ekleri şunlardır :

-a / -a -a / -acağına / -acağı yerde / -acağından / -alı /
-alı beri / -r -maz / -anda / -arak / -asıya / -casına /
-dı -alı / -dığına / -dığı biçimde / -dığı halde /
-dığı sırada / -dığı zaman / -dığında / -dığınca / -dığından /
-dı mı / -dikça / -diktan sonra / -ınca / -ıp / -ken / -madan /
-madan önce / -mak-sızın / -maktan / -maktansa

İlgeç Öbeğinin Ulaş Gibi Kullanılması :

-acağı gibi / -dığı gibi / -acağı kadar / -dığı kadar /
-ana kadar / -dan dolayı / -dığı için / -dığına göre /
-mak için / -makla / -makla birlikte / -mak üzere /
-masına karşın / -ıncaya kadar (51).

Haydar Ediskun da tüm zarf-fiilleri önce anlamlarına göre gruplandırmış, sonra da ekleri tek tek örnekler vererek incelemiştir. Bu gruplar ve incelediği ekler şunlardır :

1. Bağlama ulaçları : -ıp (bazen de bu ek için -erek kullanılır demektedir.)
2. Hal ulaçları : -erek / -e -e / -meksizin /
-ken / -meden önce
-dığı halde (kalıplaşmış hal ulacı)
- diğı taktirde (kalıplaşmış hal ulacı)
olmak üzere (kalıplaşmış hal ulacı)

---

51. Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, İst. 1990, s: 316.

3. Zaman ulaçları : -ince / -r -mez / -di mi /
-inceye kadar / -eli / -eli beri /
-eliden beri / -di -eli / -dikçe /
-dikte / -diği zaman / -eceği zaman /
-dikten sonra
4. Kıyaslama ulaçları : -dığı gibi / -eceği gibi /
-ecekmiş gibi / -eceği kadar /
-cesine / -r, -yor, -miş, -ecek gibi /
-ecek kadar / -miş kadar / -eceğine /
-mekten ise / -ecek yerde /
-dikten başka
5. Sebep ulaçları : -mekle / -diğinden / -eceğinden /
-mekten / -mek için / -mesi için /
-diği için / -eceği için (52)

A. Cevat Emre de zarf-fiilleri gruplandırmadan tek tek ele alıp incelemiş ve örneklerle pekiştirmiştir. Emre'nin incelediği zarf-fiil ekleri şunlardır :

-p / -ince / -meyince / -meden / -meksizin / -dikçe / -iken /
-eli / derken

A. Cevat Emre bu zarf-fiil eklerini incelerken ... yapılu ulaç-fiiller tabirini kullanmıştır. Bunların dışında "Ulaç-fiilin Katmerleşmesi" başlığı altında -tikte / -tikten sonra, "Zaman isimlerine ulanmış

---

52. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 250-269.

ortaçlar" başlığı altında -dığı zaman zarf-fiilini, "Ettiğim halde tipi ulaçlar" başlığı altında -dığı halde / -diği taktirde / -diği surette (53) zarf-fiillerini incelemiştir.

Bütün bu gruplandırmaları dikkate alarak biz de incelediğimiz zarf-fiil eklerini yapılarına ve anlamlarına göre iki ayrı ana grupta ele alıp gruplandırmaya çalışacağız.

ZARF - FİİL EKLERİNİN YAPICA TASNİFİ

Bu gruplandırmada sadece ek olarak zarf-fiil yapmada kullanılanlarla herhangi bir edatla birleşerek zarf-fiil yapımında kullanılan birleşik şekiller olmak üzere ikiye ayıracağız :

I. Basit veya Kalıplaşmış Zarf-fiil Ekleri :

- İp / -ArAk / -ken / -A -A / -AlI / -DIğIndAn /
- IncA / -İr -mAz / -DIğIndA / -DIkça / -AcAğIndAn /
- cAsInA / -DIğIncA / -mAdAn / -mAktAnsA / -mAksIzIn /
- I / -mAklA / -mAktAn

II. Birleşik Zarf-fiil Ekleri :

- DIğIndAn beri / -DIğI gibi / -DI mI / -DIğI zaman /
- DIğI sırada / -mAdAn önce / -AcAğI zaman / -AcAğI sırada /
- DIktAn sonra / -AnA kadar / -IncAyA kadar / -AsIyA kadar /
- DIğI sürece / -DIğI için / -AcAğI için / -DIğInA göre /
- AcAğInA göre / -DIğI kadar / -AcAk (AcAğI) kadar /

---

53. A. Cevat Emre, Türk Dilbilgisi, İst. 1945, s: 392-406.

-DIğI gibi / -AcAğI gibi / -DIğI halde / -mAsInA rağmen /
-AcAk (-AcAğI) yerde / -mAktAn başka / -DIğI taktirde /
-mAk için / -mAsI için / -mAkIA birlikte / -mAk kadar /
-DIğI tarzda / -DIğI lde

ZARF - FİİL EKLERİNİN GÖREV VE FONKSİYONLARINA GÖRE TASNİFİ

1. Bağlama fonkiyonu yapan zarf-fiiller :

Cümleleri birbirine bağlayan zarf-fiiller bu gruba girer. Bu zarf-fiili ekleri şunlardır :

-Ip / -ArAk

2. Durum bildiren zarf-fiiller :

Esas hükmün yüklemine durum bakımından belirten zarflar yapan zarf-fiil ekleri bu gruba girer. Bu ekler şunlardır :

-ArAk / -ken / -A -A

3. Zaman bildiren zarf-fiiller :

Bu gruptaki zarf-fiil ekleri oldukça fazladır. Anlam olarak sas hükmü zaman bakımından belirten zarflar kuran bu eklerin yine anlamlarından yola çıkararak altı alt gruba ayırabiliriz. Bu gruplar ve gruplarda yer alan ekler şunlardır :

a) Başlama zarf-fiilleri : -AlI / DIğIndAn beri

b) İzleme zarf-fiilleri : -IncA / -Ir -mAz / -DI mI /

-DIğI zaman / -DIğIndA /

-DIğI sırada

- c) Öncelik zarf-fiilleri : -mAdAn önce / -AcAğI zaman /
-AcAğı sırada
- d) Sonralık zarf-fiilleri : -DIktAn sonra
- e) Bitim zarf-fiilleri : -AnA kadar / -IncAyA kadar /
-AsİyA kadar
- f) Zamanlama zarf-fiilleri : -DIkçA / -DIğI sürece

4. Sebep bildiren zarf-fiiller :

Bu gruptaki zarf-fiiller ise esas hükmün gerçekleşme (veya gerçekleşmeme) sebebini gösteren zarflar yapar. Bu gruptaki şekiller şunlardır :

- DIğI için / -DIğIndAn / -AcAğI için / -AcAğIndAn /
-DIğInA / -mAk üzere / -DIğInA göre / -AcAğInA göre

5. Karşılaştırma zarf-fiilleri :

Bu zarf-fiiller adından da anlaşılacağı üzere esas hükümle yardımcı hüküm arasında gerek zaman, gerek miktar, gerekse benzerlikler açısından karşılaştırma kuran zarf şekilleri yapar. Bu gruptaki şekiller şunlardır :

- DIğI kadar / -AcAk (-AcAğI) kadar / -DIğI gibi /
-AcAğI gibi / -cAsInA / -DIğInA

6. Zıtlık ifade eden zarf-fiiller :

Esas hükmün yüklemi ile yardımcı hükmün yüklemi arasındaki zıtlık veya aykırılıklar bulunduğunu belirtmekle birlikte bazen de tercih yapılanı gösteren zarflar kuran bu gruptaki şekiller şunlardır :

- mAdAn / -AcAğInA / -DIğI halde / -mAsInA rağmen /
-mAktAnsA / -AcAk (-AcAğI) yerde / -mAksızIn

Bu grupların dışındaki bazı zarf-fiil ekleri ise şunlardır :

- i zarf-fiili eki
- diye zarf-fiil şekli
- mAktAn başka zarf-fiil şekli
- DIĞI taktirde zarf-fiil şekli

Bütün bu grupların dışında anlamlarını kısaca verip birkaç örnekle geçeceğimiz zarf-fiil şekilleri de tezimizin içinde yer almaktadır. Bu zarf-fiil şekilleri şunlardır :

- mAk için
- mAsI için
- mAklA
- mAklA birlikte
- mAk kadar
- mAktAn
- DIĞI tarzda
- DIĞI ölçüde

Anlamlarına göre yaptığımız gruplandırmada '-ArAk' zarf-fiil eki ile '-DIĞI gibi' zarf-fiil şeklinin her biri iki değişik grupta verilmiştir. Bunun sebebi eklerin incelenmesi bölümünde de görüleceği üzere -ArAk ekinin hem bir durum anlatması, hem de -Ip zarf-fiil eki yerine kullanılarak bağlama yapmasıdır; '-DIĞI gibi' zarf-fiil şekli ise bazen zaman ifade ettiği, bazen de karşılaştırma yaptığı için iki grupta gösterilmiştir.

Bundan sonraki bölümde ise yukarıda gruplara ayırdığımız zarf-fiillerinin örnek cümlelerle hangi fonksiyonlarda, hangi değişik durumlarda kullanıldığını göstereceğiz.

-Ip ZARF - FİİL EKİ

Çok eski çağlardan beri dilimizde kullanılan ve en işlek zarf-fiil eki olan '-Ip' ünlü uyumuna uyar. Fiil kök veya gövdelerine getirildiğinde fiilin son sesi ünlü ise araya -y- yardımcı ünsüzü getirilir.

Prof. Dr. Muharrem Ergin bu zarf-fiil ekinin eski şekli için "Bu ek aslında, Eski Türkçede -p şeklinde idi. Batı Türkçesine geçerken önündeki yardımcı vokal ekin bünyesine dahil zannedilmiş, böylece ek batı Türkçesinde iki sesli olmuştur. Batı Türkçesinin başlarında -p tesiriyle ekin vokalini daima yuvarlaklaşmış görürüz." (54).

J. Deny bu zarf-fiil eki için "düzendeşlik ulağı 'Gerondif de coordination' veya öncelik ulağı 'Gerondif de prealable'" (55) demektedir.

-Ip zarf-fiil ekinin eklendiği fiil ile kendisinden sonra gelen fiil zaman ve kişi bakımından uygunluk gösterir. Yani -Ip eki ile birleşen iki cümlede özne ve zaman tektir. Bu sebeple bu zarf-fiil ekine bağlama zarf-fiili de denir.

Örnekler : Tökil - (Geç) ... Birşeyler yapabiliyor musun, ona bak. Yoksa *oturup* susmalı...

(*Tank Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 93*).

---

54. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 322.

55. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden : A. Ulvi Elöve) İst. 1941, s:840.

Geçen bir sene esnasında *kırılıp* sakatlanan umdeleri-
me tam bir sadakat göstermek artık kendi elimde.

(Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 67).

Bu zarf-fiil eki eklendiği fiilin, sonraki fiilden daha önce ger-
çekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir.

Örnek : Onları evvela mektep kaçacağı zannettim... Fakat öyle ol-
sa beni görünce tabanı *kaldırıp* kaçımları lazım gelirdi.

(Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 10).

-Ip zarf-fiil eki durum anlatan bir ektir.

Örnek : Vazolar ve başka toprak çanak çömlek, rafa *konulup*
seyredilmek için değil, şarap ve zeytinyağı gibi akıcı
nesnelere taşımaya yarayan gerekli eşyaydı.

(Cevat Şakir Kabaağaçlı "Anadolunun Sesi" s:
136).

-Ip zarf-fiil eki 'dA' bağlacı ile kullanıldığında her iki fiilin üye-
rine dikkati çeker. Bu durumda "Şaşırtıcı olma" ifadesi vardır.

Örnek : Helen - Dişim, dişim. Öyle bana *bakıp* da sulu sulu
mısrası demek ne oluyormuş bakalım.

(Tark Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 26).

Bu zarf-fiil eki bazen kalıp kullanımlarda görülür. Bunlarda an-
lam kendisinden sonraki fiillere göre farklılık gösterir. Bu yönden üç
değişik özellik göze çarpar :

Örnekler : Mari - Ben işte böyle *yaşayıp gidiyordum* genç kızlığı-
ğımı.

(*Tarık Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 15*).

(Burada sürerlilik anlamında)

Akşamlardan, gecelerden, senden uzağım

Şiirlerim rüzgârdır uzak dağlarda esen...

Durgun sular gibi azalacağım

Bir gün birdenbire *çıkıp gelmesen*

(*Yavuz Bülent Bakiler "Seninle" s: 16*).

(Burada çabukluk, anidenlik anlamında)

Tökil, yanından *gelip geçerken* hafifçe, fakat bilerek
Erin'e çarpar.

(*Tarık Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 24*).

(Burada ise önemsememezlik anlamında)

-Ip zarf-fiil eki kendisinden sonra durmak fiili getirildiğinde bu
fiil ile birlikte sürerlilik anlatır.

Örnek : ... Fakat haysiyetime taalluk eden böyle nazik bir
meselede kollarımı *bağlayıp durmak* için söz vere-
mezdim.

(*Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 89*).

-Aynı fiil ile ard arda kullanılabilen -Ip eki bu durumda sıklık
anlatır.

Örnek : beni *koyup koyup* gitme
ne olursun
durduğun yerde dur
kendini martılarla bir tutma
senin kanatların yok
düşersin yorulursun
beni *koyup koyup* gitme
ne olursun

(*Atilla İlhan "Ben Sana Mecburum" s: 49*).

Balonlar, saçlarına, kollarına, bacaklarına *dokunup dokunup* kaçıyorlar, mavi gökte süzülüp, dönüp tekrar geliyorlardı.

(*Emine Işınsu "Tutsak" s: 47*).

-İp zarf-fiil eki deyim ve atasözü gibi kalıp kullanımlarda da sıkça görülür.

Örnek : ... *Ölüp ölüp dirilmek* deyimini bizim için söylenmiş olsa gerek. Bana inan delikanlı gazetecilik kumara benzer.

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 31*).

-İp zarf-fiil ekinin olumsuz şekli olan -me-y-ip / -ma-y-ıp zarf-fiil eki de oldukça sık kullanılır.

Örnekler : Ağırbaşlılığım, ona olan saygımın hesaplı ve geçici *olmayıp* tabii halim olduğuna inandırmaya çalışıyordum.

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 74*).

Güreşler başladı, adam susmak bilmiyor. Artık *dayanamayıp* yanından kalktım, oturanların ayaklarına basarak, ayaktakileri ite kaka oradan uzaklaştım.

(*Aziz Nesin "Hayatta Ben Daima" s: 534*). (X).

Ayrıca bu zarf-fiil eki eskiden biçimlenmiş ve herkes tarafından değiştirilmeden kullanılan ifadelerde de görülür. Bunlar genellikle deyimleşmiştir.

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül, Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

Örnekler : *at-ıp tutmak* : övünçlenmek anlamında

al-ıp vermek : eleştirmek, dedikodu yapmak anlamında.

-İp ekinin getirildiği fiil ile asıl yüklem olumsuz olduğu durumlarda zarf-fiilin eklendiği fiil olumlu yapıda bulunur.

Örnek : 'Postaneye gitmedim. Mektubu atamadım.' yerine

'Postaneye *gidip* mektubu atamadım.' deriz.

'Postaneye *gitmeyip* mektubu atamadım.' demeyiz.

(Bu örneği kendimiz verdik.)

-ArAK ZARF - FİİL EKİ

Bu ek fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna uyarak getirilir. Fiilin son sesi ünlü ise iki ünlü arasına -y- yardımcı ünsüzü getirilerek -y-ArAk olarak eklenir.

-ArAk zarf-fiil ekinin yapısı hakkında Haydar Ediskun şu açıklamayı yapmaktadır : "-erek birleşik ekinin, sonradan, -i hal ulacı ekinin kıyaslama eki olan -rek ile birleşmesinden -i'nin de -e olarak genişlemesinden meydana çıktığı sezilmektedir." (56)

Haydar Ediskun ile aynı görüşte olan Prof. Dr. Muharrem Ergin de "Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında teşekküle başlamıştır. O devirde eki -urak, -ürek, -ırak, -irak şeklinde görüyoruz: yi-y-ürek, acı-y-urak misallerinde olduğu gibi. Bu da ekin gerundium eki ile karşılaştırma ekinin birleşiminden doğduğunu göstermektedir." (57) demektedir.

-ArAk zarf-fiil eki ile bağlanan iki fiilin hem öznesi hem de zamanı birbirine uygunluk gösterir. Bu özelliğiyle -Ip zarf-fiil ekiyle benzerliği oldukça fazladır.

Bu zarf-fiil ekinin iki anlamda kullanıldığı görülür :

1. Yardımcı hüküm ile esas hüküm aynı anda gerçekleşir. Bu durumda yardımcı hüküm esas hükmün nasıl oluştuğunu veya oluşa-

---

56. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 252-253.

57. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 322.

cağını gösterir. Yani durum anlatan bir zarf-fiil ekidir.

Örnekler : *Şükrederek* kalktığım sofralarımda

Ya soğan ekmek olur, yahut bulamaç.

(*Yavuz Bülent Bakiler "Duvak" s: 28*).

Zehra, beş on saniye derin derin havuza *bakarak* düşündü.

(*Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 15*).

Bir dağın arkasındaki, ulu bir nehrin *dövünerek* akışı gibi, ağır bir melodi kulaklarımızda uğulduyor.

(*Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 108*).

2. Yukarıda kullanım özelliği yönünden -Ip eki ile olan benzerliğine değinmiştik. -ArAk zarf-fiil eki anlam olarak da -Ip zarf-fiil ekinin yerine kullanılabilir. Yani ekin getirildiği fiil sonraki fiilden daha önce gerçekleşir.

Örnekler : Hatta bir aralık Darülmuallime *girerek* hoca olmayı bile düşünmüştüm.

(*Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 70*).

Dörtle sekiz yaş arasında beş-altı çocuk, bulanık derenin sazlarını *keserek* başlarına külâh örüyor, dere üzerindeki taş köprü altında iki kadın tokaçla eski bir kilimi dövüyordu.

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 18*).

-ArAk zarf-fiil eki ol-mak fiiline eklendiğinde "bu durumda, bu biçimde" anlamlarında kullanılır. Ancak, cümleden atıldığında anlamda önemli bir eksiklik olmaz.

Örnek : Bir geceyi daha, hem de bu sefer ayakta *olarak* uykusuz geçirmek.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 9).

Bu zarf-fiil eki bazen, özellikle konuşma dilinde, -ArAktAn şekliyle kullanılır.

Örnek : Arka sokaklardan beni görmemek için kaçtı ise beni *düşünerekten* gitmiştir, diyorum.

(Sait F. Abasıyanık "Havuz Başı" s: 455). (X).

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılır. Bu kullanımda olumsuzluk eki -mA ile zarf-fiil eki -ArAk arasına -y- yardımcı ünsüzü getirilir.

Örnekler : Durmuş ellerini göklere açmış, gözlerinden beyaz sakallarına inen yaşlarını *zaptedemeyerek*, dualar ediyordu.

(Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 174).

Ulusal savaşlarında ise Üçüncü Dünyaya *bilmeyerek* liderlik ederek küçücük ordusuyla -boyundan büyük, beklenmedik, dünya çapında- işler yapmıştır.

(Cevat Şakir Kabaağaçlı "Anadolunun Sesi" s: 202).

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

-ken ZARF - FİİL EKİ

Türkiye Türkçesinde oldukça sık kullanılan bu zarf-fiil eki diğer zarf-fiil eklerinden farklı birçok özelliğe sahiptir.

Zarf-fiil eklerini; sıfat-fiil ve isim-fiil ekleriyle birlikte üç grup halinde inceleyen ve hepsine birden "Eylemsiler" diyerek genel bir adlandırma yapan Oya Adalı "Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler" adlı eserinde -ken zarf-fiil eki için "i- eyleminin geniş zaman ortacı olan 'iken'den ardıllaşan bir ulaştır. Ses uyumuna uymaz. Bu açıdan tek bir biçimlidir. Öteki ulaçlardan daha değişik bir kullanımı vardır. Kişi ardıllarıyla kullanımı yoktur. Ancak belli zaman ve istem ardıllarıyla birlikte kullanılır. Tümceyi olduğu gibi bir başka tümcenin belirteci durumuna getirir." (58) demektedir.

Kremena a. Hacılova "Türkçede iken'in durumu ve fonksiyonu" adlı makalesinde -ken zarf-fiilinin yapısını tarihi açıdan incelemiş ve düşüncelerini şöyle aktarmıştır : "İKEN iki elemandan ibarettir : İ-KEN. İ elemanı bugünkü i- yardımcı fiilidir : i- < ir- < är- . KEN ise fiillerden yalnız är-mäk fiille birleşmiş ve menşe bakımından tanınmamış olan bir ektir. är ve -kän elemanlarının birleşmesi är-'in, daha yardımcı fiil olmasından evvel türemiş olsa gerektir. Yani Yenisey-Orhon devrinden önce. A. Gabain'e göre asnuqan, amtıqan, irtäkän'deki zaman gösteren -ken / -kän eki yanında ayrıca är--

---

58. Oya Adalı, Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, Ank. 1979, s: 59.

kände yer almış ve ârkân'ın ân-ür-kân şeklinden meydana gelmiştir. Fakat Malov'un yayınlamış olduğu Orhon-Yenisey âbideleri ile Moğolistan ve Kırgızistan'daki Türk âbidelerinin hiç bir yerinde ârkân mevut değildir. Öyle ise Eski Türkçede rastlanmamış olduğundan ârkân şekli fakültatif olarak sayılır."(59)

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ise -ken zarf-fiil eki ile ilgili olarak "Bunun doğrudan doğruya er-mek fiilinin şimdiki zaman sıfatfiilinden geldiğini kabul ediyoruz. (er-ge-n > i-ken > -ken) Demek ki bu çekimsiz fiil burada sıfatfiil anlamından zarffiil anlamına geçmiş bulunuyor. Yaklaşık bir anlamdaşa göre 'olan' anlatımından 'olarak' anlatımına." (60) demektedir.

Bütün bu görüşlerin ışığında -ken zarf-fiil ekinin anlam ve kullanım özelliklerini tek tek inceleyelim.

Bu ekin özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Bu ek i-mek fiilinin bütün türeyenleri (hikaye, rivayet ve şart ekleri) gibi isim veya sıfatlara direk eklenebilir.

2. Yine i-mek fiilinin bütün türeyenleri gibi fiil kök veya gövdelerine getirilmez. Ancak, fiil kök veya gövdesine eklenen bir zaman eki veya zaman sıfat-fiilinden sonra getirilebilir.

3. i-mek fiilinin diğer türeyenleri ile arasındaki en önemli fark; -ken zarf-fiil eki ünlü uyumuna uymaz, oysa i-mek fiili bütün türeyenleri ünlü uyumuna uyar.

---

59. Kremena A. Hacılova, Türkçede -iken Durumu ve Fonksiyonu (XII-XVI. Yüzyıllarda), İ.Ü. TED, XVIII, 1975 s: 1-8.

60. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990, s: 480.

4. -ken zarf-fiil eki yer bildiren isim veya zarflara getirilirken araya bulunma hali eki (-da, -de, -ta, -te) girer.

5. Bu zarf-fiil eki ünlü ile biten bir kelime veya ekten sonra getirildiğinde, i-mek fiilinin bir türeyeni olduğu için, araya -y- ünsüzü getirilir.

Bütün bu özelliklere dikkat ederek bu ekin kullanım özelliğini üç bölümde gruplandırabiliriz.

1. -ken Zarf-fiil Ekinin Zaman Eki veya Zaman Sıfat-fiili ile Kullanımı.

2. -ken Zarf-fiil Ekinin İsim, Edat veya Sıfatlarla kullanımı.

3. -ken Zarf-fiil Ekinin Yer İsmi veya Yer Zarfı ile kullanımı.

1. -ken Zarf-fiil Ekinin Zaman Eki veya Zaman Sıfat-fiili ile Kullanımı :

Bu kullanımda -ken zarf-fiil ekinden önceki zamana göre anlam değişikliği oldukça belirgindir. Bu nedenle her zamanın -ken zarf-fiil ekiyle kullanımını tek tek inceleyelim.

a) -yor-ken

Kendisinden önceki iş veya durumun devam ettiği süre içinde kendisinden sonraki iş veya durumun gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir.

Örnek : İki kaz on dakikadır, evvela dişilerin, sonra da halkın çizdiği daire ortasında altalta, üstüste dövüşmekte de-

vam *ediyorlarken*, avlunun uludutları soğuktan kavrulmuş yapraklarını bu heyecan içindeki adamların tepesine sakın sakın, büyük bir huzur ve vakarla mütemadiyen serpiyorlardı.

(Refik H. Karay "Küs Ömer" s: 299). (X).

b) -Ir-ken / -Ar-ken / -r-ken

Bu kullanımda da anlam -yor-ken ile aynıdır. Kendisinden önceki ve sonraki iş veya durum, her zaman tekrar ediliyor olduğu gibi bir defa yapılıyor da olabilir.

Bu kullanım dilimizde oldukça sık karşılaşılan, hatta -yor-ken ekini silmeye gidecek kadar sık kullanılan bir şekildir.

Örnekler : Gülüp eğlenmekten yorgun düşmüş bir sürü insan evine *dönerken* başkaları sabahın ayazında ise *gidiyordu*.

(Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 15).

Kargalar, sakın anneme söylemeyin.

Bugün toplar *atılırken* evden kaçıp

Harbiye nezaretine gideceğim.

(Orhan Veli "Bütün Şiirleri" s: 41).

Yazın sarı sıcaklarıyla ova cayır cayır *yanarken* burası, nemli bir serinlik içindeydi.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 33).

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

reksiz olarak ortaya çıktığını anlatmak için kullanılır. Bu kalıp kullanımda dikkat edilmesi gereken nokta durmak fiilinin iki kez tekrar edilmesi ve birincisinde fiilin kökünden sonra -Ip, ikincisinde ise -Irken zarf-fiilinin kullanılıyor olmasıdır.

Örnek : Ama, şüphesiz *durup dururken* söylemiyordu bunu Bettina.

(*Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 96*).

-ken zarf-fiil ekiyle -Ip zarf-fiil ekinin anlamca zıt fiillerle de peş peşe kullanabiliriz. Böyle durumlarda -Ip ve -Irken zarf-fiilinin eklendiği fiillerin yapıldığı sırada gibi bir anlamı cümleye kazandırmış oluruz.

Örnekler : *Oturup kalkarken* hareketlerimize dikkat edelim.

Girip çıkarken yüzün komutana karşı olması askeri-yede dikkat edilmesi gereken bir durumdur.

(*Bu kullanımlarla ilgili örneklere incelediğimiz kitaplarda rastlayamadığımız için örnek cümleleri biz verdik*).

c) -AcAkken

Fiil kök ya da gövdesine eklenen -AcAkken zarf-fiil eki ünlü uyumuna göre -acakken veya -ecekken olarak değişir. Eğer, fiil ünlü ile bitiyorsa -AcAkken ekinden önce araya -y- yardımcı ünsüzü girer. -AcAkken ekini kullandığımız cümlelerde planladığımız bir işi yapmak istediğimiz halde ya kendi isteğimizle vazgeçtiğimizi veya bir engel dolayısıyla yapamadığımızı ya da değişikliğe uğrayarak gerçekleştiğini gösteren bir anlatım şekli vardır. Kısacası planlanan iş gerçekleşmemiş veya değişik bir şekilde gerçekleşmiştir.

Örnekler : Orhan, çiçekleri gösterdi. Selma ellerini uzattı, tam *alacakken*, yarı yolda düştü, iki yanına sarkıverdi kolları.

(*Emine Işınusu "Tutsak" s.154*).

Sonra Veli'ye dönüyor :

- Ne diyordum?

Bekliyor ve tam öteki toparlanıp cevap *verecekken*;

- Ha ... fabrikalar, diye yeniden başlıyor.

(*Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 79*).

Kaşığına çorba tasına *daldıracakken* vazgeçti.

(*Sevinç Buğra "Zor" s: 9*).

-AcAkken zarf-fiilinin olumsuz şekli (-mAyAcAkken, -mEyEcEkken şeklini) de sıkça kullanıyoruz. Olumsuz şekilde kullanılan bu zarf-fiilimiz de cümleye olumlu bir anlam kazandırır. Daha önce

yapmayı planladığımız, düşünmediğimiz bir durumun kendi isteği-
mizle veya istek dışı gerçekleştiğini gösterir.

Örnek : Ayakkabı *almayacakken* ucuz görünce dayanamayıp al-
dım.

(Bu kullanımla ilgili örneklere incelediğimiz kitaplar-
da rastlayamadığımız için örnek cümleyi biz verdik).

d) -mişken

Yine fiil kök ya da gövdesine eklenen ve ünlü uyumuna uyan
-miş eki üzerine -ken zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Geniş
anlamlar içeren bir zarf-fiil ekimizdir. Bunun için gruplara ayırarak
ve örnekleme sistemiyle açıklamak daha faydalı olacaktır.

I. Bu kullanım şeklinde cümlede en az iki iş yer almaktadır. Bi-
rinci iş plânlanmış, istekli bir iştir. Ancak, ikinci iş daha önceden
plânlanmayan, o sırada yapılması düşünülen ve birinci işi çok etkile-
meyen bir durumu gösterir.

Örnek : Vahhap Efendi kediyi o sabah yine bermutat piriñ tor-
basına koyup Hasköy'deki viraneliğe götürdü, bıraktı
ve hazır *geçmişken* oradaki eski ahbablarından balıkçı
Kirkor Reis'le biraz eski Sandıkburnu âlemlerinden
bahsettikten sonra döndü, eve geldi.

(O. Cemal Kaygılı "Tekin Olmayan Kedi" s: 336). (X)

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100.
Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

II. Birinci ve ikinci işin plânlanmadan, o anda düşünülmüş ve yapılmış bir iş olduğunu gösteren durumlar için kullanılır.

Örnek : - Buradan eve gitsem iyi olur, dedi.
- Niçin acele ediyorsun?
- Biraz yoruldu, eve *yaklaşmışken* gideyim.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 119).

III. -mişken zarf-fiil ekinin "-DIĞI halde" anlamını veren kullanımları da vardır.

Örnekler : Ben türlü ülkelerin insanlarıyla karşılaşmış ve yeni ve değişik kanaatler *edinmişken*, konuşmamız boyunca onun hâlâ sokağımız sınırları içinde kapanıp kalmış olduğunu hayretle müşahade ettim.

(Bahaeddin Özkışi "*Sokakta*" s: 11).

Daha dün olan İstiklal Savaşı'nı (26 Ağustos 1922'yi) bile *unutmuşken*, dokuz yüz yıl önceki Malazgirt Zaferini (26 Ağustos 1071'i) hatırlamaya çalışmak ne kadar güç.

(Mehmet Çınarlı "*Söylemek Yaraşır*" s: 5).

IV. "Sırası gelmişken" şeklinde kalıplaşmış olarak kullanılan şekilde ise daha değişik bir anlam yatar. O işin yapılmasının zaman açısından uygunluğunu, işin yapılma zamanının geldiğini belirtmek için kullanılır.

Örnek : "Hiç meraklanma, oğlun bugün yarın buradadır."
"İnşallah..." diye Recep içini çekti. "*Sırası gelmişken*,

bana iki buçuk banknot borç para verebilir misin
Osman? İsmail gelince öderiz."

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 55*).

V. -mişken zarf-fiil eki bazen "-DIĞI zaman" ve "-DIĞI sırada"
birleşik zarf-fiil ekleriyle aynı anlamda kullanılır.

Örnekler : ... ertesi gün güneş karşığı tepelerin arkasından he-
nüz *çıkılmışken* üçü de hazırlanmıştı; sabahın sessizli-
ğinde, geceden tenbih edilip kapının önünde bekle-
yen arabaya bildiler.

(*Mehmet Rauf "Eylül" s: 58*).

Adımımı henüz birinci basamağa *atmışken* aşağıdan
Astrid'in tırmandığını gördüm.

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 97*).

2. -ken Zarf-fiil Ekinin İsim, Edat veya Sıfatlarla Kullanımı :

-ken zarf-fiil eki isim, sıfat veya edatlarla kullanıldığında keli-
menin sonunda ünlü varsa -ken zarf-fiil ekinden önce araya -y- yar-
dımıcı ünsüzü girer. Anlam olarak cümlede adı geçen kişi veya nesne-
nin içinde bulunduğu durum sırasında kendisinden sonraki işin veya
durumun gerçekleştiğini gösterir.

Örnekler : Aslında o, henüz dokuz yaşında bir *çocukken* de
böyleydi.

(*Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 26*).

Alışkanlığımın tersine *giyinikken* tekrar aynanın önü-
ne geçtim.

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 96*).

Hava bu kadar *güzelken* burada somurtup oturmak, gezip eğlenenlere haksız yere kızmak sanki daha mı iyi?

(*Mehmet Rauf "Eylül" s: 9*).

Pancar yaprakları daha böyle kedi kulağı *kadarken* kurumuş, şöyle bir uğuştursan çıtır çıtır ufalanacak hale gelmişti.

(*Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 65*).

3. -ken Zarf-fiil Ekinin Yer İsmi veya Yer Zarfı ile Kullanımı :

-ken zarf-fiil eki yer bildiren isim veya yer ve yön zarflarıyla kullanılırken araya -DA kalma hâli eki getirilir. Bu durumda -ken ekinden önce araya -y- yardımcı ünsüzü girer. Anlam olarak da bir yerde bulunduğu sırada kendisinden sonraki işin veya durumun gerçekleştiğini gösterir.

Örnekler : Kadın daha *merdivenlerdeyken* kocasının ayak seslerini tanımış ve Sultan'ın koluna yapışmıştı.

(*Hasan Kayhan "Köln'de Bir Kız" s: 45*).

Öyle bir sızıdır ki dostlarımızın *yanındayken* bile içimizde çağıldar.

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 23*).

Yukarıda belirttiğimiz gibi çok geniş bir kullanım alanına ve anlam zenginliğine sahip olan -ken zarf-fiil eki bazen de ek olarak değil i-mek fiiliyle bir kelime olarak kullanılır.

Örnek : Temizlik bitmek *üzere iken* aramızda gelişen ilişkiyi zamanın şekil vermesinin en doğru olacağına karar kıldım.

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 24*).

-A ...-A ZARF - FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki ünlü uyumuna göre ya aynı fiilin kök veya gövdesine ya da anlamca zıt veya birbirine yakın olan iki fiilin kök veya gövdesine getirilerek kullanılır.

Anlam olarak esas cümlemin yüklemindeki iş veya durumun nasıl gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir. Aynı fiilin tekrarı şeklindeki kullanılışta ise esas hükmün, yardımcı hükmün devamı ile gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir.

Örnekler : Ortada yazdan beri *dura dura* acılaşmış, buruklaşmış bir tarhana çorbası.

(*Sevinç Çokum "Zor" s: 8*).

Bir vagon sahanlığında durup, bir gece, bir yıldızlara *tüküre түкүре*, Marsilay'dan Paris'e hareket etmek...

(*Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 9*).

Anlamca zıt iki fiile -A ...-A zarf-fiili ekleri getirildiğinde ise esas hükmün, -A ...-A eklerinin getirildiği her iki fiili de birbiri ardına tekrar edilmesi ile gerçekleştiğini gösterir.

Örnekler : Görülmüş duyulmuş şey değil. Kasabaya *gide gele* bir hal oldu. Güç bela geçenlerde iki beyi aldı geldi köy odasına laf ettirdi.

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 136*).

Birikintilerde *bata çıka* ilerlerken Perapalas'ın ışığa boğulmuş salonlarını düşündüm.

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 28*).

Bu zarf-fiil eki ile ilgili olarak Prof. Dr. Muharrem Ergin "Eskiden bu gerundiumlar tek olarak da kullanılabilirdi : koş-a (git-) ..... misallerinde olduğu gibi. Eski Anadolu Türkçesinden sonra bu kullanım ortadan kalkmış ve dediğimiz gibi yalnız tekrarlı şekil kalmıştır." (61) demektedir.

Eski Türkçeden beri çok canlı olarak durum zarf-fiili yapan -A ....-A ekinin dilimizde tek ve yalın olarak kullanımının azaldığını belirten Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ise dilde canlılığını gösteren birçok zarflar da bıraktığını "öte, geçe, kala, göre" gibi örneklerle gösterdikten sonra "-e eki isimden -leş- fiillerine gelerek zarflar yapmada yeni bir canlılık gösteriyor." (62) diyerek bununla ilgili "ortaklaşa, nöbetleşe" örneklerini vermektedir.

Tahir Nejat Gencan ise bu zarf-fiil ekinin eski biçiminin -i ...-i ekleri olduğunu belirtmektedir. (63)

Bu zarf-fiil eklerinin çoğunlukla tekrarlı durumlarda kullanıldığını, bu kullanımlarda her iki fiilin de aynı veya anlamca zıt ya da anlamca birbirine yakın iki fiil olduğunu belirtmiştik. Anlamca yakın iki fiilde kullanılmasına aşağıdaki örneği verebiliriz.

---

61. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 321.

62. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990, s: 227.

63. Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, İst. 1975, s: 346.

Örnek : Hâlâ *itişe kakışa boynuzlaşa* geçmekte olan öküz camız sürüsünün gürültüsüyle uyanmıştı tatlı uykusundan.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 34).

-A zarf-fiil eki tek ve yalın olarak birleşik fiil yapmada da oldukça sık kullanılmaktadır.

Örnek : - İnsanları çok mu seviyorsunuz?

- Kendimden *vazgeçebildiğim* kadar.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 69).

-A ....-A zarf-fiil eklerinin olumsuzluğu da sıkça kullanılır. Bu kullanımda olumsuzluk eki -mA ile zarf-fiil eki arasına -y- yardımcı ünsüzü getirilir. İki anlamda kullanıldığını görürüz :

a) "-dığı halde" anlamında kullanımı :

Örnek : Recep *istemeye istemeye* güldü :

"Onların da bize benzer dertleri var demek. Ama dipsiz iş. Dağ gibi devletin kılı bilem kıpıramaz."

(Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 17).

b) "-mediği için" anlamında kullanımı :

Örnek : Yüz yıllık bu tarihi ev *temizlenmeye temizlenmeye* bir harabeye dönmüş.

(Örnekleri aldığımız eserlerde bu konuda bir kullanıma rastlayamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik).

-AII ZARF - FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki de fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenir. Fiil kök veya gövdesi ünlü ile bitiyorsa araya -y- yardımcı ünsüzü getirilir.

Anlam olarak esas hükmün başlangıç zamanını gösterir.

Örnekler : Endüstri devri *başlayalı* henüz yüz yıl oldu; insanoğ-
lu boş vakitlerini değerlendirebilecek yeni meşgale-
ler keşfedemedi.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 68).

Selâmünaleyküm deli murtaza cehnemdereli
aklını suyla bozmuş kanına sular *gireli*

(Atilla İlhan "*Sisler Bulvarı*" s: 129).

Bu zarf-fiil ekinin getirildiği fiilden önce aynı fiilin, görülen geçmiş zamanla kişilere göre çekilerek oluşturulan tekrarlı kullanımı da aynı anlamda sıkça görülür.

Örnekler : Gözleri de seninkiler kadar iri değildi, biliyor mu-
sun, ben *bildim bileli* küçük gözlü insandan sinirleni-
rim, hemen saman altından su yürütüyorlarmış gibi
gelir.

(Emine Işınsu "*Tutsak*" s: 119).

Çatalköy'e giren tozlu, bozuk yol bir derenin üzerin-
deki yıkık köprüden geçerdi. *Yapıldı yapılalı* onarıl-
mamış bir taş köprü...

(Reşat Enis "*Ağlama Duvarı*" s: 21).

Prof. Dr. Muharrem Ergin -All ekinin eskiden beri kullanıldığını belirterek "Bu gerundium eki Eski Türkçede -geli şeklinde idi... Eski Türkçede "-mak için" mânâsını ifade ediyor, sebep gösteren bir hal zarfı yapıyordu." (64) demektedir.

J. Deny ise "-(y)eli ulak, asli hadese mazide bir başlayış hududu yani hareket noktası hizmetini gören tâli bir hadesi bildirir. Bu şekilde, (başlayış hudutlu ulak 'gerondif de limite initiale') veya eskiden söylenildiği gibi rabıta-i iptidaiye ('gerondif initial') denilebilir." (65) demektedir.

-All zarf-fiili eki bazen de yine aynı anlamda -All beri veya -All'dAn beri şekli ile kullanılır.

Örnekler : "Neden koyu halkçı oluyormuşum?"

"Demokratlık *çıkalı beri* halin bir değişir gibi oldu.

Muhtar'ın kuyruğunun altında geziyorsun."

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 160*).

Yağmur, çamur içinde yalınayak koşan gazete satıcısı çocuk için, tüfekli toplu savaş bilinmeyen şey...
Ama, savaşın içinde o. Yürümeye *başlayalıdan beri* açlıkla ölümlerle pençeleşiyor.

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 28*).

---

64. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 323.

65. Jean Denny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden: Ali Ulvi Elöve), İst. 1941, s:978.

-All zarf-fiil eki olumsuz olarak genelde tek başına kullanılır.
Anlam olarak yine esas hükmün başlama zamanını gösterir.

Örnek : İçinden "şu babam hoş adamdır vesselam... ben görmeyeli, yaşlandıkça daha ömür olmuş..." diye geçirdi.

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 61*).

-DIğIndAn beri ZARF - FİİL EKİ

Bu birleşik zarf-fiil eki -DİK sıfat-fiil ekinin iyelik ve çıkma hâli eki olarak 'beri' kelimesiyle birlikte kullanılmasından oluşur. Fiil kök veya gövdelerine getirilen ek bölümü ünlü ve ünsüz uyumuna uyar.

Örnekler : "Allah şahidim olsun ta gençliğimden beri, rahmetli babam beni kasabadaki camiin mektebine *gönderdiğinden beri*, hep hac aklımdadır.

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 80*).

-Fırkaya mı girdin sen?

Geldiğinden beri ilk defa bakıyordu yüzüne. Rahmi meseleyi anladı. Güldü :

-Yok daha öyle bir şey.

(*Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 107*).

Anlam olarak; esas hükmün, yardımcı hükmün gerçekleşmesinden sonra başladığını anlatır. Diğer bir deyişle; esas hükmün başlama zamanını gösterir.

Örnekler : Herkesten korkan, herkese darılan Cemil, kara gözlerinin içi gülen kadını *tanıdığından beri* iyimserdi.

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 50*).

İki üç günde bir kabul ettirebildiğim yazılarımın bir buçuk lira karşılığı ile geçinmek zorunda *kaldığından beri*, 'ev-devdir' diyen anama hak veriyordum.

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 72*).

Bu zarf-fiilin olumsuzu da anlam olarak esas hükmün ne zaman başladığını gösterir. Ancak, bu göstergede başlangıç zamanı yardımcı hükmün olmaması, gerçekleşmemesi ve bu olumsuzluğun devat etmesi ile ilgilidir.

Örnek : Yüzüne ilk baktığımda tanıyamadım. Onu *görmediğinden beri* bir hayli değişmiş, yıllar yüzünde derin çizgiler bırakmıştı.

(Bu kullanımlarla ilgili örneklere incelediğimiz kitaplarda rastlayamadığımız için örnek cümleyi biz verdik.)

-İncA ZARF - FİİL EKİ

Ünlü uyumuna uyan bu ek sonu ünlü ile biten bir fiilden sonra getirildiğinde araya -y- yardımcı ünsüzü girer.

Bu zarf-fiil eki için J. Deny "-(y)ince lâhikası boğazlı k sinden sıyrılmış -kin-ce lahikasıdır. Şu halde bu muhtelif bir unsurdur. Bunu, -kin li eski bir isimcil şeklin hemen hemen bir kıyaslama 'comparatif' haletine muadil gibi görmek mümkündür." (66) demektedir.

Prof. Dr. Muharrem Ergin ise "Eski Türkçede bu ek -gınça, -gınçe şeklinde idi. Bu bünyesi ile ekin -gın, -gın yapım eki ile -ça, -çe eşitlik ekinin birleşmesinden doğduğu anlaşılmaktadır." (67) dedikten sonra "Bu gerundium ekinde bir hareket hâli ifadesinden başka o hareket hâlinin ortaya çıktığı ânı göstermek gibi bir zaman ifadesi de vardır." (68) açıklamasını yapmıştır.

A. Cevat Emre ise bu ekin Eski yazmalardaki -icek ekinin bildirdiği anlamla aynı olduğunu belirterek örnekler vermiş, ayrıca bu -icek ekinin -n- ile de vasıflandığının görüldüğünü bildirmiştir. Emre "Şimdi dahi beğenilmeyen bir ağızla gelinces, oluncas... denilmektedir. Tanıklanan bu sonradan gelişmiş n'den -ince morfeminin -icek morfeminden çıkmış olmasına ihtimal verilebilir." (69) demektedir.

---

66. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden: Ali Ulvi Elöve) İst. 1941, s: 939.

67. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 323.

68. Prof. Dr. Muharrem Ergin, a.g.e., s: 322.

69. A. Cevat Emre, Türk Dilbilgisi, İst. 1945, s: 397.

-İncA zarf-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılan bir ektir. Olumsuz kullanımda olumsuzluk eki ile bu zarf-fiil eki arasına -y-yardımcı ünsüzü girer. Zaman ifadesinin yanında sebep ifadesi de vardır.

Örnekler : ... Oda bulmak zormuş. Şans işiymiş. Eğer öğrenci olsa Rue Souflot'da bir şey yaparmışlar. *Öğrenci olmayınca* iş, kadere kalıyormuş.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 67).

Ortada gerçekleri anlatacak yazı, taş ya da başka *kalıntı olmayınca*, insanların inançlarını gösteren mitolojinin büyük bir değeri vardır.

(Cevat Şakir Kabaağaçlı "Anadolunu Sesi" s: 45).

-Ir -mAz ZARF -FİİL EKİ

Aynı fiilin kök veya gövdesine geniş zamanın olumlu ve olumsuz eklerinin eklenmesi ile yapılan bu zarf-fiil eki ünlü uyumuna uyar.

Bu zarf-fiil eklerinin eski şekli için Haydar Ediskun "Eski Türkçede bu ulaca rastlamamaktayız. -r -mez ulacı, Anadolu Türkçesinin son çağlarında meydana çıkmıştır." (71) demektedir.

Anlam olarak, -InçA zarf-fiil ekine benzeyen bu ekler yardımcı hükmün gerçekleşmesinden hemen sonra esas hükmün gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir.

Örnekler : köprüünün demirinden suyun akmasını seyret

gözlerinin yaşarması var hıçkırması var

köşeyi döner dönmez tut ki viet-nam'dasın

yıldızların kaçtığı acımsı geceler içinde

(Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 87).

Haydarpaşa'da trenden inip İstanbul'a geçer geçmez,

cebindeki liralarn sayılı olduğuna bakmadan, taksi-

ye atladı.

(Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 8).

Bu zarf-fiil ekleri ol-mak fiiliyle kullanıldığında bazen sıfat görevini yüklenir.

---

71. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 258.

Örnek : Bakarsınız türlü ihtimamla sarf edilmesi gereken bir kelime *olur olmaz* yerde sık sık kullanılmaktan yıpranır, eğrilir, büzülür, liğme liğme olur.

(*Bahaeddin Özkışi "Sokakta" s: 108*).

Bu zarf-fiil ekleri iste-mek fiiliyle kullanıldığında bazen esas hükmün istenmese bile gerçekleştiğini ya da gerçekleşeceğini anlatır.

Örnekler : Sabiha içini çekiyor :

"-... Şimdi, *ister istemez*, seni düşünüyorum. Sabahları kalkıyorum, seni. Akşam pencereden bakıyorum. Adamın birini sana benzetiyorum. Başka herşeyi unuttum."

(*Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 81*).

Rahmi Kaymakam beyin ısrarı da eklenince, *ister istemez* gitti ve müfettişi, onun yanında oturarak dinledi.

(*Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 164*).

Bazen de bu zarf-fiil ekleri kullanıldığında eklendiği fiildeki hükmün tereddütlü veya yetersiz olduğunu gösterir. Bu kullanımda sıfat görevini yüklenir.

Örnek : Zühre nine, o ufacak pencereden *görür görmez gözleriyle* bu gidişi izliyor.

(*Sevinç Çokum "Zor" s: 19*).

-DİĞİ gibi ZARF - FİİL EKİ

İyelik ekleri ile çekime giren -Dİk sıfat-fiilinin 'gibi' edatıyla beraber kullanımından oluşan bu birleşik zarf-fiil eki fiil kök ya da gövdelerine ünlü ve ünsüz uyumuna göre eklenir.

Haydar Ediskun bu zarf-fiil ekinin eski şekli için "Eski Türkçe- de bu ulaca rastlıyamıyoruz. Bu ulacın Anadolu Türkçesinde oluştu- ğunu görmekteyiz." (72) demektedir.

Bu birleşik zarf-fiil eki hem durum, hem de zaman bildirir. Bu nedenle bu eki iki başlık altında incelememiz gerekir :

1. Zaman Anlamı

Cümlede esas hükmün gerçekleşme zamanını gösterir. Bu za- man yardımcı hükmün gerçekleşmesinden hemen sonraki andır. Bu özelliği ile -InçA ve -Ir -mAz zarf-fiil eklerine benzerlik gösterir.

Örnekler : Erin - Kim yapamaz? (Yapıştığı gibi sandalyeleri kaldırıır.) Al bakalım. Peki sen başka ne yapabilir... neye yararsın?

(Tanık Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 39).

...

Kiminiz çatanadır *kırdığı gibi* bacayı,
Şıp diye geçer Köprü'nün altından

...

(Orhan Veli "Bütün Şiirleri" s: 104).

---

72. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 263.

2. Durum Anlamı

Yardımcı hükmün gerçekleşmesi ile esas hükmün gerçekleşmesi arasında benzerlik kurar.

Örnekler : Değişiklik, hemen her konuda *olduğu gibi* insanın içinde kıpırdanan çirkin bir varlığı beslemeyi hedef almış.

(*Bahaeddin Özkışı "Sokakta" s: 49*).

Aile arasında da, sonra okulda da ona sarı inat derlerdi... az önce amcasının *dediği gibi*.

(*Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 15*).

"-DIĞI gibi" birleşik zarf-fiil eki yardımcı hüküm ile esas hükmün arasında durum bakımından bir benzerlik yaptığında bazen cümle içerisinde iki kez kullanılması gerekir. Bu durumda birinci olarak kullanılan yardımcı hükümde 'gibi' edatı kullanılmaz, ama, ikinci sırada gelen yardımcı hükmün sonunda kullanılarak iki yardımcı hüküm tek bir 'gibi' edatına bağlanır.

Örnek : Suçların içyüzü her zaman *bildiğimiz, anladığımız gibi* midir?

(*Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 9*).

Bu birleşik zarf-fiil ekinin olumsuz zaman bildirme anlamında kullanılmamasına karşılık durum bildirme anlamında kullanımına sıkça rastlanır.

Örnekler : Göz kendini *göremediği gibi* anlaşılan pek yakında olan şeyleri de göremiyor.

(*Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 99*).

Sustum; çünkü duygudan söz etmek *istemediğim gibi* suya sabuna dokunmayan herhangi bir cümle de aklıma gelmiyordu.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 16).

Bu birleşik zarf-fiil eki ol-mak fiiliyle kullanıldığında esas hükmün tümleç veya nesnelere arasında bağlantıyı sağlayan hem... hem de bağlaçları yerine kullanılabilir.

Örnekler : Acaba *vücudumla olduğu gibi ruhum ve fikirlerimle* de bu adamın kızımıyım diye düşündü...

(Reşat Nuri Güntekin "*Acımak*" s: 71).

Sabahları olduğu gibi akşamları azat vaktinde de kapının yanında durur, çocukların kıyafetlerini muayene ederdi.

(Reşat Nuri Güntekin "*Acımak*" s: 12).

-DIĞI gibi zarf-fiil eki tüm kişilere göre çekime girer.

Örnekler : Yazımın başında da *söylediğim gibi* yenilik her sanat eserinin birinci vasfıdır.

(Mehmet Çınarlı "*Söylemek Yaraşır*" s: 99).

- Günlerini nasıl geçiriyorsun?

- *Bildiğin gibi*; okul, kütüphane ev üçgeni içinde dolaşıp duruyorum.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 95).

-DI mi ZARF - FİİL EKİ

Görülen geçmiş zamanın sorusu ile çekimlenmesi sonucu ortaya çıkan bir zarf-fiil yapma şeklidir. Ünlü ve ünsüz uyumuna uyan bu birleşik zarf-fiil eki -Inca zarf-fiil ekine yakın bir anlam verir. Yardımcı hükmün gerçekleştiği anda esas hükmün gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir.

Örnek : dumanlı dağın çobanı garib yıldız
ciğerim parçalanır dağlarda akşam *oldu mu*
garibim zincirlerim boynuma ağır gelir
anacığım ağlamaya *durdu mu*
kör talih bu kimi gider kimi kalır
ben ölmeylen kahbe dünya yıkılır
(Atilla İlhan "Sisle Bulvarı" s. 127).

Bu birleşik zarf-fiil yapma şeklinin eski metinlerde geçmediğini belirten Haydar Ediskun "Ancak, Anadolu Türkçesinde rastlanmaktadır." (73) demektedir.

Bu zarf-fiil eki de -DIĞI gibi birleşik zarf-fiil eki gibi tüm kişilere göre çekime girer.

Örnekler : Bacılarım, enişterim razı gelirler de hissemi *sattım mı*, ya kente çeker gideriz, ya da burada bir dükkan açar, kendi hesabıma çalışırım.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 42).

Dereözü'nde yukarı doğru bir *yürüdün mü*, dedem yaşında cevizler, meşeler, ardıçlar, çınarlar, söğütler.

(Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 11).

---

73. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1973, s: 258.

-DIĞI zaman ZARF -FİİL EKİ

Bu birleşik zarf-fiil eki, ünlü ve ünsüz uyumuna uyan, iyelik ekleriyle birlikte kullanılan -DİK sıfat-fiil ekinin 'zaman' kelimesiyle genişlemesinden oluşmuştur.

Bu birleşik zarf-fiil ekinin eski şekli için Haydar Ediskun "Eski Türkçede -diği (zaman) bileşik ekini -dikte eki karşılayabilmektedir." (74) demektedir.

Anlam olarak esas hükmün, yardımcı hükmün gerçekleşmesinden sonra ortaya çıktığını veya çıkacağını gösteren bir zaman ifadesi verir.

Örnekler : Helen - Ben ... bana gelince, ben anne nedir bilmedim. Annem *öldüğü zaman* daha anne demesini bile bilmiyordum ben...

(Tanık Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 54).

fırat rüzgâra karşı *aktığı zaman*
suyun yüzü telaşlı bir korkuyla ürperir
atmaca kayalıklarında poyrazın yalçın soluğu
dökülür sığıraklar
çıplak kavaklardan

(Atilla İlhan "Ben Sana Mecburum" s: 75).

"-DIĞI zaman" birleşik ekinin, yine aynı anlamda, "-DIĞI an", ve "-DIĞI vakit" şekillerinde değişik kullanımları da görülür.

---

74. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 262.

Örnek : Gördüm giden günün ardından sulara dalan
Gözlerin yeni bir dünyaya açıldığını;
Bir üstüva âlemine yaklaştığını,
Bu akşam kuşlarının ufuktan *koptuğu an*
(Orhan Veli "Bütün Şiirleri" s: 164).

-DIĞI zaman birleşik ekinin -DIĞI bölümü kişilere göre çekime girer.

Örnekler : Biraz oyalandım mutfakta, odaya *döndüğüm zaman*
Orhan'ın gazetesi kaymış, başı kaymış, uyukluyordu.
(Emine Işınso "Tutsak" s: 102).

şimdi beni karanlıkta bir liman çekiyor
unutulduğun unutulmadığın bilinmediğin bir liman
bir üç ve beş derken şişede rom bitti
sen yaşamaya *başladığın zaman*
(Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 17).

Bu birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu da zaman ifadesi verir.

Örnek : Onu *görmediği zaman* ruhunu saran derin hüznü, bu
kez anlatacaktı.
(İncelediğimiz kitaplarda bu kullanıma ait örnek
cümleye rastlayamadığımız için biz verdik.)

-DIğIndA ZARF -FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki -DIk sıfat-fiil ekinin iyelik ekleri ile çekime girmesinden sonra -DA bulunma hâli ekini alması ile oluşur. Ünlü ve ünsüz uyumuna giren bu ek -DIğI zaman anlamında kullanılır.

Örnekler : Akşam Yusufun evine *geldiğimde* masanın üzerinde bira şişeleri sıralanmıştı.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 57).

Arabadan *indiğimizde* sokakta kuzeyden, sandıkçılardan evi yönünden soğuk bir rüzgar esiyordu.

(Bahaeddin Özkışı "*Sokakta*" s: 15).

Bazı gramercilerimiz bu zarf-fiil ekinin çekimsiz şeklini -DIk-tA olarak vermektedir. Ancak, bu şekil bugün bazı ağızlarımız haricinde kullanılmamaktadır.

-DIğIndA zarf-fiil ekinin çekimsiz şekli olarak -DIk-tA şeklini veren bir gramercimiz de Haydar Ediskun'dur. Ediskun ekin eski şekli için "Eski Türkçede şekli yine -dikte'dir." (75) demektedir.

Bu zarf-fiil ekinin şekillenmesinde o kişisine ait iyelik eki ile -DA bulunma hâli eki arasına "-n-" zamir n'si girer. Bu nedenle yazılış bakımından sen ve o kişileri arasında fark yoktur.

---

75. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 261.

Örnek : Gece yaralarına kadar Sultan'la tartışıyor, yatağa gidip uykuya vardığında bile onunla uğraşiyor.

(Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 15).

Bu ekin olumsuzluğu da yine zaman ifade etmektedir.

Örnek : Onu *görmediğim*de içimi saran karanlık, bütün vücudumu amansız bir hastalıkla kaplıyordu.

(İncelediğimiz kitaplarda bu kullanıma ait örnek cümleye rastlayamadığımız için biz verdik.)

-DIĞI sıra / -DIĞI sırada

ZARF - FİİL EKİ

-Dik sıfat-fiil ekinin iyelik ekleri ve "sıra" ya da "sırada" edatıyla birlikte, ünlü ve ünsüz uyumuna uyarak fiil kök veya gövdelerine eklenip zarf-fiil görevini yüklenmesidir.

Anlam olarak; -DIĞI zaman zarf-fiil ekine yakın bir anlam verir. Yani yardımcı hükmün gerçekleşmesi ile esas hükmün gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir ve esas hükmün yapılma zamanını anlatır.

Örnekler : Kanter içinde *uyandığı sıra*, hâlâ az önceki düş'ün etkisi altındaydı.

Orhan Kemal "Kaçak" s: 142).

Eve doğru *yaklaştığı sırada* yağmur çiselemeye başladı.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 26).

Bu zarf-fiil eki -DIĞI sıralar (veya sıralarda) şekliyle de oldukça sık kullanılır. Bu kullanımda da esas hükmü zaman olarak belirtir ve bu zamanın yardımcı eylemin gerçekleştiği andan itibaren ilk zamanları, ilk günleri bazen de ilk ayları veya ilk yılları anlatır.

Örnekler : Kendisini zorladı, bir türlü *evlendiğı sıralarda* karısına karşı duyduğu sevginin cinsini, şeklini, biçimini hatırlayamadı.

(Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 31).

Yine Ertuğrul'un yürümeğe *başladığı sıralarda* sık sık düşmesi karşısında solup sararırdı.

(*Sevinç Çokum "Zor" s: 52*).

-DIĞI sıra (veya sırada) birleşik zarf-fiil eki bazen de -Irken anlamında kullanılabilir.

Örnek : O gün patronuyla yaptığı tartışmayı *düşündüğü sırada* kapı gümbür gümbür vurulmaya başlandı.
(*İncelediğimiz kitaplarda bu kullanıma ait örnek cümleye rastlayamadığımız için biz verdik.*)

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzu ise -mAzken veya 'yokken' anlamında genellikle bulun-mak ya da ol-mak fiiliyle birlikte sınırlı olarak kullanılır.

Örnekler : Ankara'da *bulunmadığı sırada* hem annesini hem de kardeşini kaybetmişti.
Sınıfta *olmadığı sırada* yapılan sınava tekrar girebilmek için verdiği mücadele olumlu sonuçlanmıştı.
(*İncelediğimiz kitaplarda bu kullanıma ait örnek cümleye rastlayamadığımız için biz verdik.*)

-mAdAn önce ZARF - FİİL EKİ

Bu birleşik zarf-fiil eki -mAdAn birleşik eki ile "önce" zarfının birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur. Bu kullanımda -mAdAn eki ünlü uyumuna uyar. Esas hükmün yardımcı hükümden daha önce gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir.

Örnekler : Bilmezdim şarkıların bu kadar güzel,

Kelimelerinse kifayetsiz olduğunu

Bu derde *düşmeden önce*.

(Orhan Veli "Bütün Şiirleri" s: 55).

İkinci merhabaya *geçmeden önce*, selam verdiği kim-
senin yüzüne bakıyor, karşılığını bekliyor ve alıyor-
du.

(Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 56).

Dilimizde oldukça sık kullanılan bu birleşik zarf-fiil eki ile ilgili olarak Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu "-meden zarf-fiilleri bir başka anlatımda, esas fiilin zamanca önceliği anlamında da kullanılır. Öncelik zarffiilleri olurlar." (76) demektedir.

Bu zarf-fiil yapma biçiminin -mAdAn bölümü -mA isim-fiil ekiyle -DAn çıkma hâli ekinin birleşmesinden oluşmaktadır. Bu oluşumu gerek kullanım, gerek anlam ve gerekse vurgu bakımından -mAdAn olumsuz zarf-fiil ekinden ayırmak gerekir.

---

76. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990, s: 432.

-mAdAn olumsuz zarf-fiil eki kendisinden önceki işin yapıldığını gösterir ve vurguyu çekmez yani vurgu ekten önceki son hecededir.

-mAdAn önce birleşik zarf-fiil eki ise zaman ifade eder ve -mAdAn bölümü vurguyu çeker, vurgu -DAn hecesi üstüne getirilir.

-mAdAn önce zarf-fiil ekinin kullanımda bazen esas hükmün yardımcı hükümden ne kadar önce gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildiren zaman ismi veya zarfı -mAdAn eki ile 'önce' edatı arasına gelir.

Örnek : Galip Rüya'yı ilk gördüğünde, kabakulak *olmadan altı ay önce* yemek masasının üzerine yerleştirilen tabureye oturmuş berbere saçlarını kestiriyordu.

(Orhan Pamuk "Kara Kitap" s: 10).

Bu birleşik ek bazen 'önce' edatı kullanılmadan da aynı anlamı verir.

Örnek : Şehrin yağmasını ahalinin katliamını intizam ve usul dairesinde idare etmek, daha içeri *girilmeden* merkez kumandanı tayin edilen binbaşı Radko Balkaneski'nin vazifesiydi.

(Ömer Seyfettin "Beyaz Lale" s: 239). (X)

Bu birleşik zarf-fiil ekinin yerine özellikle konuşma dilinde yaygın olarak -mAzdAn önce şekli kullanılır.

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

-AcAğI zaman ZARF - FİİL EKİ

Fiil kök veya gövdelerine eklenen -AcAk sıfat-fiil ekinin iyelik ekleri ve "zaman" edatını da alarak zarf-fiil görevinde kullanılması olan bu birleşik ek ünlü uyumuna uyar. Ünlü ile biten fiil kök veya gövdelerine getirilirken araya -y- yardımcı ünsüzü girer.

Bu birleşik zarf-fiil ekinin eski şekli için Haydar Ediskun "Eski Türkçede bu ulaca rastlamamaktayız." (77) demektedir.

Anlam olarak yardımcı hükmün gerçekleşmesinden önce esas hükmün gerçekleşeceğini veya gerçekleştiğini gösterir. Bu nedenle esas hükmün gerçekleşme zamanını gösterir.

Örnekler : Babasına dargınlığını bütün köye bulaştırıyordu;
Sayfıyeye *çıkacakları zaman* o kadar ısrar etmiş, fakat bu sefer de sahil bir yere gitmeye babasını razı edememişti.

(*Mehmet Rauf "Eylül" s: 9*).

Bir gün, bir senede üç pul *yapıştıracağı zaman* mal müdürü ona:

"Bre yontulmamış ayı, iki pulun üçüncüyle arasında, bir mecdiye sığacak kadar aralık bırakılması gerektiğini bilmiyor musun?"

(*Cevat Şakir Kabaağaçlı "Tünek Ahmet" s: 290*). (X)

---

77. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 263.

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

Bu birleşik zarf-fiil eki bazen de -Irken anlamında kullanılır.

Örnek : Bir yabancıya bir yer tarif *edileceği zaman* konaktan sonra otuz adım veya konağa varmadan üç ev evvel denirdi.

(*Bahaeddin Özkışı "Sokakta" s: 12*).

Bu ekin olumsuzu ise seyrek olarak kullanılır ve yine zaman ifade eder.

Örnek : Söylediklerini *yapmayacağı zaman* duymamazlıktan gelir, gözlerini tavana dikip bir şarkının müziğini mırıldanırdı.

(*Örnekleri seçtiğimiz eserlerde bu kullanımda cümleye rastlayamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik.*)

-AcAğI sıra / -AcAğI sırada

ZARF - FİİL EKİ

Fiil kök veya gövdelerine -AcAk sıfat-fiil ekinin iyelik eki ve sı-
ra (ya da sırada) edatını alarak kullanılmasından oluşan bu birleşik
zarf-fiil eki ünlü ile biten fiil kök veya gövdelerine getirilirken araya
-y- yardımcı ünsüzü girer.

Esas hükmü zaman olarak belirten bu kullanım -AcAğI zaman
birleşik zarf-fiil ekine büyük bir benzerlik gösterir. Bununla birlikte
bu birleşik zarf-fiil ekinin eklendiği fiille birlikte, esas hükmün ger-
çekleşmesinden dolayı yardımcı hükmün gerçekleşmediğini veya ger-
çekleşmeyeceğini ya da gecikme olduğunu veya gecikme olacağını
gösterir.

Örnek : Her yıl hacca gitmeğe niyetlenir, bin bir yokluğa
katlanır. Metelik üstüne metelik koyar. Tam herkes-
le helâllaşıp yola *çıkacağı sırada* bir fakir, ihtiyacın
iki büklüm ettiği bir insan, kapısını çalar. Allah rı-
zası için der. Ve elini uzatırmış.

(*Bahaeddin Özkışi "Sokakta" s: 89*).

Bu birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu kullanılmaz.

-DiktAn sonra ZARF - FİİL EKİ

-Dik sıfat-fiil ekinin -DAn çıkma hâli eki ile birleşip 'sonra' edatıyla beraber kullanılmasından oluşan bu birleşik zarf-fiil eki fiil kök veya gövdelerine ünlü ve ünsüz uyumuna göre eklenir.

Anlam olarak esas hükmün, yardımcı hükümden sonra gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir. Bu birleşik ek oldukça sık kullanılır.

Örnekler : demokrat toni birkaç misli bilardocu

boğulduktan sonra bile gülümseyen

topraklıle sokağı'nda portakalçı

(Atilla İlhan "Ben Sana Mecburum" s: 31).

Şimdi kılıksızım, fakat

Borçlarımı ödedikten sonra

İhtimal bir kat da yeni esvabım olacak

Ve ihtimal sen

Yine beni sevmeyeceksin.

(Orhan Veli "Bütün Şiirleri" s: 178).

Düşmanını altına alıp bıçağı boynuna *dayadıktan*

sonra, onun yalvarışına dayanamayarak hayatını ba-

ğışlayan yiğidin, birkaç dakika sonra, arkadan vuru-

lup öldürülüşü cesaretsizliği yüzünden midir?

(Mehmet Çınarlı "Söylemek Yaraşır" s: 8).

Haydar Ediskun bu birleşik zarf-fiil ekinin eski şekli için "-dik-tan sonra yapılı ulaçlara Eski Türkçede şöyle rastlamaktayız : 'Köp uruşğudın, köp dokuşğudın son onlarını aldı. (Oğuz)" (78) demektedir.

J. Deny bu zarf-fiil ekinin anlamı üzerinde dururken "Aynı ulak, aslî hadesin olmasına sebebiyet veren, yol açan tâlî bir hadesi göstermeğe yarar. O zaman aslî hades, tâlî hadesin sadece daha sonrası olmaktan ibaret kalacağı yerde (onun en çok mecburî olan) bir akıbeti gibi görünür; ve -dikten sonra lı ulak -(y)ince'li ulağın veya madamki (:madamki, mademki) bağlacının manadaşı olur." (79) demektedir. Gerçekten günümüzde de bu kullanıma ait örneklere sıkça rastlamaktayız.

Örnek : Aldığınız konservenin ağzını *açtıktan sonra* geri alamayız.

(İncelediğimiz kitaplarda bu kullanıma ait örnek cümlelere rastyamadığımız için biz verdik.)

-DIktAn sonra zarf-fiil eki aynı cümlede birbirini izleyen iki yardımcı hükümde de kullanılması gerektiğinde; ilk kullanımda 'sonra' edatı yazılmaz.

Örnek : Rahmi *ayaklandıktan*, akranlarıyla erik hırsızlığına çıkmaya *başladıktan sonra* da bütün idâdî yıllarında da, Büyük Bahçe'nin semtine uğramadı.

(Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 73).

78. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 262.

79. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden: A. Ulvi Elöve) İst. 1941, s:984.

Yardımcı hüküm ile esas hüküm arasındaki geçen zaman bildirilmesi gerektiğinde söz konusu zamanı anlatan kelime -DiktAn eki ile 'sonra' edatı arasına girer.

Örnek : Rüya'lar İstanbul'a taşındıktan altı ay sonra ikisi birlikte, Galip'le Rüya kabakulak olmuşlardı.

(Orhan Pamuk "Kara Kitap" s: 10).

Bu birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu genelde sık kullanılmaz. Kullanıldığı cümlelerde zaman ifadesi bildirmemekle birlikte şart anlamında kullanıldığı görülür. Bu kullanımlarda esas hükmün şartı görevinde kullanılır.

Örnek : Babam : Bir de ben deneyeyim. Beni de *dinlemedikten sonra* hiç kimseyi dinlemez, dedi.

(İncelediğimiz kitaplarda bu kullanıma ait örnek cümlelere rastlayamadığımız için biz verdik).

-AnA kadar ZARF - FİİL EKİ

-An sıfat-fiil ekine -a yönelme hâli eki ve 'kadar' edatının eklenmesiyle oluşan bir zarf-fiil ekidir. Bu da fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenir. Ünlü ile biten fiillere getirilirken araya -y- yardımcı ünsüzü girer.

Anlam olarak esas hükmün, yardımcı hükmün başlama zamanına kadar devam ettiğini veya edeceğini gösterir.

Örnekler : Kucaklaşma sahanlıkta başlar ve kapının arkasında, Rahmi ayakkabılarını çıkarıp karısının tuttuğu terlikleri *giyene kadar* Serdar'ın kolları boynunda kalır.

(Tanık Buğra "Yağmur Beklerken" s: 23).

Eğer dikkatini çekmeyi başarırım beni hoyratça yakalar. Kirli yanaklarımdan acıtarak öperdi. Ben küçük muhabbet dilencisi, bu öpücüklerle mest 'Haydi artık git.' *diyene kadar* onu hayran seyrederek, seyredirdim.

(Bahaeddin Özkıışı "Sokakta" s: 18).

Bazen aynı anlamda -AnA dek şekli de kullanılır. Bu durumda cümlede herhangi bir değişme olmaz.

Örnekler : Yere düştüler. Osman koştu, alkışların gürültüsü *kesilene dek* her iki pehlivan gözlerine biriken yağları sildi.

(Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 150).

Yüzlerce kere okumakla bu gerçeği değiştirmeyece-
ğimin kanısına *varana dek* okudum.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 127).

Bazen de 'kadar' edatı yerine aynı anlamda, -CA eşitlik eki kul-
lanılır. -AnAcA zarf-fiil yapma şekli özellikle bazı ağızlarımızda ol-
dukça yaygındır.

Örnek : .....

güneş *dökülenece* sabahın körü şafaktan
sol mübarek bilin mi boyunda boyunduruk

(Atilla İlhan "*Sisler Bulvarı*" s: 109).

-AnA kadar birleşik zarf-fiil eki olumsuz olarak oldukça az kul-
lanılır. Olumsuz kullanımında yardımcı hükmün sürekli tekrar edildi-
ğini, esas hükmün de aynı süre içerisinde devam ettiğini, ancak, yar-
dımıcı hükmün sona ermesi ile esas hükmün de sona ereceğini veya
erdiğini gösterir.

Örnek : Bana çok sinirlendiğini bilmeme rağmen ona "Bir
daha *yapmayana kadar* seni uyarmaya devam edece-
ğim." dedim.

(*İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümlelere
rastlayamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz ver-
dik.*)

-IncAyA kadar ZARF - FİİL EKİ

-IncA zarf-fiil ekinin -A yönelme hâli eki ve "kadar" edatıyla birlikte kullanımından oluşan bu zarf-fiil eki fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenir. Fiil ünlü ile bitiyorsa zarf-fiil ekin-den önce araya -y yardımcı ünsüzü girer. -IncA zarf-fiil eki ile -A yönelme hâli eki arasına -y- yardımcı ünsüzü getirilir.

Bu birleşik zarf-fiil ekinin eski şekli için Haydar Ediskun "Eski Türkçede -inceye kadar bileşik eki yerine -(e)keteği ekinin kullanıldığını görüyoruz." (80) demektedir.

Anlam olarak -AnA kadar birleşik zarf-fiil eki ile aynıdır. Yani yardımcı hükmün gerçekleşmesi ile esas hükmün sona ereceğini bildirir.

Örnekler : Hasan işaret *verinceye kadar* kalk da bir kibritin yapıp yanmadığına biraz da sen bak.

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 26*).

Hırsızlara yol göstermiş, onlar işlerini *bitirinceye kadar* sokakta gözcülük etmiş...

(*Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 16*).

-IncAyA kadar yerine bazen aynı anlamda, (cümlede hiçbir şey değiştirmeksizin) -IncAyA dek şekli de kullanılır.

---

80. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 258.

Örnek : Kantinin kapısından *çıkıncaya dek* gözücüyla onu izledim; siyah saçları ölçülü omuzlarında oynaşıyordu.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 159).

-IncAyA kadar birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu da aynı -AnA kadar ekinin olumsuzu gibi oldukça sınırlı olarak kullanılır.

Örnek : Evlenme teklifine "Hayır" *demeyinceye kadar* teklif etmeye karar vermişti.

(İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümle bulamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik.)

-AsIyA ZARF - FİİL EKİ

Bu ek, -AsI sıfat-fiil ekinin -A yönelme hâli eki ile genişletilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ünlü ile biten fiillere eklenirken araya -y- yardımcı ünsüzünü alan bu zarf-fiil eki ünlü uyumuna uyar. Eki oluşturan -AsI ve -A eki arasına da -y- yardımcı ünsüzü girer.

Jean Deny bu zarf-fiil ekinin Karaman lehçesinde sık sık kullanılmakta olduğunu söylemektedir.

Bu gramer anlam olarak, tek başına kullanıldığında, -AcAk kadar veya -AnA kadar anlamlarını verir.

Örnek : O dakika, bize bir hal oluyor. Bir an, doğruluğuna böyle Marie Te'nin inandığı gibi inanabileceğimiz, -ama *geberesiye* ve *kıyasıya* inanabileceğimiz - bir yanımızın olmasını, istiyoruz.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 198).

Nurettin Koç bu ek için "Durum ve derece kavramı veren ulaç yapar." (71) demektedir.

Bu ek özellikle ol-mak fiilinde 'oldum olasıya' şeklinde ikilemeli olarak 'tamamen, en eski zamandan beri veya var olduğundan beri' anlamlarında kalıp olarak kullanılır.

Örnekler : ...

sonra doktor sabiha'nın ebonit ağızlığı
yaşamak *oldum olasıya* böyle zor

(Atilla İlhan "Ben Sana Mecburum" s: 119).

---

71. Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, İst. 1990, s: 317.

ve ben seni unutsam hatırlamasam hiç mi hiç
ihametini hatırlamasam şehvetini hatırlamasam
ellerim *oldum olasıya* seni unutsalar

(*Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 42*).

-AsIyA birleşik zarf-fiil ekinin olumsuz kullanımında ise olumsuzluk ekiyle bu zarf-fiil eki arasına -y- yardımcı ünsüzü girer.

Örnek : Onun pek az konuştuğunu hatırlıyorum. Evinden hiç çıkmaz, kış yaz pencerede oturur mescidin arka taraflarına, kilometrelerce uzakta olduğunu sandığım bir noktaya ısrarla *bıkmayasıya* bakardı.

(*Bahaeddin Özkışı "Sokakta" s: 37*).

-AsIyA zarf-fiil eki bazen 'kadar' edatıyla birlikte kullanılır. Bu kullanımda zaman ifade eder.

Örnek : O *gelesiye kadar* biz bütün işleri bitiririz.
(*İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümle olmadığı için yukarıdaki cümleyi biz verdik*).

Yine '-AsIyA kadar' anlamında, özellikle halk ağzında -AsIyA-cAk şekli kullanılır.

Örnek : Sen karar *veresiyecek* akşam olacak.
(*İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümle olmadığı için yukarıdaki cümleyi biz verdik*.)

-DİKÇA ZARF -FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki fiil kök veya gövdelerine ünlü ve ünsüz uyumuna göre getirilir. -DİK sıfat-fiil ekinin -CA eşitlik ekiyle birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki anlam olarak esas hükmün, kendisinin bildirdiği zaman içinde tekrar veya devamıyla ilgili olduğunu gösterir.

Örnekler : Recep ne zaman kapının önüne otursa Allaha "Eyi ki benim evin yeri yüksekmış. Yoksa bu göl yükseldikçe benim evi de basacaktı..." diye dua ederdi.

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 12*).

Seni düşündükçe bakarım ürkek,
Bir kimsesiz ceylân iner sulara.

(*Yavuz Bülent Bakiler "Duvak" s: 6*).

Bu ekle ilgili olarak Prof. Dr. Muharrem Ergin "-duk, -dük partisipinin eşitlik şekli bütün Batı Türkçesinde ısrar tekrar ve devamlılık ifadesi taşıyan bir hareket hâlini karşılayarak gerundium gibi kullanılır." (72) demektedir.

Jean Deny ise " -dikçe'li ulak bir zaman ulağıdır; fakat tâlî hadesle (yan cümlelerin yüklemi ile) aslî hades (esas cümlelerin yüklemi) arasında daha sıkı bir münâsebet ve alâka, daha büyük bir tesanüt (dayanışma) bildirmek ile -dikde'li ulaklardan ayrılır; Ve gerçekten

---

72. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 328.

-dikçe'li ulak, (mülkiyet lahikası almamış) -dik'li hades isminin nisbetlik haletidir." (73) demektedir.

-Dikça zarf-fiil eki ol-mak fiiliyle kullanıldığında "yeteri kadar, bir hayli" anlamlarını verebilir. Bu anlamda kullanıldığında zarf-fiil yapma görevinden çıkarak sıfat yapma görevini yüklenir.

Örnekler : ... büyük bir resmin duruyordu.

- Benim mi?

- Evet, senin. Bordo rengindeki gemici kazağın da üzerindeydi. *Oldukça* güzel çekilmiş, güzel büyütülmüş.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 253).

Konferans dediği konuşma, şimdi Halk Fırkası'nın tuttuğu eski Türk Ocağı binasının *oldukça* geniş salonunda idi.

(Tark Buğra "Yağmur Beklerken" s: 164).

git-mek fiiliyle kalıp olarak kullanıldığında ise esas hükmün zamanla hızlandığını veya yavaşladığını ya da arttığını veya eksildiğini anlatır.

Örnekler : Sakalları *gittikçe* büyüyen sabun köpükleri altında yitmişti.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 203).

---

73. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden: A. Ulvi Elöve) İst. 1941, s:932.

Gitmem gerek, dedi. Karın yağışı *gittikçe* hızlanıyor.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 11).

Bu zarf-fiil ekinin olumsuz kullanımında ise bazen şart görevi vardır.

Tahir Nejat Gencan olumsuz şekli için "Olumsuzlarında biraz koşul ayırtısı sezilir, sonraki önermenin yüklemi de olumsuz olur." (74) demektedir. Ancak bu durum kesin değildir şimdi aşağıda verdiğimiz örneklerle bunu ispatlamaya çalışacağız.

Örnekler : siyah yelkenler *çekilmedikçe* amiralin kalem

direklerine

namuslu esintiler kıvılcımlandırmayacak

korsan gözlerini

yağmur çiğnemeye *alışmadıkça*

tütün çiğnemeye

(Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 20).

İdeolojilere satılmış, parayla tutulmuş *olmadıkça*, hiç bir sanatçının içinde yaşadığı cemiyete başkaldırmasını ayıplamam.

(Mehmet Çınarlı "Söylemek Yaraşır" s: 57).

Halk savaşlar ya da eşkiya baskınlarında yok *olmadıkça* pek doğal saydıkları statik dünyalarında, hiç düşünmeden, kiliselerine gidip tanrılarına ve imparatorlarına tapıyorlardı.

(Cevat Şakir Kabaağaçlı "Anadolunun Sesi" s. 190).

Bu örneklerde de görüldüğü gibi ilk iki örnek Tahir Nejat Gen-

---

74. Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, İst. 1975, s: 362.

can'ın dediği gibi olumsuz yükleme bitiyor. Fakat, üçüncü örnek cümlemizin yüklemi olumludur.

-DİKÇA ekinin getirildiği fiil ile esas hükmün aynı olması durumunda ise ekin görevi sadece anlamı pekiştirmektir.

Örnek : ...

Ve, bunun böyle olduğunu düşünmek kasabayı te-
dirginleştiriyo sinirleri *gerdikçe* geriyo.

(*Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 65*).

-DIĞI sürece ZARF - FİİL EKİ

İyelik ekleriyle çekimlenen, ünlü ve ünsüz uyumuna uyan -DİK sıfat-fiil ekinin 'sürece' edatıyla beraber kullanımından oluşan bu zarf-fiil yapma şekli de fiil kök veya gövdelerine getirilir.

Örnek : Dedikodu *kaldığı sürece* bize keyif verir. Mantiğımızı kullandığımız dakika, onun bir sabun köpüğü gibi uçtuğunu görürüz.

Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 53).

Anlam olarak; esas hükmün, yardımcı hüküm ile aynı zamanda ve aynı süre içinde gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösterir. Bu itibarla -DİKÇA zarf-fiil ekine büyük bir benzerlik gösterir.

Örnekler : Et kedinin gözünün önünde *durduğu sürece* iştihasını gıdıklar ve ona azap verir.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 144).

- On beş yıla birkaç yüz yılı sığdırdık; bir devrim yarattık. Ama... gözünüzün önüne bir büyük dev getirin. Öyle bir dev ki, dünün bu kokuşuk kuşağına *dayandığı sürece* balçık ayaklar üzerindedir.

(Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 45).

Bu zarf-fiil ekinin -DIĞI bölümü kişilere göre, iyelik ekleriyle çekime girer.

Örnek : Yoluma bakan anam ve karım uyanık *buldukları sürece* her topuk sesine kulak kesilir; evimizin ke-

ten perdesi sık sık aralanır.

(Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 81).

Aynı cümlede tekrar edilmesi gerektiğinde ilk kullanımda 'süre-
ce' edatı atılır ve ikinci kullanıma virgül ya da bağlaçlarla bağlanır.

Örnek : Bu denemeler sanatın büsbütün dışına *çıkmadığı*, sa-
natla ilgisini devam *ettirebildiği* sürece başarı da ka-
zanmıştır.

(Mehmet Çınarlı "Söylemek Yaraşır" s: 83).

Bu birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılır. Anlam olarak esas hükmün gerçekleşmesi için yardımcı hükmün gerçekleş-
mesi gerektiğini bildirir. Bu yönden -mAzsA ekine yakın bir anlam verir.

Örnek : Belki acımak güzel bir şeydi; ama lokalin içinde
böylesine yaşlara gerek yoktu. İçinde bulunduğumuz
derin sessizlikten *sayılmadığım* sürece yaşları-
mın dineceği yoktu.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 256).

-DIĞI için ZARF -FİİL EKİ

Bu zarf-fiil yapma biçimi -DİK sıfat-fiil ekinin iyelik ekleri olarak 'için' edatıyla beraber kullanılmasından oluşur. Fiil kök veya gövdelerine gelen -DIĞI bölümü ünlü ve ünsüz uyumuna uyar.

Haydar Ediskun bu ekin eski şekli için "Eski Türkçede -dığı için birleşik ekinin '-dük için' veya '-dükin için' şekline raslamaktayız." (75).

Anlam olarak esas hükmün gerçekleşme sebebini gösterir.

Bu zarf-fiil eki her ne kadar geçmiş zaman ifade eden -DİK sıfat-fiilinden türemişse de geçmiş zaman gösterdiği gibi gelecek zaman da gösterir.

Örnekler : bir geminin batmasına sebep *olduğun için*

sulhun ilk ışıklarını göremiyecaksin

seni mahkum edecekler

vuracaklar

(Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 80).

- ... İnanıyorsunuz ki mutluluğunuz başkalarının da mutlu olmasıyla mümkün. *İnanđığınız için* kendinizi, mutluluk özlemlerinizi harcamaya kalkışmıyorsunuz.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 112).

---

75. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 269.

Aynı cümlede tekrar edilmesi gerekirse ilk bölümde 'için' edatı yazılmaz ve söylenmez, ikinci bölümdeki 'için' edatına bağlanır.

Örnek : Başkasının işine karışmadığı halde, sırf doğru yolda yürüdüğü ve dürüst hareket *ettiği için* kendisinden nefret edilen kimseler eskiden de var mıydı, bilmiyorum.

(*Mehmet Çınarlı "Söylemek Yaraşır" s: 63*).

-DIĞI için birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu da dilimizde sıkça kullanılır. Bu da yine sebep belirten bir zarf-fiil yapar.

Örnekler : - Ah neler söylüyorsun? Bir dosttan beklenen yakınlığı benden *esirgemediğin için* sana nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 109*).

Matbaa icat edildi, böyle icatlara hiç önem *verilmediği için* bu icattan kimsenin haberi olmadı.

(*Cevat Şakir Kabaağaçlı "Anadolunun Sesi" s: 124*).

-DIĞI için anlamında -DIĞINDAN dolayı şekli de kullanılır. Bu durumda cümlede bir değişiklik olmaz.

Örnek : Bir gün Silviya senin ne kadar büyük bir adam olduğunu anlayacak, o Kargaburun'u tercih *ettiğinden dolayı* yakınacak. Öyle mi?

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 152*).

-mADIĞI için anlamında -mAMAKTAN dolayı şekline de sıkça rastlanılır. Bu kullanımlar arasında da farklılık yoktur.

Örnek : Hepsinin de bakışlarında, yüzlerinde anlam *veremekten dolayı* bir acayiplik vardı.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 149).

-DIĞİNDAN ZARF - FİİL EKİ

Fiil kök veya gövdelerine iyelik ekleri ile eklenen -DİK sıfat-fi-il ekinin -DAN çıkma hâli eki ile birleşerek zarf görevini yüklenmesinden oluşan bu ek de ünlü ve ünsüz uyumuna uyar.

Haydar Ediskun bu zarf-fiil ekinin eski şeklini anlatırken ekin Eski Türkçede değişik kullanımlarda görüldüğünü bildirmekte ve örnek olarak "inisi eçisi tek kılınmaduk erinç..." kullanımında -duk erinç şeklini, "Kutu tapkılamadı erinç..." kullanımında -dı erinç şeklini ve "Soğuk bolupdın..." kullanımında ise -updın ekini vermektedir. (76)

J. Deny de "-diğ-im-den ulaklık tabiri Osmanlıca konuşma dilinde ve muhtelif ikinci derecedeki lehçelerde oldukça sık kullanılmaktadır." (77) demektedir.

Anlam olarak sebep belirten bu zarf-fiil eki -DIĞI için ile aynı anlamı verir. Yani esas hükmün gerçekleşme sebebini gösterir.

Örnekler : Vakit henüz çok erken *olduğundan* kimse yoktu.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 172).

Zaten şimdi, yaz sonu *olduğundan* her yer harekette, herkes iş başında idi.

(Refik Halit Karay "Küs Ömer" s: 294). (X)

---

76. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 267.

77. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden: A. Ulvi Elöve) İst. 1941, s:1005.

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

-DIğIndAn zarf-fiil ekinin olumsuzu da oldukça sık kullanılır ve sebep belirtir.

Örnekler : Eğer o da, biz de aynı gebertici kahrın çilesini dola-
mağa başlamışsak, bizim dar kafamıza göre, birbiri-
mize *benzediğimizden* değil *benzemediğimizden*.

(Atilla İlhan "Zenciler Birbirine Benzemez" s: 60).

Aşktan başını *kaldıramadığından* okulunu bitireme-
di; tuttuğu işlerin hiç birisinde başarılı olamadı.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 130).

-AcAğI için ZARF - FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki de fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre iyelik ekleriyle çekimlenerek eklenen -AcAk sıfat-fiil ekinin 'için' edatıyla birlikte kullanılmasından oluşur.

Anlam olarak esas hükümün gerçekleşme sebebini gösterir. -DIğI için zarf-fiil eki ile arasındaki tek ve önemli fark; -AcAğI için birleşik zarf-fiil ekinde yardımcı hüküm esas hükümden zamanca daha sonra gelir, -DIğI için birleşik zarf-fiil ekinde ise esas hüküm yardımcı hükümden sonra gelir.

Örnek : Fethedilmez bir kalenin en sağlam burçlarını devirmişçesine yürüyor, arkamdan *bakabileceği için* bir gurur belirtisi göstermemeye dikkat ediyordum.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 207).

-AcAğI için birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılır. Anlam olarak yine sebep bildirir.

Örnek : Topal, jandarma *olamayacağı için* işinden çıkarmışlar... Fakat çoluk çocuk sahibi bir adam olduğunu düşünerek yattığı hastahanenin kapıcılığına kayırmışlar.

(Reşat Nuri Güntekin "*Eski Bir Yara*" s: 383). (X)

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

-AcAğIndAn ZARF - FİİL EKİ

-AcAk sıfat-fiil ekinin iyelik ekleri ve -DAn çıkma hâli eki ile birlikte fiil kök ve gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenip zarf-fiil görevini yüklenmesidir. Bu ek ünlü ile biten fiil kök veya gövdelerine eklenirken araya -y- yardımcı ünsüzü girer.

Anlam olarak -AcAğI için zarf-fiil eki ile aynı anlamı verir. Yani esas hükmün gerçekleşme sebebini gösterir.

Örnekler : Evde kalırsa daha çok canı *sıkılacağından* korktuğu için cesaret edip bir şey söylemiyor, güvenmiş olacağından, hiddetleneceğinden korkuyordu.

(Mehmet Rauf " Eylül " s: 78).

Yarın erken *kalkacağından* erken yatılmak tavsiyesi ile dağıldıkları sırada Necib hep bu fikirleri düşünmekte idi; ...

(Mehmet Rauf "Eylül" s: 33).

Bu birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılır ve sebep ifade eder.

Örnek : - Tatili ikiye bölsen nasıl olur?

- Bu bir çözüm yolu ama, her iki bölümün de bir işe *yaramıyacağından* korkuyorum.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 110).

-DIĞInA ZARF - FİİL EKİ

Fiil kök veya gövdelerine ünlü veya ünsüz uyumuna göre eklenen -DIK sıfat-fiil ekinin iyelik ve yönelme hâli (-A) ile birlikte kullanılmasından oluşan bir zarf-fiil ekidir.

Anlam olarak -DIĞI için anlamında kullanılır. Yani esas hükümün gerçekleşme sebebini gösterir.

Örnek : Seni sağlıklı *gördüğüme* ne kadar memnun oldum tahmin edemezdi.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 116).

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzu da -mAdIĞI için anlamında kullanılır.

Örnek : Niçin gelmediğini *sormadığıma* iyi ettim." diye zihnimden geçirdim.

(M. Niyazi Özdemir "*Çağımızın Aşıkları*" s: 100).

Bu zarf-fiil eki 'alabildiğine' şekliyle kalıp olarak da kullanılır. Bu kullanımda "çok" veya "oldukça" anlamında sıfat görevini yüklenir.

Örnek : Küçük gemici fenerinin sarı ışığı adamın gölgesini duvarda *alabildiğine* büyütmişti.

(Orhan Kemal "*Kaçak*" s: 228).

-mAk üzere ZARF - FİİL EKİ

Fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenen -mAk isim-fiil ekinin 'üzere' edatıyla birlikte kullanılarak zarf-fiil görevini yüklenmesidir.

İki ayrı anlam taşır :

A. Sebep gösterdiğinden '-mAk için' anlamını verir.

Örnek : ...

3. Camilerin içindeki bütün eski halılar, antika secadeler, kıymetli levhalar büyük, cesur çarımıza Ferdinand'a aittir. Hepsi ilk vasıta ile Sofya'ya *gönderilmek üzere* merkez kumandanlığına gönderilecek.

(*Ömer Seyfettin "Beyaz Lale" s: 246*). (X)

B. Bu zarf-fiil yapma şekli bazen de eklendiği fiildeki iş veya durumun gerçekleşmesine çok az zaman kaldığını belirtir.

Örnekler : Doktor ince eleyip sık dokudu. Sonra damadı bir kenara çekti. Hastanın vadesi *gelmek üzere* olduğunu söyledi.

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 97*).

Okundan *ayrılmak üzere* yay,

Kuyuların ağzı genişledi.

Okundan *ayrılmak üzere* yay,

Korku tâ kemiğine işledi.

(*Orhan Veli "Bütün Şiirleri" s: 149*).

Bu zarf-fiil eki ol-mak fiiliyle kullanıldığında ise 'olarak' veya 'toplama' anlamlarında kullanılır.

Örnek : İki küçük oğlu, eği ve kendisi *olmak üzere* dört kiği tatillerini geçirecekleri yere doğru hareket ettiler.
(*İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümle bulamadığımız için yukardaki cümleyi biz verdik.*)

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzunu ise '-mA mA şartıyla' anlamında kullanılır.

Örnek : Kitabı bir daha *açmamak üzere* rafa kaldırdı.
(*İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümle bulamadığımız için yukardaki cümleyi biz verdik.*)

-DIĞInA göre ZARF - FİİL EKİ

İyelik ekleriyle çekime giren ve -A yönelme hâli ekini alan -Dik sıfat-fiilinin 'göre' edatıyla birleşerek zarf-fiil görevinde kullanılan bu birleşim, fiil kök veya gövdelerine ünlü ve ünsüz uyumuna göre eklenir.

Bu birleşik zarf-fiil ekinin anlam olarak iki değişik kullanımda görüldüğünü söyleyebiliriz.

1. -DIĞInA göre esas hükümdeki haberin kimden veya nereden öğrenildiğini açıklar. Bu kullanımda esas hükmün üzerine gelen zaman eki ya öğrenilen geçmiş zaman veya rivayet ekleridir.

Örnek : Erkek Spiker - ... Başkent radyosunun *bildirdiğine göre*, Mitinya Eğitim Bakanı öğrencilerin öbür 3 isteğini reddetmiştir.

(Tark Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 73).

Bu anlamda -DIĞInA göre zarf-fiil ekinin olumsuz kullanılmaz.

2. -DIĞInA göre birleşik zarf-fiil ekinin ikinci anlamı, esas hükmün gerçekleşme sebebini göstermesidir. Bu kullanımda yardımcı hükme "madem ki" anlamını verir.

Örnekler : Sanat bir yaratma *olduğuna göre*, her sanat eseri yenidir, yeniden yaratılmıştır.

(Mehmet Çınarlı "Söylemek Yaraşır" s: 96).

Ümit, yalnız çiçeklerin tazeliğinde, bir ümit. Sigara dumanına rağmen taze *kalabildiklerine göre..* tek ümit.

(*Emine Işınsu "Tutsak" s: 12*).

-DIĞInA göre birleşik zarf-fiil eki bu anlamda olumsuz olarak da kullanılır.

Örnekler : Yeteneğimden, şüphesi *olmadığına göre* başarıyla döneceğimi kuşkusuzca tahmin ediyordur.

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 143*).

Masadakiler, özellikle de cevap beklenen kendisi Dostoyevski'yi pek takmadığına göre, demek bu gelişin sebebi Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır.

(*Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 45*).

Bu birleşik zarf-fiil ekinin fiile eklenen bölümü de bütün kişilere göre iyelik ekleriyle çekime girer.

Örnekler : *İşittiğime göre* sahipsiz toprakları üstüne çevirtmek için baş vurmuş mahkemeye.

(*Orhan Kemal "Kaçak" s: 131*).

Kaynanam bana hayatını anlattı.

... Onun *anlattığına göre* kayınbabam hiç görüldüğü gibi bir adam değilmiş.

(*Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 81*).

-AcAğInA göre ZARF - FİİL EKİ

Bu da iyelik ekleri ile çekimlenen -AcAk sıfat-fiil ekinin -A yönelme hâli ve 'göre' edatıyla birleşerek zarf-fiil eki görevini yüklenmesinden oluşur. Bu birleşik zarf-fiil eki de fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenir. Ünlü ile biten fiile getirildiğinde araya -y- yardımcı ünsüzü girer.

Bu birleşik zarf-fiil eki, anlam olarak -DIğInA göre ekinin ikinci anlamı ile büyük bir benzerlik gösterir. Tek fark; -DIğInA göre birleşik zarf-fiil ekinde yardımcı hüküm gerçekleşmiştir. Oysa -AcAğInA göre birleşik zarf-fiil ekinde yardımcı hüküm gerçekleşmemiş, gerçekleşecektir.

Örnek : Yazarlık hoşgörölülükle mümkün *olacağına göre* bu imkanı kızdán esirgememeliydi.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 166).

Bu birleşik zarf-fiil eki de kişilere göre çekime girer ve olumsuz yapılır. Olumsuzluk ekiyle bu zarf-fiil eki arasına -y- yardımcı ünsüzü girer.

Örnek : Beynimi ve yüreğimi kemiren bu tutkudan *sıyrlamayacağıma göre* bütün imkânlarımı seferber etmeli idim.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 216).

-DIĞI kadar ZARF - FİİL EKİ

-DİK sıfat-fiil ekinin iyelik eklerini de alarak 'kadar' edatıyla birlikte kullanılmasından ortaya çıkan bu birleşik zarf-fiil eki fiil kök veya gövdelerine ünlü ve ünsüz uyumuna göre etkilenir.

Anlam olarak esas hükümün zaman veya ölçü bakımından yardımcı hükümle aynı süre ya da miktarda olduğunu gösterir.

Örnekler : Bana akli *erdiği kadar* ahlâktan, dinden, tarihten hat-ta politikadan bile bahsederdi.

(Reşat Nuri Güntekin "Eski Bir Yara" s: 384). (X)

Aslında, hiçbirimiz mümkün *olduğu kadar* sade, mümkün olduğu kadar "öz" bir Türkçe ile konuşup yazmanın karşısında değiliz.

(Mehmet Çınarlı "Söylemek Yaraşır" s: 106).

-DIĞI kadar birleşik zarf-fiil eki; yardımcı hüküm ile esas hüküm mü oluşturan fiil aynı olduğunda, (eğer, esas hüküm olumsuz ise) bir üstünlük veya fazlalık bildirir.

Örnek : Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan *çektığı kadar*;

....

(Orhan Veli "Bütün Şiirleri" s: 46).

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

Bu birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılır. Bu kullanımda cümledeki yüklem bildirdiği iş veya durumun öncekilerden daha az veya çok, daha iyi veya kötü gerçekleştiğini anlatır.

Örnek :   Sonra onun gözetiminde günlerce süren işleme başladı. Ellerimiz bu süre içinde hiç bir zaman *olmadığı kadar* temizdi.

(*Bahaeddin Özkışı "Sokakta" s: 27*).

-AcAk (-AcAğI) kadar ZARF - FİİL EKİ

Fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre yalın veya iyelik eki almış -AcAk sıfat-fiil ekinin 'kadar' edatıyla birlikte kullanılması sonucu oluşan bu birleşik zarf-fiil eki fiil kök veya gövdesine getirilerek zarf-fiil yapar. Fiil kök veya gövdesi ünlü ile bitiyorsa bu zarf-fiil ekinden önce araya -y- yardımcı ünsüzü girer.

Esas hükmün ölçü ya da süre bakımından en çok yardımcı hüküm kadar olduğunu veya olacağını anlatır.

Örnekler : Yol çok dönemeçli, çapraşık ve dardı; hayvanlar, yağız, parlak, sert adalelerinde birikmiş kuvveti *boşaltabilecek kadar* hız alamıyorlar, ...

(Peyami Safa "Anadolu'da Bir Gece" s: 405). (X)

Yavaş ve dalgın, her adımda derimi *çatlatacak kadar* beni dolduran uykudan bir parçasını kaybederek, ümitsiz ve emniyetsiz yürüyordum.

(A. Hamdi Tanpınar "Erzurumlu Tahsin" s:423). (X)

Karşısındakinin bir yumrukta göğüs tahtalarını *göçertecek kadar* kuvvetli olmasa belki onun bu huyunu âlem mizaha alırdı, ...

(R. Halit Karay "Küs Ömer" s: 296). (X)

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

Bu birleşik zarf-fiil ekinin de olumsuzu sıkça kullanılır. Bu kullanımında olumsuzluk eki ile zarf-fiil eki arasına -y- yardımcı ünsüzü girer.

Örnekler : Haydi artık git sözü kırar mıydı beni, bilmiyorum.

Ama sıcak bir yorgan altından çıkmışçasına ince bir üşümeyle titrerdi içim. Böyle anlarda kimsenin *olamayacağı kadar* yalnız hissederdim kendimi.

(*Bahaeddin Özkşi "Sokakta" s: 19*).

sonra kuşadası'ndaki sürmene'deki dalyanlar

hatırlanmayacak kadar eski ve güzel olmak

bütün yıldızları unutup kutup yıldızı'nı bir

görüşte tanımak

(*Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 23*).

-AcAk (-AcAğI) gibi ZARF - FİİL EKİ

-AcAk sıfat-fiil ekinin yalın durumda veya iyelik ekleri ile çekimlenerek 'gibi' edatını da alması sonucu zarf-fiil eki görevini yüklenmesi olan bu ek fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenir. Fiil kök veya gövdesi ünlü ile bitiyorsa araya -y- yardımcı ünsüzü girer.

Anlam olarak; durum göstermekle birlikte '-AcAk şekilde' veya '-AcAk için'anlamlarını verir.

Örnek : ... ceketini çıkarırken önce cebindekilere bakacaksın, cebinde olanları *dökülmeyecek, düşmeyecek gibi* yerleştirip ondan sonra ceketini çıkaracaksın.

(Aziz Nesin "Hayatta Ben Daima" s: 533). (X)

Aynı zamanda ve birbirinin peşisıra gerçekleşecek iş veya durumları anlatan yardımcı ve esas hükmü birleştirdiğinde hem... hem de bağlacı yerine kullanılır.

Örnek : Kapının kenarında yalnız başıma dikilmem pısrıklılığımı, güven yoksulluğumu başkalarına *göstereceği gibi* kendime olan güvenimi de yok edecekti.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 60).

Bu birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılır.

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

Örnek : - Havalarda pek *dayanılmayacak gibi* değil be Rıza Efendi; ha beş, on gün daha yağmayıversin.
(*Tank Buğra "Yağmur Beklerken" s: 60*).

-cAsInA ZARF -FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki oldukça ilginç bir yapıya ve kullanıma sahiptir. -CA eşitlik ekinin -sInA eki ile genişlemesinden oluşan bu zarf-fiil eki ünlü uyumuna uyar. Ancak, bazen ünsüz uyumuna uydurulmaya çalışılsa da dikkat edileceği üzere ünsüz uyumuna uymaz.

Bu zarf-fiil eki anlam olarak 'gibi' edatının anlamını verir. Bu nedenle esas hükmün gerçekleşme durumunun nasıl olduğunu gösterir.

Eski Türkçede görülmeyen bu ekin kullanımını üç gruba ayırarak gösterebiliriz :

1. Fiillerle Kullanımı :

-cAsInA zarf-fiil eki, -ken zarf-fiil eki gibi fiil kök veya gövdelerine eklenirken araya mutlaka bir zaman eki girer. Bu zaman ekleri basit zamanlar (-mİş, -Ir, -yor, -AcAk) veya birleşik zamanlar (rivayet) olabilir. Ancak, görünen geçmiş zaman ya da hikaye veya şart gibi birleşik zamanlar olamaz.

Kullanım itibariyle genelde geniş veya öğrenilen geçmiş zaman ya da birleşik zaman olarak rivayet ekleri sıklıkladır.

Örnekler : Çocuk bir an, aklını *yitircesine* el çırparak, oynamaya başladı.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 199).

İnce topuklarını *kirarcasına* seğirten bir genç kız ve onun ardında pelerini mahmuzlarına değen bir su-bay gördüm bu körüşikte.

(Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 41).

Gecenin büyüü *bozulmuşçasına* belli belirsiz bir grilik düşmüştü koyu karanlıklara.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 144).

Bu korkunç yaratıklar kollarından tutup cehenne-min alevlerine *fırlatacakmışçasına* irkildi.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 201).

Yukarıda -cAsInA zarf-fiil ekinin ünsüz uyumuna uymadığını belirtmiştik. Ancak, bazı yazarlarımız eserlerinde ünsüz uyumuna uydurmuştur.

Örnek : Sabahın çiyi, ortalığı ince bir yağmur *yağmışçasına* ıslatmıştı.

(Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 51).

Fiillerle kullanımında bu ekten önce zaman ekini aldığı belirtilmişti. Olumsuz kullanımında da olumsuzluk eki fiil kök veya gövdesi ile zaman eki arasına girer.

Örnek : Kitap almak veya vermek için sıraya girmiş insanlar, gelip geçenler beni hiç *ilgilendirmiyormuşçasına* sigaramı tütürüyor, kayıtsızlığımla da herkesi, her olup biteni küçümser bir durumda idim.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aydınları" s: 265).

2. İsim ve sıfatlarla kullanımı :

-cAsInA zarf-fiil eki isim ve sıfatlara getirilerek de kullanılır. Bu kullanımda ya direk ünlü uyumuna göre eklenir ya da i- fiilinin rivayeti ile birlikte yine ünlü uyumuna göre eklenir.

Örnekler : Vatan olmasına vatan *Anadolucasına*

Ama vatan haritamda yok yeri.

(*Yavuz Bülent Bakiler "Duvak" s: 58*).

Silviya gelip önümde durdu; hafifçe bana dönünce ben de irade dışı *imişçesine* bakışlarımı kaldırdım; gözleri binbir gülücükle renklenivermişti.

(*M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 265*).

Bu kullanımın olumsuzunda ise -cAsInA veya -mİşcAsInA ekleri 'değil' kelimesine eklenir.

Örnek : Sanatçı, bir saat önce aldığı babasının öldü haberine rağmen sanki ölen kendi babası *değilcesine* sahneye çıkıp komedyenlik yapmaya mecbur kalmıştı.

(*İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümlelere rastlayamadığımız için bu cümleyi örnek olarak biz verdik.*)

3. İsim-fiil ekiyle kullanımı :

Fiil kök veya gövdelerine -mA isim-fiil eki ile birlikte gelerek kullanımında ise '-mAk suretiyle, -mAk şartıyla' anlamını verir.

Örnek : O kadar gururluydu ki, açlıktan *ölmecesine* verilen yardımı kabul etmiyordu.

(*İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümleye*

rastlayamadığımız için bu cümleyi örnek olarak biz verdik.)

Bu şeklin olumsuzu da -mAmAcAsInA şekliyle -mAmAk suretiyle, -mAmAk şartıyla anlamında kullanılır.

Örnek : Yarışları kazanabilmek için haftalardır *durmamacasına* çalışıyorlardı.

(İncelediğimiz kitaplarda bu konuda da örnek cümleye rastlayamadığımız için bu cümleyi örnek olarak biz verdik.)

-DIĞİnce ZARF - FİİL EKİ

İyelik ekleriyle birlikte kullanılan -Dik sıfat-fiil ekinin -CA eşitlik ekiyle birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki de fiil kök veya gövdelerine ünlü ve ünsüz uyumuna uygun olarak eklenir.

Örnek : Fakat, bu tutkunluğun *dilediğince* hükmetme, bencil-likleri, hevesleri hâsıl olmaya başlıyordu.

(*Mehmet Rauf "Eylül" s: 103*).

Anlam olarak iki ayrı kullanımda görülür :

1. '-DIĞİ kadar' anlamında kullanılır. Bu kullanımda esas hük-mün, yardımcı hükümle zaman, nitelik veya nicelik bakımından aynı olduğunu (eşit olduğunu) gösterir.

Örnekler : Kişinin mutluluğu komşusuna ve sokağına verebildi-ği kadardı. Evliyalıksa erişilmesi gereken, erişilme-ğe imrenilen bir maksattı. Ortam elinden *geldiğince* kişiyi iterdi bu noktaya.

(*Bahaeddin Özkışi "Sokakta" s: 90*).

İstediğince öfkeli olsun, sakalına göre tarak vuruldu mu hoşlanırdı.

(*Orhan Kemal "Kaçak" s: 162*).

2. '-DIĞİ gibi' anlamında kullanılır. Bu kullanımda ise esas hük-mün yardımcı hükümle benzer veya ilişkili olarak gerçekleştiğini ya da gerçekleşeceğini anlatır.

Örnekler : Köylü pancarını kaldırsın, paraya kavuşsun ki, bu

koca çark *alışıldığınca* dönebilsin.

(Tark Buğra "Yağmur Beklerken" s: 65).

... Köylü kendini güçlü bulduğu kadar tarlaları sürüp ekmiş, ürünü *dilediğince* kaldırmış, tam tersi, yani ağalar güçlü oldukları zamanlarsa onlar faydalanmışlar "Sahipsiz Topraklar"dan.

(Orhan Kemal "Kaçak" s: 146).

Bu zarf-fiil eki hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, aynı cümlede iki kez tekrarı gerektiğinde ilk kullanımda -CA eşitlik eki atılır ve araya virgül veya bağlaç (ve) konularak ikinciye bağlanır.

Örnek : Ruh, engine doğru yayıldı, Büyük Ruh'a kavuştu :
Beyin, sınırların ötesindeki hakikate erişebildiği,
varlık da, onun içine *sığdırabildiğince* kişi hürdü.

(Emine Işınsu "Tutsak" s: 208).

-DIĞInCA zarf-fiil ekinin olumsuz kullanımına günümüzde rastlamamaktayız.

-mAdAn (OLUMSUZ) ZARF - FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki tüm zarf-fiil ekleri içerisinde sadece olumsuz olarak kullanılan iki zarf-fiil ekinden birisidir. Yapısı ve menşei konusunda birçok görüş vardır.

"V. Thomsen, W. Radloff, W. Bang ve A. N. Samoiloviç bu eki -ma-t-ın şeklinde olumsuz bir fiil tabanından -t ile yapılmış bir aksiyon ismi üzerine ayrıca -n vasıta hali eki getirilerek genişletilmiş bir şekil olarak kabul etmiştir." (78).

Prof. Dr. Muharrem Ergin ise "Bu gerundium ekinin yapısını çözümeğe çalışırken içinde menfi eki ile ablatif ekinin bulunduğunu kabul ve bu noktadan hareket etmek daha doğru olsa gerektir. Böyle düşünerek ekin menşei menfi fiil kökünden -ma, -me fiilden isim yapma eki ile yapılmış bir ismin ablatif şeklinde aramak akla daha yakın gelmektedir. bil-me-me-din gibi. Aynı sesleri taşıyan iki ek arka arkaya geldiği için bunlardan biri düşmüş; böylece içinde hem menfilik, hem ablatif ifadesi bulunan -madın, -medin gerundiumu ortaya çıkmıştır." (79) demektedir.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu da V. Thomsen ve bu grupta olan dilcilerle aynı görüşü savunarak "-meden zarffiillerin eski Osmanlıca

---

78. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesinde -madan / -meden -madın/-medin Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine; Türkoloji Dergisi, II/I: 297-307.

79. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 324.

-medin şeklinden geldiğini biliyoruz. Bunun da bir üslü birleşikten (-me-t-in -medin) meydana geldiğini sanıyoruz." (80) demektedir.

Tüm bu görüşleri "Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden -madın, -medin Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine" isimli makalesinde toplayan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, V. Thomsen ve aynı gruptaki kişilerin düşüncelerini yorumlarken -t eki üzerinde durarak Türkçede olumsuzluk ekinden sonra gelerek fiili isim yapan böyle bir ekin bulunmadığını belirterek bu görüşün yanlış olduğuna dikkat çekmiştir. Aynı yazısında Prof. Dr. Muharrem Ergin'in de görüşüne yer veren Korkmaz, bunun (vurgu üzerinde durarak) yanlış bir görüş olduğunu belirtmiştir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz -meden ekinin (eski şekliyle -metin) -mA olumsuzluk ekine getirilen -ı / -i ve -n zarf-fiil eklerinin birleşmesinden oluştuğunu belirtmektedir. Aradaki -d-'nin ise iki ünlü arasına getirilen yardımcı ünsüz olduğunu savunan Prof. Dr. Korkmaz, "Ana Türkçe'den Eski Türkçe'ye geçen dişlerarası sızıcı d sesi, özellikle kelime ortasında, sonraki değişimler ile d, d, t, y, z, r gibi şekillere girmiş bulunmaktadır. ... Eski Türkçe'den Eski Anadolu Türkçesine -madın / -medin şekli ile aktarılan bu zarf-fiil eki, Anadolu bölgesinde, ekteki -dın / -din ögesinin, çıkma hâli (ablativus) eki -dın / -din ve benzer öteki şekiller ile karıştırılması yüzünden zamanla -madın / -medin, -madan / -meden değişimine uğramış; bu deği-

---

80. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990, s: 432.

şimden de Türkiye Türkçesi'nin -madan / -meden zarf-fiil eki ortaya çıkmıştır." (81) demektedir.

Ünlü uyumuna uyan bu ek bütün zarf-fiil ekleri arasında -mAk-sIzIn ekiyle birlikte sadece olumsuz olarak kullanılır.

Örnekler : seni *görmeden* öleceğim.

bir daha *görmeden*

inge bruckhart

zaten kaç yıldır yaşamıyorum.

(Atilla İlhan "Ben Sana Mecburum" s: 109).

Bırakmadan, durmadan, görmeden, duymadan manzara kadar kör ve sağır bir gidiş.

(Cevat Şakir Kabaağaçlı "Tünek Ahmet" s: 289).(X)

Bu zarf-fiil ekini -mAdAn önce anlamında kullanılan -mAdAn ekiyle karıştırmamak gerekir. (Bkz. '-mAdAn önce s: 93')

-mAdAn olumsuz zarf-fiil ekinden sonraki fiil olumsuz olarak kullanıldığında hem kendinden önceki, hem de kendinden sonraki fiilin olumlu olduğunu gösterir.

Örnek : Erin - Bizimkiler kim bilir nerede, ne haldeler? Bunu *düşünmeden* yapamıyorum.

(Tank Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 58).

---

81. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesinde -madan / -meden -madın / -medin Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine, Türkoloji Der., II/I: 297-307.

-AcAğInA ZARF - FİİL EKİ

-AcAk sıfat-fiil ekinin iyelik ekleri ve yönelme hâli ile birlikte kullanılmasıyla oluşan bu zarf-fiil eki ünlü uyumuna uydurularak fiil kök veya gövdelerine eklenmesiyle kullanıma girer.

Örnek : - Ah büyük babalarımız, diyordu; anlaşılmaz hesaplarla bu cehennem köşelerinde yaptıkları başa gelip *kapanacaklarına* ne olurdu şu İstanbul'u İstanbul eden güzel yerlere gitselerdi.

(*Mehmet Rauf "Eylül" s: 11*).

J. Deny bu ek için "Bu tabir hakikatte hades ismi olarak (mülkiyet lahikasıyla) kullanılan -(y)ecek'li şeklin mefulünileyh haletinde olanıdır. Bilindiği üzere Türkçede mefulünileyh bazen yerine geçiş veya bedel oluş fikrini ifade eder." (82) demektedir.

Bu zarf-fiil eki hakkında bilgi veren bir başka dilcimiz de Haydar Ediskun'dur. Ediskun bu ekin eski şekli için "Bu bileşik eke Eski Türkçede rastlıyamamaktayız. Anadolu Türkçesinde ise -ince veya sadece -mekten eklerinin bu ek yerine kullanıldıklarını görmekteyiz." (83) demektedir.

---

82. Jean Deny, Türk Dili Grameri, (Tercüme Eden: A. Ulvi Elöve) İst. 1941, s:1029.

83. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 266.

Anlam olarak; esas hükümle yardımcı hüküm arasında bir mukayese yaparak esas hükmün tercih edildiğini veya edileceğini gösterir.

Örnek : Pencere en iyisi pencere
Geçen kuşları görürsün hiç olmazsa;
Dört duvarı *göreceğine*
(Orhan Veli "Bütün Şiirleri" s: 109).

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzu da dilimizde oldukça kullanılan bir şekildir. Olumsuzluk eki ile bu zarf-fiil ekinin arasına -y- yardımcı ünsüzü girer. Anlam olarak da yine bir mukayese esas hükmün tercihi söz konusudur.

Örnek : Acı çekmemek için âşık *olmayacağına* âşık olup acılar içinde kıvranmak onun için bulunmaz bir nimetti.
(İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümlelere rastlamadığımız için yukarıdaki cümleyi verdik.)

-DIĞI halde ZARF - FİİL EKİ

Fiil kök veya gövdelerine ünlü ve ünsüz uyumuna göre eklenen -DİK sıfat-fiil ekinin iyelik ekleri ile çekime girerek 'halde' edatını da alıp zarf-fiil görevinde kullanılmasıdır.

Anlam olarak; iki değişik şekilde kullanıldığını görürüz.

1. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere; yardımcı hükmün gerçekleşmesinden sonra doğal olarak gerçekleşmesi beklenenin aksi bir durumun esas hükümde görüldüğünü veya görüleceğini anlatır.

Örnekler : Oysa, Sultan, delikanlının yaklaştığını *gördüğü halde* en küçük bir sevinç işareti bile göstermiyordu.

(*Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 31*).

Ayakta duramayacak kadar sarhoş *olduğu halde* o saatte sonra karısına bin türlü zulüm etmenin yolunu bulurdu.

(*Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 31*).

ayazın avucunda unutmuşsun ellerini
önünden *geçtiğim halde* beni tanımadın.

(*Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 40*).

2. Daha önce yapılan bir işin veya durumun daha sonra az veya çok, iyi veya kötü bir şekilde değişme gösterdiğini anlatır.

Örnek : ... Eskiden sık sık beni evine *çağırdığı halde* sonradan sokakta rastgeldikçe şöyle üstünkörü bir selam

ile iktifa etmeye başlamıştır.

(Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 96).

Bu zarf-fiil eki olumsuz olarak da sıkça kullanılır. Olumsuz kullanımında anlam olarak olmaması veya yapılmaması gereken bir iş veya durumun gerçekleştiğini, yapıldığını gösterir.

Örnekler : ...

hani gözlükleri lüzumundan fazla temiz
tek kelime İspanyolca *bilmediği halde*
antonio machado'dan şiir okuyan adam
cebinde üçüncü mevki bir vapur bileti

(Atilla İlhan "Ben Sana Mecburum" s: 23).

Ayrıca, ayrılırken "Buluşalım" *demediğim halde* birkaç kere beni aramış olması bana ayrı bir güven veriyordu.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 86).

-mAsInA rağmen ZARF - FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki isim-fiil eki (-mA)'nin üzerine iyelik eki ile yönelme hâli eki ve 'rağmen' edatıyla birlikte kullanılmasından oluşur. Fiil kök veya gövdelerine getirilen ek bölümü ünlü uyumuna uyar.

Anlam olarak; '-DIĞI halde' zarf-fiil ekiyle aşağı yukarı aynıdır. Yardımcı hükmün gerçekleşmesi ile beklenen esas hükümdeki iş veya durumun ya gerçekleşmediğini (veya gerçekleşmeyeceğini) ya da aksi bir iş veya durumun gerçekleştiğini (veya gerçekleşeceğini) gösterir.

Örnekler : Neticede henüz çok genç bir kız *olmasına rağmen* şehrin en belli başlı şahsiyetleri arasına girer.

(Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 37).

Hiç bir şey söylemeden "yarın geleceğim" demişti.

Saatin *ilerlemesine rağmen* henüz görünürde yoktu.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 101).

Bu zarf-fiil ekinin ek bölümü kişilere göre iyelik ekleriyle çekime girer.

Örnekler : Buralarda bir kızla buluşmanın olağan bir şey olduğunu *bilmeme rağmen* bundan önceki buluşmalarım da yaptığım acemiliklerin, başlayan ilişkilerimi kestiğini düşündükçe heyecanlanıyor, aceleci olmaktan korkuyordum.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 12).

Kadın Spiker - Alo, alo ... Burası Viyana, Zırhlı
Agonya birliklerinin devamlı *saldırmalarına rağmen*
ihtilalcilerin mukavemeti sarsılmamıştır.

(*Tank Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 76*).

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılır.

Örnek : Mesele yabancıdı değil; gelenlerin ne söyleyeceğini de Almanca *bilmemesine rağmen* kelimesi kelimesine tercüme edebilirdi.

(*Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 10*).

-mAktAnsA ZARF - FİİL EKİ

Fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenir.

Haydar Ediskun bu eke üstünsemeyle kıyaslama ulaçları demektedir. Ediskun ekin eski şekli için "Bu bileşik eke Eski Türkçede rastlamıyoruz. Anadolu Türkçesinde ise bu ek yanında -ince veya -mekten eklerinin kullanıldığını görmekteyiz." (84) demektedir.

Bu gramerin yapısı ile ilgili olarak ilginç bir yorum J. Deny'nin "Türk Dili Grameri" adlı kitabını tercüme eden A. Ulvi Elöve tarafından adı geçen kitabın 1030. sayfasında dipnot olarak yapılmıştır. Elöve yorumunda "Bize bunun yapılışı evvelce de -(y) eceğime vesilesiyle kayıt ve işaret ettiğimiz üzere : masdar - mefulünanh haleti - eyisi (mieux)dir ki, bu eyisi kelimesi bozularak ise şeklini almıştır." demektedir.

Anlam olarak; esas hükmün, yardımcı hükümden daha üstün olduğunu anlatır :

Örnekler : *Üzülmehtense* son bir görevimiz var mı, varsa bunu yerine nasıl getireceğimizi düşünmeliyiz.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 116).

Daha iyi, Böylesine *sürünmehtense*... Hiç olmazsa çocuk rahat ederler. Tarlalar sürülür. İstedikleri gibi gölden balık da tutarlar.

(Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 16).

---

84. Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s: 266.

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzu da yine üstünlük veya esas hük-
mün tercihi anlamında kullanılır.

Örnek : Hiç *aramamaktansa* telefon etmek yeğdir.
(*İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümleye
rastlayamadığımız için yukardaki cümleyi biz ver-
dik.*)

-AcAk (-AcAğI) yerde ZARF - FİİL EKİ

Gelecek zaman sıfat-fiil ekinin bazen yalın halde, bazen de iyelik ekleriyle çekimlenerek 'yerde' edatıyla birlikte zarf-fiil görevini yüklenmesidir. Bu zarf-fiil eki ünlü uyumuna göre fiil kök veya gövdelerine eklenir. Ünlü ile biten fiillere eklenirken araya -y- yardımcı ünsüzü getirilir.

Örnek : Selâmıma mukabelesi o kadar ani ve kuru olmuştu ki, bu tek kelimeyi *söyleyeceği yerde* havaya bir el tabanca sıksaydı, yine aynı tesiri yapabilirdi.

(A. Hamdi Tanpınar "Erzurumlu Tahsin" s:425). (X)

Anlam olarak; -mAktAnSA ve -AcAğInA ekiyle aynı anlamda kullanılır. Yani esas hükmün üstünlüğünü anlatır.

Örnek : Onların bu tutumu beni rahatsız *edeceği yerde*, bana zevk veriyordu, ...

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 173).

Bu zarf-fiil eki özellikle yardımcı hükümle esas hükmün öznelere aynı olduğunda '-AcAk yerde' şeklinde kullanılır.

Örnek : Necip böyle düşünmesine rağmen o pazar odaya *gidecek yerde* boğaza gitti.

(Mehmet Rauf "Eylül" s: 42).

Bu zarf-fiilin olumsuzu da -mAyAcAğInA veya -mAmAktAnSA anlamlarında kullanılır.

(X). Sadık K. Tural, Zeynep Kerman, M. Kayahan Özgül; Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ank. 1987.

-mAksIzIn ZARF - FİİL EKİ

İsim-fiil eki -mAk, olumsuz sıfat eki -siz ve zarf eki -In'in birleşmesiyle oluşan bu birleşik ek, fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenerek kelimeyi zarf-fiil şekline sokar.

Bu eke Eski Türkçede rastlayamamaktayız.

Anlam olarak; -mAdAn olumsuz zarf-fiil eki ile aynı olup yardımcı hükmün gerçekleşmediğini veya gerçekleşmeyeceğini anlatarak esas hükmün durumunu ifade eder.

Örnekler : karanlıkta yağmuru görecektin

saçların ıslanacak ıslanacaktı

kış geceleri gibi uzun uzun

tek damla gözyaşı *dökmeksizin*

(Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 55).

Dürüst yaradılışı, geçen otuz yıldan kirlenmemiş, yıpranmamış, renk değiştirmemişti. Bunun için bizden, biz polislerden kendisine, başka bir şey *düşünmeksizin* inanmamızı bekliyordu.

(Bahaeddin Özkıışı "Sokakta" s: 10).

"diye" ZARF - FİİLİ

de-mek fiilinin -e zarf-fiil ekini almasıyla oluşan bir kalıp zarf-fiildir. Bu zarf-fiilde de-mek fiili ile -e zarf-fiil eki arasına -y-yardımcı ünsüzü girer. Bu yardımcı ünsüzden önceki -e- de daralarak -i- olur.

T. Nejat Gencan bu zarf-fiil için "Diyerek'e yakın anlamda kullanılan bu ulaç, bağımsız sözleri tümce içine almaya, tümceye bağlamaya yarar." (85) demektedir.

Orhun yazıtlarında 'tiyin veya diyin' şeklinde yakın çağlarda ise 'deyü veya deyi' şeklinde kullanılan bu zarf-fiil, dört ayrı grupta açıklanabilir :

1. 'diye' zarf-fiili yardımcı hükümden sonra getirilerek esas hükümün yüklemine bağlanır. Bu kullanımda yardımcı hükümde bir yapı değişikliği yoktur. Yardımcı hüküm genelde tırnak içerisinde alınarak belirginleştirilir.

Örnek : Ben masumum demek için yoruluyor ve bu yorgunluk içinde, böyle içinden çıkılmaz bir uçuruma düştüğü için umutsuz olarak "Yarabbim, Yarabbim, ne yapmalı? ... " diye inliyordu.

(Mehmet Rauf "Eylül" s: 131).

---

85. T. Nejat Gencan, Dilbilgisi, İst. 1975, s: 365.

2. 'diye' zarf-fiili esas hükmün hangi sebeple yapıldığını anlatmak için de yine yardımcı hükmü, bir yapı değişikliği meydana getirmeden, esas hükme bağlar.

Örnekler : Onun ne yaptığını, kahvedeki toplantılarını, köyün içinde dönen dolapları, Osman'dan sadece bir dedikodu olarak vakit geçsin *diye* dinliyordu.

(*Samim Kocagöz "Yılan Hikayesi" s: 90*).

kül oldu yirmi-üç baharım kıvrıkcık bir mart günü
başımı ayrı gömdüler gövdemi ayrı gömdüler
ya gazi ya şehid *diye* geldik şehid olduk

(*Atilla İlhan "Sisler Bulvarı" s: 112*).

3. 'diye' zarf-fiili bazen de 'şeklinde çağrılan, şeklinde adlandırılan' anlamlarını verir.

Örnek : bir değil ben artık birkaç kişiyim
belki juarez'im meksika'da güneşin tuzunu
yalıyorum
belki de namık kemal osmanlı sürgününde
habib burgiba *diye* bir limanda yakalanıyorum.

(*Atilla İlhan "Ben Sana Mecburum" s: 153*).

4. 'diye' zarf-fiili yardımcı hükmün tekrar tekrar yapıldığını belirten cümlelerde iki kez kullanılır. Bu kullanım, yardımcı hükümdeki olayın, sözün veya durumun birden fazla tekrar edildiğini vurgulamak içindir.

Örnek : Anasının "Selamim." *diye* diye can verdiğini dinlerken gözleri, iç kapakları kazınmış trahomlu bir göz gibi batıyordu.

(*Reşat Enis "Ağlama Duvarı" s: 9*).

-I ZARF - FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenir. Fiil ünlü ile bitiyorsa araya -y- yardımcı ünsüzü girer.

Bu zarf-fiil eki eski kullanımı ile bugünkü -A zarf-fiil ekinin aynıdır.

Örnekler : di-y-ü (eski şekli) di-y-e (yeni şekli)

gel-i gel-i (eski şekli) gel-e gel-e (yeni şekli)

Eskiden bu ekin küçük ünlü uyumu dışında kaldığını belirten Prof. Dr. Muharrem Ergin "Eskiden bazen düz fiillere de ekin yuvarlak şekilleri getirilmiş, böylece -u, -ü daha çok kullanılmıştır. Fakat bunun yanında -ı, -i'yi de Türkçede başlangıçtan beri daima görürüz." (86) demektedir.

Bu ek günümüzde birleşik fiil yapımının sadece tezlük anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanımda da fiil kök veya gövdeleri ile tezlük fiili (ver-mek) arasına ünlü uyumuna göre getirilir.

Örnek : Müdür - Hatta kim bilir belki de gün gelecek bir başka Erin çıkacak, en yararlı olabileceğim anda senin Molin'ciği boğazladığın gibi *boğazlayıverecek* beni.

(Tank Buğra "Ayakta Durmak İstiyorum" s: 80).

---

86. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1990, s: 321.

-DIĞI taktirde ZARF - FİİL EKİ

Fiil kök veya gövdelerine ünlü ve ünsüz uyumuna uyarak iyelik ekleri ile eklenen -DIK sıfat-fiil ekinin 'taktirde' edatıyla birlikte zarf-fiil görevinde kullanılmasıdır.

Anlam olarak şart bildiren bu zarf-fiil eki -IrsA anlamında kullanılır. Yani esas hükmün gerçekleşmesi (veya gerçekleşmemesi) için gerekli şartı anlatır.

Örnek : Bir daha böyle *konuştuğu taktirde* aramızdaki dostluğun bitebileceğini söyledim.

(*İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümleye rastlayamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik.*)

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzu da yine şart bildirir.

Örnek : Bencil ve acımasız insanlar eline düşmüş bir toplumun, bir silkinişle bu durumdan *kurtulamadığı taktirde*, uzun süre ayakta kalabilmesi ümit edilemez.

(*Mehmet Çınarlı "Söylemek Yaraşır" s: 65*).

DİĞER ZARF - FİİL EKLERİ

Buraya kadar örnek cümlelerle fonksiyonlarını anlatmaya çalıştığımız tüm zarf-fiil eklerinin dışında gerek anlam ve gerekse kullanım olarak zarf-fiil eki görevinde olan bazı ekleri de yine örneklerle kısa kısa anlatmaya çalışacağız. Bu ekleri açıklarken örnek olarak vereceğimiz cümlelerin bir kısmı incelediğimiz eserlerden olmakla birlikte bir kısmı da (söz konusu eserlerde rastlanmadığından) bizim vereceğimiz cümlelerden oluşacaktır.

-mAk için

Bu zarf-fiil yapma şekli fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenen -mAk isim-fiil ekinin 'için' edatıyla birlikte kullanılmasından oluşur.

Anlam olarak esas hükmün gerçekleşme (veya gerçekleşmeme) sebebini bildirir. Esas hükmün öznesi ile yardımcı hükmün öznesi aynıdır.

Örnek : Soruyu ya ciddiyetsiz bulduğundan ya da böyle bir niyetin aptalcalığını *belirtmek için* parmağını alnına dayayıp dudaklarını büzdü.

(*Hasan Kayıhan "Köln'de Bir Kız" s: 37*).

-DIĞI için ve -AcAĞI için ile aralarındaki fark bu zarf-fiil şeklinin belirli bir zaman bildirmemesidir. Bu zarf-fiil ekiyle ilgili ikinci bir önemli husus ise eklendiği yardımcı hükmün esas hükümden zamanca daha sonra olduğunu göstermesidir.

Bu zarf-fiil şeklinin olumsuzu da yine bir sebep gösterir.

Örnek : ... Babasının zulmüne kurban olanlardan biri de bu içli küçük kızdı... Kendi içkisine, çapkınlığına dünya kadar para sarfettiği halde ona bir çift çorap *almamak için* bin dereden su getirdi.

(Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s. 32).

-mAİ İçin

Bu zarf-fiil şekli de yine ünlü uyumuna göre fiil kök veya gövdelerine eklenen -mA isim-fiil ekinin iyelik ekleri ve 'için' edatını da alarak zarf-fiil görevini yüklenmesidir.

Anlamca -mAİ için zarf-fiil şekli ile aynıdır. Bu zarf-fiil de sebep gösterir. -mAİ için ile aralarındaki en önemli fark bu zarf-fiil şeklinde yardımcı hükümle esas hükmün öznelinin farklı olmasıdır.

Örnek : *Evlenmek için* küçük yaşta verdiği kararda hâlâ sebat ediyordu. Saçlarında beyaz teller yüzünde hafif buruşukluklar belirmiş olduğuna göre bu karardan dönmesi için zaten vakit de kalmıyordu.

(Reşat Nuri Güntekin "Acımak" s: 30).

Bu zarf-fiil şeklinin olumsuzu da yine sebep bildirir.

-mAklA

Bu ek fiil kök veya gövdelerine -mAk isim-fiil ekinin ('ile' edatının ek şekli olan) -lA ekiyle birlikte ünlü uyumuna göre eklenmesi sonucu zarf-fiil görevini yüklenir.

Anlam olarak genellikle esas hükmü sebep bakımından belirttiği için sebep zarf-fiili yapar. Yani esas hükmün niçin gerçekleştiğini (veya gerçekleşmediğini) ya da gerçekleşeceğini (veya gerçekleşmeyeceğini) gösterir.

Örnek : Hepsinin üstünde ve dışındaysan, bunu gizlemeye çalışmakla, canavarından önce, kendi kendini tutsak ediyorsun."

(Emine Işınsu "Tutsak" s: 90).

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzu da yine sebep belirtir.

Örnek : "Ben de geleceğim" ne diyorsun, önemsemez bir bakışla uğurla, gitsin. Onun için yitirdiğim zamanı Margaret'e vermemekle büyük hata ettim.

(M. Niyazi Özdemir "Çağımızın Aşıkları" s: 108).

-mAklA birlikte

Bu zarf-fiil şekli de yine fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenen -mAklA ekinin 'birlikte' edatıyla beraber kullanımından oluşur.

Anlam olarak iki değişik şekilde kullanılır :

1. Esas hükümle yardımcı hüküm arasındaki benzerliği gösterir. Bu anlamda hem ... hem de... bağlacının yerini tutar.

Örnek : Yapacağı işten *korkmakla birlikte* ayakları yine de onu istemediği yere doğru götürüyordu.

(*İncelediğimiz eserlerde bu konuda örnek cümleye rastlayamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik.*)

2. '-DIĞI halde' veya '-mAsInA rağmen' zarf-fiil ekiyle aynı anlamda kullanılır.

Örnek : Ondan nefret *etmekle birlikte* yine de düşünmeden edemiyordu.

(*İncelediğimiz eserlerde bu konuda örnek cümleye rastlayamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik.*)

Bu zarf-fiil eki yukarıdaki her iki anlamda da olumsuz olarak kullanılabilir.

-mAk kadar

Fiil kök veya gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenen isim-fiil (-mAk) ekinin 'kadar'edatıyla birlikte zarf-fiil görevini yüklenmesidir.

Anlam olarak yardımcı hükümle esas hüküm arasında karşılaştırma kurar.

Örnek : *Konuşmak kadar susup dinlemek de önemlidir.
(İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümleye rastlayamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik.)*

-DIĞI kadar ve -AcAĞI kadar ile aralarındaki en önemli fark bu zarf-fiil ekinin belirli bir zaman bildirmemesidir. Kendinden önceki fiil ile kendinden sonraki fiile ait özne aynıdır.

Bu birleşik zarf-fiil ekinin olumsuzu da sıkça kullanılır ve mukayese yapar.

Örnek : *Acı çeken insanların acılarını dindirmemek kadar onların dertlerine kayıtsız kalmak da Türk insanının tarih boyunca karşı olduğu bir insanlık anlayışıdır.
(İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümleye rastlayamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik.)*

-mAktAn

Fiil kök ve gövdelerine ünlü uyumuna göre eklenen -mAk isim-fiil ekinin -DAn çıkma hali ekiyle genişleyerek zarf-fiil eki görevinde kullanılmasıdır.

Tek başına kullanıldığında '-DIĞI için' zarf-fiil eki ile aynı an-

lamda kullanılır. Yani esas hükmün gerçekleşme (veya gerçekleşme-
me) sebebini gösterir.

Örnek : Oğlunun mutluluğunu *hayâl etmekten* mutlu terzi
annenin ise, ona bir müjdesi vardı : ...

(Orhan Pamuk "Kara Kitap" s: 91).

-DIĞI tarzda

Fiil kök veya gövdelerine iyelik ekleri ile birlikte ünlü ve ün-
süz uyumuna göre getirilen -DIk sıfat-fiil ekinin 'tarzda' edatıyla bir-
likte zarf-fiil görevini yüklenmesidir.

Anlam olarak -DIĞI gibi zarf-fiil şekline oldukça benzemekte-
dir. Bu birleşik zarf-fiil eki de esas hükme durum ifadesi verir.

Örnek : Zarfı açıp mektubu okumaya başlamadan önce yazı-
sındaki eksikliklerden yazanın o olduğunu anladım.

Çünkü, o her zaman *konuştuğu tarzda* yazardı.

(İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümlelere
rastlayamadığımız için bu konudaki cümleyi biz ver-
dik.)

-DIĞI ölçüde

Fiil kök veya gövdelerine iyelik ekleri ile birlikte, ünlü ve ün-
süz uyumuna uyarak getirilen -DIk sıfat-fiil ekinin 'ölçüde' edatıyla
birlikte zarf-fiil görevini yüklenmesidir.

Anlam olarak ölçü bildiren bu zarf-fiil yapma şekli bir yönü ile -DIĞI kadar bileşik zarf-fiil eki ile aynıdır.

Örnek : İnsan yalansız ve adaletsizliklerin karşısında dimdik ayakta *kalabildiği ölçüde* yaşar.

(İncelediğimiz kitaplarda bu konuda örnek cümleye rastlayamadığımız için yukarıdaki cümleyi biz verdik.)

SONUÇ

Dikkat edileceği üzere "Giriş" bölümündeki tanımlarda birçok dilcimizin birbirlerine çok yakın, hatta bazen aynı açıklamaları yaparak sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini tanımladıklarını gösterdik. Bizim yapmaya çalışacağımız sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin tanımı da bunlardan pek farklı olmayacaktır.

İlk önce sıfat-fiil ekleriyle ilgili birkaç konuya değinip daha sonra tanımı vermeye çalışalım.

Birçok dilcimiz sıfat-fiil eklerini -An / -Dik / -AcAk / -mış / -Ir / -mAz ve (bazıları istisna) -AsI olarak ele alıp incelemiştir. Bu eklerin sıfat-fiil ekleri grubunda incelenmesinin sebebi olarak da zaman veya durum açıklayıcı özelliklerinin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, sıfat-fiil eklerinin fiile eklenmesiyle kelimenin sıfat olarak da kullanılabilmesi açıklaması yapılmıştır.

Tüm bu açıklamaları göz önüne aldığımızda aklımıza bazı sorular gelmektedir. Bunlardan ilki "'açık kapı' kullanımındaki 'açık' kelimesini oluşturan -(I)k eki bir sıfat-fiil eki midir?" veya "'asılı resim' kullanımında 'asılı' kelimesini oluşturan -ı eki bir sıfat-fiil eki midir?" sorularıdır. Bu sorulara vereceğimiz cevap elbette ki "HAYIR"dır.

Yukarıdaki örnek sorularda yer alan eklerin neden sıfat-fiil eki olmadığını açıklamaya geçmeden önce kısaca bir başka ek üzerinde durmak istiyoruz. Bu ek de -IcI ekidir.

-IcI ekini Prof. Dr. Zeynep Korkmaz 'Sürerlik sıfat-fiili' ismiyle, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ise süreklilik, alışkanlık, tabiat ve meslek halinde kılıcı anlamı taşıdıklarını belirterek yine sıfat-fiil ekleri içerisinde almakla birlikte Prof. Dr. Muharrem Ergin, Tahir Nejat Gencan, Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş ise bu eki fiilden isim ve fiilden sıfat yapma ekleri içerisinde ele alıp incelemiştir.

Bize göre -IcI eki, sıfat-fiil eki değildir, bunun nedenlerini şöyle maddeleştirebiliriz :

1. Bütün sıfat fiil eklerinin olumsuz yapılmakla birlikte -IcI ekinin olumsuz yapılmaz.

Örnekler : konuş-ma-y-an , dinle-me-y-ecek , bil-mez,
tanı-ma-dık , kahrol-ma-y-ası v.s.

2. Bütün sıfat fiil ekleri bir zaman ifade eder.

Örnekler : gel-en (geçmiş, geniş ve şimdiki zaman)

tanı-dık (geçmiş, geniş ve şimdiki zaman)

otur-acak (gelecek zaman)

anla-r (olumlu geniş zaman)

yaz-maz (olumsuz geniş zaman)

bit-esi (gelecek zaman)

Ancak, -IcI eki olumsuz yapılamamakla birlikte bir zaman ifadesi de yoktur. Bu iki nedenden dolayı -IcI ekini sıfat-fiil eki olarak değerlendiremeyiz.

Sıfat-fiil ekleri konusunda birkaç söz de -An eki konusunda söylememiz gerekiyor. -An sıfat-fiil eki birçok dilcimizin kitabında

ifadesi vardır ve de ön plandadır.

Bu konuda gramercilerimizin veya genel anlamda dilcilerimizin bu kadar basit bir şeyi gözlerinden kaçırmalarına istemesek de oldukça şaşırdık. Daha sonra aklımıza bir soru geldi : "-DİK ve -AcAk sıfat-fiili ya da -mA isim-fiil ekinden türeyerek zarf-fiil eki şekline dönüşen birleşik eklerde zarf-fiil görevini veren söz konusu bu eklerden sonra gelen kelimeler veya ekler olduğu, bu ek ve kelimelerde de kişileştirme olmadığı için mi bu ifadeyi kullanmışlardır?" Böyle de düşünsük bu fikre karşı olmamız gerekiyor. Çünkü, söz konusu birleşik eklerde sıfat-fiil eklerini zarf-fiil eki haline getiren ikinci ekler veya bu sıfat-fiil eklerinden sonra gelen kelimeler bağımsız olarak düşünüldüklerinde zarf veya zarf-fiil görevinde kullanılmazlar. Mesela; -DİĞİ halde, -AcAĞI halde, -mAsInA rağmen, -DİĞİ gibi, -AcAĞI gibi, -DİĞInA göre, v.s. birleşik zarf-fiil eklerinde görülen; halde, rağmen, gibi ve göre gibi kelimeler, bağımsız olarak kullanıldıklarında zarf veya zarf-fiil gibi bir görev yüklenmezler. Kaldı ki, bu gibi birleşik ekleri dilimiz o kadar güzel bir şekilde birbirine kaynaştırmıştır ki, bu eklerin birçoğu kendisini meydana getiren eklerdeki anlamlarından çıkmış bağımsız birer anlam kazanmışlardır. Bu nedenle bu ekleri birbirinden ayırarak düşünemeyiz. Kim ne derse desin; "O, yüzüne baktığım zaman karşımda titremeye başlayan bir korkaktır." örnek cümlesinde (ki bu gibi örnekleri artırmamız çok kolaydır.) olduğu gibi -dığım zaman ekinde kesin bir kişi ifadesi vardır.

Zarf-fiil eklerinin tarih içerisinde kullanılan değişik şekilleriyle birlikte bugünkü anlamlarını da açıklayarak örnek cümlelerle ispatla-

FAYDALANILAN ESERLER

Adalı, Oya ; Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler,
Ank. 1979.

Aksan, Prof. Dr. Doğan; Türkçenin Gücü, Ank. 1990.

Atabay, Neşe, Dr. İ. Kutluk, S. Özel; Sözcük Türleri, Ank. 1983.
(Yöneten ve Yayına Hazırlayan:
Prof. Dr. Doğan Aksan).

Banguoğlu, Prof. Dr. Tahsin; Türkçenin Grameri, İst. 1941.
(Tercüme Eden: A. Ulvi Elöve)

Deny, Prof. Dr. Jean ; Türk Dilinin Yapısı,

Ediskun, Haydar ; Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963.

Emre, A. Cevat ; Türk Dilbilgisi, İst. 1945.

Ergin, Prof. Dr. Muharrem; Türk Dil Bilgisi, İst. 1990.

Gencan, Tahir Nejat ; Dilbilgisi, İst, 1975.

Koç, Nurettin ; Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1990.

Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep; -ası/-esi Gelecek Zaman İsim-Fiil
Ekinin Yapısı, TDAY Belleten, Ank. 1968.

Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep; Gramer Terimleri Sözlüğü, Ank. 1992.

Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep; Türkiye Türkçesinde -madan/-meden,
-madın/-medin Zarf-Fiil (Gerundium)
Ekinin Yapısı Üzerine, Türkoloji Dergisi
II/I: 297-304, 1964.

Kremena, A. Hacılova ; Türkçede -iken Durumu ve Fonksiyonu
(XII-XVI. Yüzyıllarda), İ.Ü. TDED.
XVIII: 1-8, 1970.

Lewis, G. L. ; Turkish Grammar, Oxford 1967.

Timurtaş, Prof. Dr. F. Kadri; Eski Türkiye Türkçesi, İst. 1981.

T.C. MÜHÜRİETİM MARMARİ
DOKÜMANTASYON MERKEZİ